
This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

<http://books.google.com>

10210 aad, 50.

STATISTICA.

ÍRTA

K. ERCSEI DÁNIEL,

Philosophia Doctora, a' Debreczeni H. V. Collegiumbann a' Statisticának, Természeti Jussnak, Magyar Ország Közönséges Törvénytörvénynek 's a' t. Professora, és T. Zabolch Vármegyének Táblabírája.

ELSŐ DARAB.

KÖZÖNSÉGES STATISTICA,
ÉS
MAGYAR ORSZÁG STATISTICÁJA.

DEBRECZENBENN
NYOMTATTA CSÁTHY GYÖRGY.
M DCCC XIV.

Imprimatur.

Magno - Varadini, 28. Decemb. 1813.

ANTONIUS SZERDAHELYI. *mpr.*

Distr. Libr. Revisor.

Ns. Waltherr László

Könyves Tárából.

ELŐLJÁRÓ BESZÉD.

A' Dictálás által való tanítás, időtöltés is, unalmas is, mind a' Tanítónak, mind a' Tanulóknak. Kiadom tehát ezen Statisticára való Jegyzéseimet, hogy az időt a' magyarázásnak megnyerjem; és hogy magam is, tanítványim is, nagyobb gyönyörűséggel forgolódhassunk e' körül a' szép és hasznos Tudomány körül. Ímé itt az I. Darab, mely, a' mint Titulussa mutatja, a' Közönséges Statisticát, és Magyar Ország Statisticáját foglalja magában. Idővel több Darabok fogják követni. Ez a' Munkátska, a' mint a' feljebbmondattakból megtetszik, tsak Letzkére, és tsak Magyarázat alá írt Compendium: rövid is annál fogva, hogy helye legyen a' magyarázatnak; nem is valami Remek: tzeljára talán hasznos. — A' Közönséges Statisticá-

bann hasznát vettem Achenwallnak, Schlötzernek, Büschingnek, Luedernek, Sprengelnek 's a' t. A' Magyar Ország Statisticájában követtem ama tudós és szép elméjű Professornak T. Schwartner Márton Úrnak munkáját, melyről Schlötzer Theorie der Statistik, Göttingen 1804. nevű munkájában, a' 83-dik oldalonn ezt mondta: „Natürlich wär's, daß wir von je-
 „dem Reiche eine möglichst *vollstän-*
 „*dige*, und fall's die Regierung nicht
 „selbst dabey die Hand böte, doch
 „durch einen Inländer verfasste Sta-
 „tistik hätten. Noch zur Zeit kenne
 „ich eine einzige v. Schwartner's
 „Statistik des Königreichs Ungern.“
 Reményem, nem fogja az a' Tudós Úr rossz néven venni, ha munkáját, bár ha ilyen száraz Compendiumban is, azok is esmerhetik, kik németül nem tudnak. Írtam Debreczenben, Böjtmás Hava 30-dikán, 1813. Eszt.

S U M M Á J A.

KÖZÖNSÉGES STATISTICA.

A' Statisticának meghatározása és felosztása . . . . . §. 1, 2.

EL S Ö R É S Z.

Az Ország Erede.

- I. Szakasz: *A' Föld* . . . . . §. 3 4
II. Szakasz: *A' Nép* . . . . . §. 5 6.
III. Szakasz: *A' Természet és Mesterség művei* . . . . . §. 7 8
IV. Szakasz: *A' Kereskedés* . . . . . §. 9—13

M Á S O D I K R É S Z.

A' Polgárirend — Uralkodás Formája.

- I. Szakasz: *Az Uralkodás különböző Formái* . . . . . §. 14
1. Czikkely: *Az Uralkodás tiszta Formái* . . . . . §. 15—17
2. Czikkely: *Az Uralkodás Egyes Formái* . . . . . §. 18
II. Szakasz: *Az Uralkodó Pompája* . . . . . §. 19

H A R M A D I K R É S Z.

Az Igazgatás . . . . . §. 20

- I. Szakasz: *Bátorság* . . . . . §. 21
1. Czikkely: *Természet tsaptsai ellen való Rendelések* . . . . . §. 22
2. Czikkely: *A' rossz Polgártársak ellen való Rendel.* . . . . . §. 23
3. Czikkely: *A' Külső Ellenség ellen való Rendel.* . . . . . §. 24—26

II. Szakasz: <i>Boldogság</i> - - - - -	§. 27
1. Czikkely: <i>Népesség</i> - - - - -	§. 28 29
2. Czikkely: <i>Gazdagság</i> - - - - -	§. 30
3. Czikkely: <i>Megvilágosodás</i> - - - - -	§. 31
III. Szakasz: <i>Az Ország Jövedelme</i> - - - - -	§. 32—35

T Ó L D A L É K.

<i>Statistica Historidja</i> - - - - -	§. 36
--	-------

MAGYAR ORSZÁG STATISTICÁJA.

E L S Ő R É S Z.

Magyar Országnak Ereje.

I. Szakasz: <i>Földje</i> - - - - -	§. 1 — 5
II. Szakasz: <i>Népe</i> - - - - -	§. 6 — 11
III. Szakasz: <i>Művei.</i>	
1. Czikkely: <i>Természeti Művei</i> - - - - -	§. 12—14
2. Czikkely: <i>Mesterséges Művei</i> - - - - -	§. 15
IV. Szakasz: <i>Kereskedése.</i>	
1. Czikkely: <i>Pénze, és Mértéke</i> - - - - -	§. 16 17
2. Czikkely: <i>Maga a' Kereskedése</i> - - - - -	§. 18 19

M Á S O D I K R É S Z.

Magyar Ország Polgári Rendi.

I. Szakasz: <i>Sarkalatos Törvényei</i> - - - - -	§. 20
II. Szakasz: <i>Az Örökös Uralkodás Rendi</i> - - - - -	§. 21 22
III. Szakasz: <i>A' Királyi Pompa, Fény</i> - - - - -	§. 23
IV. Szakasz: <i>A' Király Jussai</i> - - - - -	§. 24
1. Czikkely: <i>Magános Jussai</i> - - - - -	§. 25 26
2. Czikkely: <i>Közös Jussok a' Király és Rendeik közt</i> - - - - -	§. 27

H A R M A D I K R É S Z.

Magyar Ország Igazgatása - - - - -
 §. 28 |

I. Szakasz: <i>A' Cancellaria</i> - - - - -	§. 29
II. Szakasz: <i>Az Országnak: Politicai Igazgatása</i> - - - - -	§. 30
III. Szakasz: <i>Az Igazság kiszolgáltatása</i> - - - - -	§. 31—33
IV. Szakasz: <i>A' Hadi Erőnek állapota</i> - - - - -	§. 34 35
V. Szakasz: <i>A' Vallás, és a' Tudományok Állapota</i> - - - - -	§. 36 37
VI. Szakasz: <i>Az Orsz. Jöved. Állapota</i> - - - - -	§. 38

§. 1.

A' STATISTICA — *Status* — *Polgári Társaság* — *Ország* — *Nemzet* Tudománnya, ez a' valamint nevére, úgy formájára nézve Új Tudomány, valamely Ország mostani megjegyzésre méltó állapotját adja elő. Először is tehát, a' Statistica, valamely Országnek csak a' *mostani* állapotjáról szól; nem kérde tehát azt, hogy volt Magyar Ország régen, hanem hogy van most? Továbbá, tsupán *megjegyzésre méltó állapotját* hozza fel. Itt ez a' kérdés: mik a' megjegyzésre valók? Tsupán azok, a' miktől függ valamely Országnek boldogsága. Megeshetik tehát, hogy valami nagy, nevezetesnek látszik valamely Országban: és még sem érdemel említést a' Statisticában: p. o. lehet valamely Országban valamely nagy Hegy, mely

azombann kitsíny a' Statisticus előtt; ha t. i. az Ország annak a' gyomrábann lévő értznek nem tudja hasznát venni. Ellenbenn tsekélységnek látszhatik valami: de a' Statisticus szeme előtt még is nagy; p. o. a' Veresrépa tsekélység magábann; de nem az, ha meggondoljuk, hogy abból Francia Országbann 1811-benn 8000 mázsa tzu'kor készitődött. Hasonlóképpenn a' Nemzetek Öltözeté tsekélységnek látszik; de hátha gondolóra vesszük, hogy a' szoros Vállaknak milyen szomorú következése van a' szülő Aszszonyokra nézve; hogy p. o. Stocholmbann minden 50-dik meghal a' szülésbenn, a' Sveciai Falukonn pedig tsak 96 közzül egy. Így a' Kutyák számát tudni valamely Országbann, úgy látszik hogy szükségtelen; de hát ha adót akar a' feleslegvaló kutyákra vetni a' Minister? — Még pedig, a' mennyire tsak lehet, meghatározva kell előadni a' Statisticábann a' nevezetes dolgokat; a' nagy, kitsíny, sok, kevés, a' Statisticusnak semmit sem ér: p. o. nem elég azt mondani, hogy Muszka Ország nagy; hanem azt kell megmondani, hogy 339283 □ mértföldet tesz.

Ezek szerént különbözik a' Statistica a' Régiségek tudományától (Antiquitates)

tates) abbann, hogy ez valamely Ország bizonyos időbenn volt állapotját adja elő; a' Históriától abbann, hogy ez azt beszéli elő, mint jutott valamely Ország arra az állapotra, melyet a' *Statistica* előad; a' Politicától pedig abbann, hogy ez azt tanítja mint kellene valamely Országnek lenni; p. o. hogy Spanyol Országnek az Arabsok idejében 20 millio lakossa volt, az Antiquitásból: hogy most 11 millió van a' *Statisicából*: hogy fogyott így meg lakossai száma a' Históriából: hogy kellene pedig a' lakosok számát szaporítani: a' Politicából tudjuk.

§. 2. Ha a' *Statistica* valamely Ország vagy Nemzet mostani állapotját adja elő; az Országonn — Nemzetenn pedig több Embereknek bizonyos állandó lakhelyenn bátorságok 's boldogságok eszközlése végett, Uralkodó alatt való egyesülését értjük: látnivaló, hogy a' *Statisicában* ezekről kell szónak lenni:

I. Kik, mennyinn, hol, mitsodás földönn laknak? — *Ország Ereje. (Vires Status)*

II. Hogy vagynak egyesülve? — *Az Erőnek egyesülése. — Vires Unitae — Polgári rend, Uralkodás formája (Constitutio, Forma Imperii).*

III. Mi tzelra egyesültek, és mennyibenn érik el tzeljokat? és így, hogy igazgatódik a' Status machinája? — *Vires unitae agunt* — *Igazgatás* (*Regimen, Administratio Imperii*).

Ha ezekre megfelel a' Statisticus: mind azt előbeszéli, a' mit valamely Országról tudni kell.

ELSŐ RÉSZ.

AZ ORSZÁG EREJE.

Az Ország Erejét ez a négy teszi:
I. Föld. II. Nép. III. Természet és Mas-
terség művei. IV. Kereskedés.

I. SZAKASZ.

A' FÖLD.

§. 3. A' Földre nézve először is tudni kell a' Statisticusnak, annak *Mennyiségét*. A' Föld Mennyiségét $\square$ mértföldekkel szokták meghatározni. Kérdés tehát, hány $\square$ mértföldet tesz valamely Ország? Külömbkülömbféle módokon szokták ezt felvetni: a' többek közt a' szélességnek és hosszúságnak (*longitudo, latitudo*) meghatározása által. De azok mind bizonytalanok; p. o. Hannoverát, minnek-előtte felmérődöt volna, 100 — 200 mértfölddel többre tették; hasonlóképpenn
Cseh

Cseh Országot többre tették 150 □ mért-földdel is, a' mérés előtt. Legjobb mód a' *Felmérés*, tsakhogy az igen költséges, úgyhogy tsak a' hajdani Hildesheimi kis Püspökségnek felmérése, 300000 Tal-
lérba került; a' honnan kevés Ország van, mely azzal ditsekedhetne, mint ditsekedhetik Frantzia Ország, mely már több ízben felmérődött; és Cseh Ország, melynek felmérése 1787-benn végződött.

§. 4. De a' Földnek nagysága még magábann nem teszi az Országot boldog-
gá; sőt sokszor kárára van. A' kis Görög Ország rontotta le a' Persa Colos-
sust. Friedrich tsaknem fél Európával hadakozott. Melyik szem az, mely vé-
gig tudna nézni egy véghetetlen kiterje-
désenn? Melyik kez tudna igazgatni egy
külömbkülömbféle részekből álló nagy
Egészszet? Milyen nehéz a' meszszer-
jedő széleket oltalmazni! Milyen nagy
Politica kell oly sok szomszédokra néz-
ve! mely nehéz oly nagy kiterjedésenn
a' bajokat oryosolni, az alattomos keres-
kedést megakadályoztatni! 's a' t. Szük-
ség tehát a' Föld *Minéműségét* (*Quali-
tas*) is gondolóra venni, hogy megle-
hessen ítélni az Ország erejét. Ez függ
A Fekvésétől. B. Határától és Szomszéd-
jaitól. C. Climájától. D. Tulajdonságától.
A.

A. Fekvésétől. Hol fekszik valamely Ország, mennyire az első Meridiánustól, és Aequatortól? hány Zona alatt? egy öszveálló Egészet teszen-e, vagy dirib darabból áll? ezek itt a kérdések.

Mennyire különbözik az Északi ember a Délitől! mennyire különböznek egyiknek termései a másiktól! Milyen különböző a nap és éjj: Surinámbann mindég egyenlő a nap az éjtszakával; Nova Semljámbann majd három hónapig tart egyvégbenn az éjtszaka. Mely nagy különbség az Industriára nézve!

Muszka Ország tsaknem három Zona alatt fekszik; és mennyi különbkülömbféle ajándékival bővölködik a Természetnek! Hollandiának nem hogy aranynya és ezüstje, de fája és kenyere sints.

A Muszka Tzár birtokai, egy öszveálló Egészet tesznek. A Hollandus 2000 mértföldet ajókázik a Jó-reménység-fokáig; onnan 1600-at Batáviáig: mi tsuda, ha a maga Á'siai, és Ámerikai Coloniáit elvesztette? Mi költségesebb, nehezebb, mint az olyan távol lévő Tartományoknak óltalmazása? Ezért igyekeztek eleitől fogva a Fejedelmek öszvekeríteni birtokaikat; ezért akarta JÓ'SEF Brabantziát Bavariával eltserélni.

B. Határitól, és Szomszédjaitól. Az Országok *Határai*, vagy *természetiek*, vagy *mesterséggel készültek*. Természetiek a Hegyek, Folyóvizek, Tengerek, Puszták, p. o. Olasz Ország határa tenger, és hegy; Tseh Országé hegyek, erdők; Russia és Svecia közt a Lapponiai puszták. Mesterséges határok, a Kőfalak, Sántzok, Várak. A hol természeti határok vagynak, kitsiny erő is ellentállhat az ellenség béütésének; p. o. Spanyol Orzágnak Frantzia Ország felől való határán, egy kis tsoportotska egész ármádiának ellentállhat; Anglia tsak tengeri Hatalmasságtól félhet. Különösönn, a mely Orzágnak Tenger, Folyóvizek a határai, azok, azonn felyül hogy nagyobb bátorságbann vagynak, még sok hasznot is vesznek abból. Hollándia soha sem lett volna az, a mi egy időbenn volt, ha a tenger a föld kerekiségének minden részeivel egybe nem kötötte volna.

Sok függ a *Szomszéd Nemzeteiktől* is. Saxoniának soha sem lett volna annyi része a háborúbann, ha Helvetia lett volna a Szomszédja.

C. Climájától, azaz, a melegtől, hidegtől, a levegőnek száraz vagy nedves voltától, változásitól. Külömböző Climák-

máknak különbözők a' termései, és akár-
 mint ügyelgesse az ember különböző
 Zónák terméseit, mindenik elárúlja a'
 maga hazáját. Hollándia soha sem fog
 tzukrot 's fűszersámot teremni. Nem le-
 hetne Sveciába Upsalánn és Abónn fe-
 lyül azt a' Rendelést bévinni, mely van
 Saxoniábann, hogy t. i. minden új Há-
 zas pár hat gyümölts fát plántáljon. Az
 Anglus soha sem vehetett annyit be a'
 maga Jamaicájából, mint a' Frantzia a'
 maga Szent Domingójából; úgyhogy egy
 Szeretsén rabszolga az Anglusnak 177,
 a' Frantziának 481 Frank hasznot hajt;
 minthogy ez hegyes erdő, annál fogva
 nedvesebb; amaz pedig lapály. Még az
 Ember, ki pedig az Égnek minden Sar-
 ka alatt ellakhatik, sem állhat ellent a'
 Clima erejének. A' mód nélkül nagy me-
 leg, és nagy hideg ellensége a' palléro-
 zottságnak. A' hideg Clima alatt a' mejj-
 béli betegségek uralkodnak; a' meleg
 alatt a' rothasztó hideglelés. A' Clima
 alkalmasokká teszi a' Férjhezmenetelre
 Jávábann a' 10 esztendő's Leányokat.

D. Tulajdonságaitól. (*Proprieta-
 tes*). A' Hegyek, Erdők, Folyóvizek,
 Tavak, és a' Természete a' Földnek (*in-
 genium soli*), teszik annak Tulajdonsá-
 git. A' mi különösen a' föld természete-
 tit

tít illeti: szükség tudni, melyik föld
hogy és milyen erővel munkáltatik? mit
és mennyit terem? minek a' termésére
alkalmas? és mik vannak elrejtve a'
gyomrábann?

II. SZAKASZ.

A' N É P.

§. 5. A' Népbenn azt nézi a' Statistica, mennyi, és milyen. (*Quantitas, Qualitas.*)

A. A' mi a' *Mennyiségét* illeti: tudni kell először is a' Statisticusnak az *Ország Lakosinak Számát* (*Numerus Civium*); p. o. hogy az *Austriai Birodalombann* mintegy 20 millio lakos van. Nem túlsó dolog ugyan is az *Ország boldogságára* nézve, hogy több-é, vagy kevesebb anniak lakosa. A' mely *Országban* több a' lakos, a' több katonát állíthat, többet termeszthet; több lehet annak jövedelme. De nem elég tsak a' Számát tudni a' lakosoknak; tudni kell az *Orzágnak Néességét* is (*Frequentia Civium — im populatio*), azaz, hány ember esik egy □ mértföldre; hogy p. o. *Angliábann* egy □ mértföldre esik 2516, *Sveciábann* 260, *Siberiábann* Irkutzkbann 5. A' hol nagyobb a' Néesség, közölebb érvénn egymást az ember, közzőrűlődik egymáshoz: nagyobb ott a' palérozottság. Van ugyan a' néességben

maximum, melyeni túl nem mehet; Süßmilch úgy vetette fel, hogy minden □ mértföldön élhet 6000 ember: de ezt a maximumot még egy Ország sem érte el; úgyhogy a legnépesebb Országokban is Európának, mint Hollandiában, nem megy a Népeesség többre 5000-nél.

Szükség még azt is tudni a Statisticusnak, mennyien laknak Faluban, mennyien Városban, mennyi a Földmivelő, Mesterember, Kereskedő, mennyi a Tisztviselő, mennyi a Pap, mennyi a tseléd, mennyi a Katona, mennyi a Koldus, mennyi a Férfi, mennyi az Aszszony, mennyi az Öreg, mennyi az Ifjú, melyik Vallásbeli felekezetű mennyi, mennyi a Házas, mennyi a Nőtelen.

No de, hogy lehet megtudni a Népszámát? Külömbkülömbféle módokon próbáltak ennek végére járni. Egygy helyt a fejenként való adóból; de a mibenn ez a baj, hogy csak a 15 esztendőnn felül lévők fizetnek adót. Másutt abból, mennyi Só fogy el esztendőnt által a Sóházakból, 14 — 18 fontot tévén egy Személyre: de ez is bizonytalan számlálás, minthogy sok mesterségekhez, s a Gazdasághoz is kvántatik Só. Másutt ismét

ismét abból, hogy tudvann hány □ mértföldet tesz az Ország, és osztánn végire járvann, hogy a' sovány földönn egy □ mértföldönn hány ember lakik, hány a' kövér földönn, 's abból közép számot tsinálvann, azzal a' közép számmal a' mértföldek számát sokszorozták; de ennek is meg van a' maga baja, t. i. sokszor a' sovány földönn többenn laknak mint a' kövérönn, melyre példa Berlin tájéka. Másutt végre a' Házak számából akarták ezt megtudni, minden házra 5 embert tévénn, mint régeñ Angliábann: de ez is tsak hozzávetés. Mind ezeknél jobb mód a' Nép számának megtudására az *Arithmetica politica*, mely által a' születtek, holtak, házassulók számából, segittségül vévéñt tehát a' Matriculát, alkalmasint meg lehet tudni a' nép számát. Ezt a' Számvetést a' XVII. Száz közepéñ él Anglus Posztó Fábrikás John Graunt találta; Süßmilch pedig a' múlt Század közepéñ tökéletességre vitte. * Ezek tehát úgy találták, hogy bizonyos rend van az

B 2

Em-

* Süßmilch's Göttliche Ordnung in den Veränderungen des Menschengeschlecht's aus der Geburt dem Tode und der Fortpflanzung desselben erwiesen. Berlin. 1775.

Emberi Nemzet születésében, halálában, párosodásában. Süßmilch nevezetesen úgy találta, hogy közép számmal minden 36 közzül 1 hal meg, és így, úgy van a' halottak száma az élők-höz, mint 1 : 36-hoz; közép számmal mondván; mert a' motsáros Tartományokban, a' nagy városokban, több ember hal meg, mint az említett proportio tartja; p. o. a' motsáros Mecklenburgban ez a' proportio, a' mint van az 1 : 34. Bétsbenn ez 1 : 24; ellenbenn a' tiszta levegőjű helyekenn, a' falukonn kevesebb hal meg. Továbbá, úgy találta, hogy 30 közt egy születik, és így úgy van a' születtek száma a' Lakosok számához, mint 1 : 30-hoz; de ez is a' nagy városokra nézve kifogást szenved; p. o. Bétsbenn ez a' proportio: 1 : 34-hez. Végre, úgy vetette fel, hogy 120 közzül 1 pár házasodik, és így hogy a' házasuló Párok száma, úgy van a' Lakosok számához, mint 1 : 120-hoz. — Ha már a' holtak számát 36-al, a' születtekét 30-al, a' házasuló Párok számát 120-al sokszorozzuk, alkalmasint kijön a' Népnek száma.

Legjobb mód pedig a' Nép számának megtudására a' *Nép megszámlálása* (*Conscriptio*), de a' mely mindjárt elő-

először tökéletes nem lehet; azért is egynehány esztendőbenn egymás után újra elő kell venni.

§. 6. *B.* Megtudvám a' *Statisticus* a' Népnek mennyiségét: annak jár végire, *milyen* a' Nép; gyenge-é, vagy erős; dolgos-é, vagy dologtalan; mértékletes-é, vagy eszem iszom; megvilágosodott-é, vagy babonás, 's a' t. egyezőval, a' *Nemzet Characterének* jár végire. Sok függ ugyanis attól, hogy val mely Országnak mitsodás lakosi vagynak; a' mint majd mindjárt megtetszik. Egyik Nemzet *erősebb* a' másiknál; p. o. egy Szeretsen Rabszolga, ugyan annyi idő alatt két annyit dolgozik, mint az Európai ember: e' tartja a' Szeretsenekkel való kereskedésbenn a' lelket, akár milyen régen beszélljenek is az ellen az Angliai Parlamentumbann. Egyik Nemzet *frissebb* a' másiknál, p. o. Lipsiábann 2 Könyvnyomtató Legény nyomtat egy nap 2000 árkuşt: Mádrítbann 2500-at; Hollandiábann, Angliábann, és Frantzia Országbann, a' Fajance Fábrikákban, egy ember napjában tsinál 300 — 400 tányért; Sveciábann tsak 150 — 200-at. Egyik Nemzet *okosabb* a' másiknál. Több kell ész mint erő: az Anglus a' maga

machináival sok száz kezeket megkímél, a' minek az a' következése, hogy a' portékáit oltsóbbann adhatja, mint más Nemzéték. Egyik Nemzet *megvilágosodottabb* a' másiknál. A' roppant Muszka Birodalombann tsak 14 Typographia van, Török Országban pedig tsak egy Constantzinápolyban. Egyik Nemzet *szorgalmasabb* dolgosabb a' másiknál. Az Anglus paraszt 300 napot dolgozik esztendő által: a' Spanyol tsak 200-at, a' sok Innepek miá. Külömböznek továbbá a' Nemzetek abbann is egymástól, hogy egyik egy, másik más *étellel* és *italtal* él. A' Bétsi nép jó kövér marha hússal él: a' Dresdai 's Berlini köznépnek rendszerént reggel és estve kávé, kenyér; délbenn krumpli az étele. Innen van, hogy egyik helyenn olyan nyavalyák uralkodnak, melyeket a' másik nem esmér. A' húsétel erőssé, bátorrá tesz, milyenek az Anglus Hajós-Legények: a' Zöldséggel élő Indus szelíd, gyenge. Az ital egy helyt kávé, thea; másutt pálinka; a' minek a' nép erköltsére, testének alkotására, nyavalyáira nagy következése van. Továbbá, hogy egy helyt többet esznek isznak, mint másutt. Többet esznek a' hideg Tartományokban, mint a' melegbenn; többet a' hol sert isznak, mint

a' hol bort; a' Német többet eszik, mint a' Frantzia és Spanyol; a' honnan a' Prussusnak többbe kerül a' háború, mint a' Spanyolnak; a' Frantzia Katona keresztül tud verekedni az olyan pusztá Tartományokon is, hol a' Sváb éhel veszne el; Északon nem lehet annyi adót vetni, mint Délenn; az Árméniai embert nem bántja a' pestis, minthogy mértékletesen él. Már ehez képest rakódnak meg a' Hajók eleséggel; ehez képest engedődik vagy tiltódik meg a' gabonának kivitele, a' pálinkának gabonából való főzése. Külömböznek végre a' Nemzetek, *Erköltsökre (Moralitas)* nézve is. Bizonyoson jobb lábann áll ott a' jó Erkölt, hol 18 esztendő alatt tsak egy érdemli meg a' halálos büntetést, p. o. Braunschweighbann; mint a' hol 10 esztendő alatt 100 ítéltetik halálra, p. o. Lyonbann. Jobb lábann áll a' jó erkölt Saxoniábann, hol tsak a' 12-dik gyermek fattyú; mint Bavariábann, hol minden 6-dik.

III. SZAKASZ.

A' TERMÉSZET ÉS MESTERSÉG MŰVEL.

§. 7. A' *Természet műveire* nézve ez a kérdés: hol, mitsoda termékek vagynak? és minek, hogy veszi a' Nemzet hasznát?

A. *Halászat.* A' Halászat, mely először tsak a' Halászt, és annak familiáját táplálta: már ma sok millióknak élelmet, keresetet ad: minekutánna a' Britanniai partoknál fogott préda, Napkeleti Indiákra, Amerikába 's a' t. elhordódik: a' Halász, az Áts, a' Kötélverő, a' Sófőző, a' Kovács, a' Bodnár, a' Zsírpergélő, a' Halhéjj tsináló, a' Hajós, a' Kereskedő élhetnek belőle. Ezennkívül, az Angliai Tengeri hadi erőnek a' halászat az oskolája. Mennyit vesz bé valamely Nemzet a' halászatból, bajos meghatározni, mert nem lehet tudni, mennyi hal fogy el benn az Országban: annak is bajos végére járni, hány kéz foglalatoskodik azzal, és mennyi ideig; mennyibe kerül a' hajó, a' háló, a' só, a' hordók;

mi

mi telik ki, a' halászathoz magából az Országból, mi nem. 's a' t.

B. *Vadászat.* Ez is sok ezer Fami-
liákat táplál. Sok Tartományoknak eb-
ből van legtöbb jövedelme, mint Észa-
ki Sibériának, és Északi Amérikanak.
Egy Sibériai Feketerókabőr ezer rube-
lenn is elkél.

C. *A' Baromtartás.* Némely helye-
kenn tsupánn a' Természetre hagyják a'
barom tenyésztését: másutt ellenbenn
mesterséggel látnak hozzá. Némely he-
lyekenn a' Gazdaság több részeinek ro-
vássára tartják a' barmot: másutt ellen-
benn, a' több nemével a' gazdálkodás-
nak proportiobann tartják; és ahoz ké-
pest van belőle a' haszon; p. o. a' Spa-
nyol esztendőnként bévesz a' juhából
8 és $\frac{1}{2}$ millió Tallért; még is kérdésbe
lehet tenni, hasznos-é a' juhtartása, mint-
hogy a' szántás vetés rovássára esik, nagy
térsegeknek kelletvénn heverni az útféle-
kenn, hogy a' juhoknak, mikor egyik
részből az Országnak a' másikba hajtód-
nak, legyen mit enni?

D. *A' Földmivelés.* Hogy meg le-
hessen ítélni valamely Országbann a'
Földmivelésnek állapotját: tudni kellene,
hogy van a' mivelt föld a' miveletlen-

hez, mitsoda terméseket, mennyit, mennyi árút terem az egész Ország, és különösen mindenik része; mibe kerül minden termesztés; hogy van a' szántás vetés a' baromtartáshoz. Ekkor lehetne osztánn hozzá szólni, valamely Nemzet Földmivelése állapotjához; ekkor lehetne látni, mitsoda termesztés van még nagyon hátra; melyiket kelljen előmozdítani; melyiket öszszébb szorítani; kelljen-e új terméseket behozni, 's a' t. De mivel ez a' földek felmérését, a' termesztések feljegyzését teszi fel, melylyel kevés Ország ditsekedhetik: abból is hozzá lehet vetni a' földmivelés állapotjához, hogy a' földmivelő tehetős-e vagy szegény; jól miveli-e a' földjét; meszsze van-e a' földje a' házához; magáé-e a' föld, vagy árendában, és bizonyos vagy bizonytalan ideig bírja.

E. *Bányászat.* Vas nélkül nem szánt a' Szántóvető; a' Hajós vas nélkül el nem hagyhatja a' partot; Bányamivelés nélkül ezer meg ezer Mesteremberek nem találnának élelmet; a' Kereskedés mindég a' maga gyermeki állapotjában maradt volna; Bányamivelés nélkül sok Fejedelmeknek harmadrésznyi jövedelmesei volna. Kevés Országoknak lehet egész bizonyossággal tudni a' Bánya mive-

ve-

velését, és abból való jövedelmét. A' Muszka Országi Bányák béhoznak esztendőnként 13 millió Rubelt.

§. 8. A' Természet műveinek a' *Mesterség* neveli betsit. Sok mesterségeket az a' nagy Mester a' *szükség* találtatott fel az emberrel. Más mesterségekre a' történet vitte. A' bővölködés, és az abból következett puhaságnak 's pompának kívánása, szaporította, pallérozta a' mesterségeket.

A' Mesterségek vagy tsak kis formábann és úgy folytatódnak, hogy a' Mesterember a' művet eleitől fogva mind végig maga tsinálja: mint a' Mesteremberek műhelyeibenn szokott lenni; vagy nagy formábann, és úgy, hogy sokak közt fel van osztva, valaminek elkészítése, hol tehát sebessebbenn foly a' munka: mint a' Fábrikábann, és a' Manufacturábann, melyek közzül amazok többnyire tűzzel dolgoznak; ezek nem.

A' Mesterségek már nevelik a' termések betsét; p. o. Brabantziábann két garas ára lenből 200 tallér áru tsipke készül; ez által az Országot gazdagítják; azombann sok embernek élelmet adnak; p. o. Angliábann, egy vég posztóból, a' Juhászonn kezdvénn, a' Kalmárig, 239 személy él naponként.

Hogy

Hogy a' Mesterségek állapotját meg lehessen ítélni valamely Országban; tudni kell, mitsoda mesterségek vannak az Országban? megvagnak-e a' legszükségesebbek? elébb kell posztó manufactura, mint portzellán Fábrika. Hány Fábrika és Manufactura van? Hány embert táplálnak azok? 's a' t.

IV. SZAKASZ.

A' KERESKEDÉS.

§. 9. A' Kereskedés vagy *Belső*, mely t. i. maga közt a' Nemzet közt foly; vagy *Külső*, melyet a' Nemzet más Nemzettel folytat. A' Külső Kereskedést vagy *active*, vagy *passive* folytatják a' Nemzetek. Active akkor, mikor valamely Nemzet a' maga műveit helyébe viszi más Nemzetnek, és maga hozzá el annak természetéseit, melyekre szüksége van; passive ellenbenn, ha valamely Nemzet helyébe várja mind az adót, mind a' vevőt: p. o. Magyar Ország Austriával passive, ez pedig amazzal active kereskedik. Szokták mondani, hogy a' passive való kereskedés káros; de ezt általjábann nem lehet mondani, p. o. Török Ország Austriával passive kereskedik, mégis 3 millió forintot nyer esztendőnként. Kára van-e vagy haszna valamely Nemzetnek valamely kereskedésibenn, a' mutatja meg, mennyit visznek

nek ki az Országból, és mennyit hoznak bé (*export — import*), és így hogy áll a Kereskedés mérő serpenyője (*bilanx commercii*), egyenlőenné, vagy egyik lenyomja a másikat, és melyik nyomja le: a mit a Harmintzadok Listáiból lehet megtudni; a hol mindazáltal nem kell elfelejtkezni az alattombann kivitt és béhozott portékákról.

A Portékákat vagy szárazonn vagy vízenn szállítják; és ezek közt nagy a különbség. A mi a szárazonn és tengerenn való vitel különbségét illeti: úgy vagynak ezek egymáshoz, mint 1 : 130. T. i. 1 jó erős ló elhúz a szárazonn 10 mását; minden 4 ló mellé 1 ember kívántatik: és így 2000 másához kell 200 ló, és 50 ember. A Kereskedő Hajók nagyságát tonna számra határozzák meg, értvénn egy tonnán 20 másánni terhet, minthogy egy vizes hordó (*tonne*), melybenn édes vizet visznek a hajónn, rendszerént 20 mását nyom. Már egy 100 tonnás hajóhoz, melyenn tehát 2000 mása van, nem kívántatik több 4, 5 embernél. E pedig még kitsiny hajók a Napkeleti Indiákra járó hajók 1000—1100 tonnások, melyekenn tehát 20000 mása van, vagy több is. A Lipsiai vásárra visznek 300000 mása portékát; a mely-

melyhez kell 30000 ló, és 7000 ember; ez a' vízenn tenne 15000 tonnát, és elvinné 14 nagy hajó, melyekhez tsak 600 ember kívántatna. Az igaz, hogy a' hajó 20 esztendőnél tovább nem tart: de hát a' szekérenn szerszámonn mennyi újítást kell tétetni tsaknem minden nap? A' folyóvizeken is óltsóbb a' teher vitel, mint a' szárazonn. 1 ló elvisz víz ellenébe 100 mását, melyre a' szárazonn 10 ló kívántatna. Itt igen az a' proportio, a' mi 1! 18 közt van.

§. 10. Szükség továbbá a' Kereskedés állapotjának megítélésére tudni: szabad-e mindennek mindennel kereskedni? vagy tsak bizonyos társaságnak és személynek? (*Monopolium*), p. o. az Austriai Német Tartományokban a' Dohánnyal az Appáltó Társaság kereskedik; vagynak-e tsinált utak? vagynak-e tsatornák (*canalis*)? jó rendben vagynak-e a' Posták? nagy-e a' Harmintzad? vagynak-e Tanácsok a' Kereskedésbeli perek eligazítására (*Forum Campsoriale, Judicium Cambiale*)? 's a' t.

§. 11. A' Kereskedés régen tseré által ment véghez, sőt még ma is úgy megy helyyel helyyel; p. o. míg Silésia Austria alatt volt, a' Magyar borokért Schtésiái vásznakat hoztak. De a' tseré által

tal való kereskedésbenn az a' baj, hogy tsak a' legszükségesebb dolgokra terjedhet ki; hogy nem mindég található, kinek a' kellene, a' mi nekem van, és a' kinek a' volna, a' mi nekem kellene; és hogy lassann foly. — Gondolkozni kellett tehát egy olyan eszköztől, melynek az a' fellengős betse (*valor eminens*) legyen, hogy azzal mindenféle portékákat fel lehessen tserélni, és azoknak betsét meghatározni: ez a' *Pénz (Pecunia)*. Már mit vegyenek fel a' Nemzetek pénzül, az, az ő tetszésektől 's megegyezésektől függ; p. o. némely Nemzeteknél Áfrikábann egy tsiga (*Cypræa moneta — Kauri*); másutt só darabok; Izlandiábann egy időbenn hal volt. Hogy az Európai, 's más pallérozott Nemzetek, a' nemes értzeket vették fel pénzül, annak az az oka, hogy 1. Ritkák; és így kevés sokat érhet másféle dolgokból. 2. Nem könnyenn kopnak, ha kézbenn forognak. 3. Kis részekre lehet osztani, és így minden legkissebbnek is betsét meg lehet általok határozni. 4. A' tüzet kiállják, úgy hogy nem fogynak. 5. Kicsiny helyet foglalnak el.

Ha az arany, és eztist vevődik fel pénz gyanánt: szükség tudni, mitsodás proportiobann van az arany az ezüsthöz; vagy

vagy is ha az aranyból ennyit adok, mennyit kelljen akkor az ezüstből adnom. A' hol több az arany mint az ezüst: ott kisebb a' proportio az arany és ezüst közt, mint másutt; p. o. Portugalliábann úgy van az arany az ezüsthöz, mint $1 : 13 \frac{1}{2}$, Spanyol Országban mint $1 : 15$. Itt tehát a' nyerekedésnek szabad mezeje van, mint ezt egy időben a' Hollandusok követték is. Az nem éppenn szükséges, hogy a' nemes értzek bizonyos formákba öntődjenek (*moneta, numus*): jó az mindazáltal a' tsalásnak eltávoztatására, és az adás vevés folyamatjának könnyítésére; minthogy így az Ország, mely a' pénzt vereti, áll annak betsiért.

Ha már ezek az értzek, tsupa tisztán verődnének pénzé: úgy a' pénznek csak a' mennyiségéről volna szó. De minekutánna ezeket, hogy keményebbé tegyék, annál fogva ne kopjanak olyan könnyenn, más értzekkel szokták elegyíteni, nevezetesen az aranyat ezüsttel, mind a' kettőt pedig rézzel: a' minéműsége is kérdésbe jönn a' vert pénznek. Ezt lehet t. i. kérdeni: ennyi 's ennyi massájú arany és ezüst pénzben mennyi az arany, ezüst? (*PéNZ jóSÁGA — Korn*) mennyi a' más értz, p. o. a' réz? Így már ha felveszünk félfontnyi, vagy

is egy márk egyelített ezüstöt, és ugyanannyi aranyat, vagy is az ezüst márkot, 16 latra, és ismét minden latját 18 gránra, az arany márkot pedig 24 karatra, és minden karatját 12 gránra osztván = 288 grán egyelített aranyat és ezüstöt: e' leszsz. a' kérdés, hány grán más értz van abbann a' summa pénzben, melyet abból vertek? és annyi van, a' mennyi az ezüstöt 16 latra, és az aranyat 24 karatra kipótolja; p. o. ha halljuk, hogy a' Prussus ezüst pénz 12 latos: tudnivaló hogy 4 lat réz van benne, vagy hogy $\frac{1}{4}$ réz; és ha az arany pénzről halljuk, hogy 23 karátos és 6 grános: látnivaló, hogy 6 grán van benne más értz.

Egy márk aranyból és ezüsből bizonyos számú arany és ezüst pénzt vernek. — Mennyit vernek, többet-é vagy kevesebbet, és így egynek egynek mennyi a' neheze: ez a' több vagy kevesebb teszi a' *Pénz nehezét* (*Schroot*). T. i. nehezebb a' pénz, ha ugyan annyi másából kevesebbet, könnyebb, ha többet vernek. Annak meghatározása már valamely Országban, hogy ott mint legyen az arany az ezüsthöz, mennyi más értz tevődjön az aranyhoz és ezüsthöz, és mennyit verjenek egy márk aranyból és

és ezüstből, nevezetik *Pénzmértéknek* (*Münzfuss*).

A' Pénzmértéknek tsak arra az Országra név van ereje, melynek Fejedelme azt határozta; és így az a' szerént vert pénz is tsak abban az Országban vevődik el *név szerént való betsébbenn* (*nominalis valor*). Ellenbenn a' külső kereskedésbenn tsak úgy néződik az arany és ezüst pénz, mint valamely arany vagy ezüst darab, azaz, nem a' név szerént való betsébbenn vevődik el a' pénz, hanem ahoképest a' mennyi arany vagy ezüst van benne, (*igazi betsébbenn, realis valor.*)

A' pénz már segíti a' Kereskedést; egyszersmind pedig, minthogy a' pénz minden jószágának képét viseli, a' Nemzet gazdagságának mértéke. Tudni kell tehát a' Statisticusnak, mennyi pénze van az Országának, és a' pénz hogy foly.

§. 12. Hol veszi az Ország a' Pénzt?

1. A' *Bányákból*. Portugallia bévesz esztendőnként Brasiliából mintegy 12 millió tallért.

2. A' *Kereskedésből*. Angliának, esztendőnként legalább is lehet 2 millió font Sterlingre tenni a' Kereskedésből való tiszta nyereségét.

Kifogy pedig a' pénz az Országból:

1. Az idegen földönn folytatott hős-
zás Hadakozás által.

2. A' káros Kereskedés által; p. o. Spanyol Országna^k esztendőnként 30 mil-
lió tallérja jön be Amerikai Bányáiból:
még is igen szegény — sokat fizet t. i.
külső - országi portékákért.

3. A' Luxus által, ha t. i. sokat
dolgoznak aranyból, ezüstből.

4. Ha nagyon jó a' pénze, úgy-
hog^y annyit ér a' benne lévő arany ezüst,
a' mennyibenn jár; p. o. a' Hollandusok
1728 óta sok pénzt kihordtak Angliá-
ból, és ugyan olyan formájúakat de
rosszabbakat veretvénn belőlök, visz-
sza útasították.

§. 13. A' hol jól foly a' Kereskedés;
sokszor kell ott a' pénznek egyik kézről
a' másikra menni. A' pénz számlálás,
kivált nagy summák számlálása, sok
időt kíván; könnyű is benne téveszteni:
nem is mindennek van elegendő bátor-
sága, a' maga házánál nagy summák-
nak, melyeket néki fizettek, tartására.
Erre nézve, legelőször Olasz Országna^k
nevezetes városibann, Genuábann és Ve-
néziábann, azután másutt is, öszve-
állottak némely Kereskedők, s Cassát
(*Bancot*) formáltak, és azt az Ural-
kodók

kodók által megerősítették, melybe kiki bizonyos summa pénzt tett be, oly vég-
 gel, hogy ha fizetniük kellene, ne kész-
 pénzzel fizetnének, hanem vagy *Banco-
 czédulával*, — *Czédulás Circulations-
 Bancók*, — vagy a Summának egymás-
 neve alá való írásával; és ezen utolsó
Bancók, minthogy ezekben letett pénz
depositum marad, és ahoz nyúlni nem
 szabad; *Deposito*, vagy minthogy csak
 egy bizonyos helybenn lakó Társaságra,
 egy helybenn lakó Kereskedők girúsára
 terjednek ki, *Giro-Bancóknak* is ne-
 veztetnek.

A. Czédulás-Bancó. Öszveállanak
 tehát bizonyos személyek, és meghatá-
 rozzák, mennyi Capitalist tegyenek ösz-
 ve. Azután a Capitalist felosztják egyen-
 lő részekre (*actiákra*), és azt *actiák*
 szerént öszveteszik. — E meglévőnn,
 annyi, kisebb nagyobb Bancó-Czédulá-
 kat készítenek, a mennyi Capitalis a
 Cassában van; melyeket kiki kész pénz-
 gyanánt elvehet, minthogy a mikor né-
 ki tetszik, a Bancó béváltja. — A Cél-
 ja tehát a volt az ilyen Bancóknak,
 hogy a fizetés könnyebbé, bátorságo-
 sabbá tevődjék; de sokszor a Bancó tag-
 jai, hasznót is akartak magoknak rajta
 hajtani. Tudván t. i. azt, hogy nem
 kell

kell egyszerre minden Banco-Czédulákat beváltani, a Cassában levő Capitalisnak nagy részét kiadták interesre, vagy egyébre fordították. Azombann sokszor több Banco-Czédulákat tsináltak, mint a mennyi Capitalissok volt. Melynek az szokott következése lenni, hogy a pénz megbővülvén, mindennek felmegy az árra; a Banco-czéduláknak credituma tsökken, a jó pénz kihordódik az Országból.

B. Giro-Bancó. Ebbenn annyi Capitalist lehet be kiki, a mennyit akar. Ez a Capitalis a Banco könyvébe feljegyződik az ő neve alá, egy oldalnak egyik felire; mint szintén mind az is, a mi neki másoktól általírodik. A másik felire pedig az oldalnak, a jegyződik fel, a mit ő másnak ad; s így megtudódik, kinekkinnek mennyi pénze van még, vagy mennyi van már a Cassában. Ennek természetéből foly, hogy csak egy városnak lakosi lehetnek ennek tagjai, külömbenn a tsáknem minden nap általírogatás lehetetlen volna; hogy mivel ebbenn a tökének, vagy készpénzben, vagy azt erőjös szágban mindég meg kell lenni, nem szaporítja a pénz számát; nem is takarítja tehát ki a pénzt az Országból, sőt inkább megtartja abban.

bann. Azombann, ez is írathat be a maga könyvébe az Ország számára bizonyos summákat, és mintha azokat az Ország valósággal bétette volna, jót áll érettek. Adhat költsönn magános embereknek is aranyra, ezüstre, drágaságokra, a melyekből való nyereségenn a Tagok nem osztoznak, hanem az, a Bancó igazgatására fordítódik; a mi attól marad, az Országé.

ERŐSÍTÉS

ERŐSÍTÉS

MÁSODIK RÉSZ.

A POLGARI REND — URALKODÁS FORMAJA.

I. SZAKASZ.

AZ URALKODÁS KÜLÖNBÖZŐ FORMÁJI.

§. 14. Minden Országok megegyeznek abbann egymással, hogy van benne Uralkodó (*Imperans*), ki parantsol, és úgy az Ország erejét egyesíti, és a' Köztételre igazgatja — Uralkodói hatalom (*Imperium*). Külömböznék ellenbenn abbann, hogy egy helyt egy, másutt több személy az Uralkodó; egy helyt több, másutt kevesebb ideig uralkodik; egy helyt több, másutt kevesebb az Uralkodók hatalma. Ezeknek meghatározása

rozása teszi a' *Polgári Rendet* (*Constitutio*), ettől függ osztánn az Országokban az *Uralkodás Formája* (*Forma Imperii*). A' Kérdések tehát ezek: **Hány? Meddig? Mennyibenn?**

Hány személy az Uralkodó?

Vagy csak egy egyes személynél (*Persona Physica*) van a' Fő Hatalom — *Monarchia*; vagy egy többes személynél (*Persona Moralis*) — *Aristocratia*; vagy pedig a' mindenkori többségnél a' Nép között — *Democratia*.

Meddig uralkodik?

1. Egy voxolásbann (*Imperans Momentaneus*). A' Democratiábann minden Végzésekör más az Uralkodó.

2. Több vagy kevesebb észtendőök-ig (*Temporarius*).

3. Egész életébenn (*Vitalis*).

4. Örökség szerént, vagy mind két ágábann, vagy csak a' Férjfiakbann. (*Haereditarius*).

5. Örökké, (*Aeternus*), ha az Uralkodó szabadonn választ maga helyébe.

Ezek szerént osztódnak el az Országok, *Választó*, és *Örökös Országok*ra, (*Regnum Electivum, et Haereditarium*).

Mennyi hatalma van?

Ha akár a Monarchánál, akár az Aristocratáknál, akár a Népnél, csak magoknál van az Uralkodás, *Tisztának* (*Imperium purum, s. plenum*) mondatik. Ha ellenben több Testek közt van felosztva az uralkodás; mely, úgy esik, hogy a Monarchia az Aristocratiával, vagy a Democratiával is egyelődik: mint p. o. Angliában az Uralkodás, a Király és a két Parlamentum közt van megosztva: az uralkodás *Elegyesnek* (*Imperium mixtum s. minus plenum*) hívódik.

I. C Z I K K E L Y.

Az Uralkodás Tiszta Formái.

A. Democratia.

§. 15. Ez az Igazgatás formája volt sok Görög Polgári Társaságoknál; némely Hélvétiai Cantonokban, mint Uriann, Schweitzann, Unterwaldann, Zugann, Glarusann, Appenzellann, Graubündenann, Waliserlandann; és némely Imperialis Városokban, mint Bremáann, Hamburgann s a t.

Nehe-

Nehezenn esik a' természettel szabad embernek, hogy úgy járja, a' mint más fűjja. Ha látja is, hogy a' nem lehet meg a' mit ő akar: könnyebbenn esik legalább neki, ha ő is belé szólhat a' dologba. Azért is mindenkor, mikor valamiről kérdés van, azt kívánná, hogy az állana meg, a' mit ő akar; de ha a' nem lehet, enged annak, a' mit többenni akartak. Ennek az Uralkodás formájának tehát az a' természete, hogy a) semmi közönséges dolognak sem szabad véghez menni mindnyájoknak tudta 's tanáttsa nélkül: de b) a' mit osztánn a' többség ($\frac{2}{3}$ $\frac{1}{3}$ ellen, vagy 51 ← 50 ellen) meghatároz: már az akármilyen igazságtalan és esztelen legyen (*vota numerantur, non ponderantur*), minden Polgárra nézve Törvény.

Nintsen ugyan olyan Democratia, hol minden Polgár voxolna: mert egy az, hogy a' ki 16 esztendőnn alól van = 328:1000-hez — nem voxolhat; más az, hogy az Aszszonyok, és így egészen fele a' még megmaradt 672-nek = 336 mindenütt ki vagynak rekesztve az Uralkodásból: mindazáltal az az Uralkodás formája is Democratianak tartatik, hol csak a' megért idejű emberek vehetnek részt az uralkodásbann; mint
szin-

szintén az is, hol ez a' jus tsak a' szü-
letéshez, a' tehetséghez, fekvő jószá-
gokhoz van kötve; sőt még az is, hol
a' Nép tsak Képviselei által uralkodik,
vagy igazán szölvánn, azok uralkod-
nak az ő nevében ő rajta.

Ezekből látnivaló, hogy a' Demo-
cratiában előre meg kell határozni:
kiknek legyen jussa a' voxoláshoz; hol
gyűljenek össze; mikor; hogy essen a'
voxolás; mennyi voxok kívántassanak
meg valaminek eldűjtésére.

Ez az Uralkodás formája leg despo-
ticumabb minden nemei közt az Uralko-
dásnak. Ki állhat ellent az öklök több-
ségének? És minthogy a' Köznépnek kü-
lönösebb kényei vagynak, mint akár-
mely Sultánnak, jaj annak, ki ennek a'
nép kényeinek tárgyává lesz! Ennek elei-
től fogva az egyenetlenség volt halála.

B. Aristocratiá.

§. 16. Mindennek nem lehet Ural-
kodni: sok embernek sem esze, sem szí-
ve nincs a'hoz való; azomban egyik a'
ki többel bír, többet is adhat a' Status-
nak mint a' másik. Kiválasztják tehát
magok közzül az olyanokat, kiknek vagy
nagyobb talentuma van (*αριστοι*), vagy
idősebbek, minthogy az idő tapasztalás-

ra mutat (*Patres, Senatus, γερουσία*), vagy a' kiknek több főszága van (*Optimates*); és azoknak adják által az Uralkodást.

Ez az Aristocraták Teste, nem függ sem más idegen Fejedelemtől, sem a' maga népétől; és így in corpore Uralkodó: egyenként pedig minden tagja úgy függ az egész Corpustól, mint akármelyik alattvaló. Itt is, valamint a' Demokratiábann, mindent a' többség határoz meg. A' Kormányt rendszerént tartja egy Praeses (*Doge*), vagy tsak bizonyos ideig, vagy egész életében. Ez a' neme volt az Uralkodásnak Venetiábann, Genuábann, Bernábann, Zürichbenn, Lucernbenn, Ulmábann, Norimbergábann.

Az Aristocrazia

a) *Választó (Electitia)*. Az Aristocratákat vagy tsak bizonyos időre, vagy egész életekre választják. Még pedig vagy az Aristocraták teste maga választ magának Tagokat, vagy a' Nép; és vagy az egész Országból, vagy tsak bizonyos Familiákból; vagy a' Fekvő Jóságok birtokosaiból.

b) *Örökös (Haereditaria)*, hol Örökség szerént megy az Uralkodás, vagy a' Fekvő Jóságok birtokosainn, vagy bizonyos Familiákon; és ezen utól-

utolsó esetbenn, vagy meg van határozva az Aristocraták száma, mint Bernábann 200—209 volt; vagy nincs, mint volt Venéziábann.

A legártatlanabb Aristocratia az, hol a Nép választ, még pedig az egész Országból, és pedig csak bizonyos időre. — Jó oldala az Aristocratianak ez, hogy a Nemzet színe, öszvetett vállakkal munkálódja a közjót: rossz oldala pedig az egyenetlenség, a dolgok lassú folyamata; a maga 's familiája hasznákeresése 's a' t.

C. Monarchia.

§. 17. Sok olyan dolgai vagynak az Országnak, melyeknek végbevételét tsupánn egy személyre lehet bízni; p. o. ha hadakozni kell, egy a Vezér. Könnyű volt tehát az a lépés, hogy arra az egy személyre bízódjanak mind a többi Országos dolgok is, melyeket pedig több személyek közt fel lehetett volna osztani. Ez a személy a *Monarcha* — *Tászar*, *Király*, *Fejedelem* (*Princeps*), kinél van tehát magánál az Uralkodás, melynek sугárai az ő személyét tündököltetik — *Felség* (*Majestas*).

A'

A' *Monarchia* — *Birodalom* — *Ország* (szoros értelemben névén az *Ország* nevé), *Fejedelemség* (*Regnum*) vagy

1. *Választó* (*Regnum Electitium*). Itt meg kell határozni, kiknek legyen választó jussa; hány voxok dűjtsék el a dolgot; kit lehessen választani; hol kelljen összevgyülni. *Az Uralkodás, közinek* (*Interregnum*) úgy lehet eleit venni, ha az Uralkodónak még életében választódik Követője: különbenn pedig előre meg kell határozni: ki uralkodjon az alatt, 's meddig terjedjen annak hatalma. Vagy

2. *Örökös* (*Regnum Haereditarium*). Az Örökös Uralkodóra nézve meg kell határozva lenni: uralkodhaszon-é mind a' két ág; az Örökség lineák szerént menjen-é, vagy grádusok szerént. Meg kell továbbá határozódni az Örökös idejének, t. i. mikor foghasson az, az uralkodáshoz; ki legyen a' Tútora míg kis korú (*minorennis*).

3. *Patrimonialis* (*Regnum Patrimoniale*). Itt maga választ a' Monarcha magának Örököst; még pedig vagy a' maga Familiájából, nem nézvénn semmit az első szülöttségre; vagy pedig idegent választ.

. A'

A' *Választó Monarchia* annyibann jó, hogy olyan választódhatik, ki az uralkodásra termett; és hogy Szegődés (*capitulatio*) által lehet igazítani (há szükség) az uralkodásom. De mely könnyen eltévesztődhetik a' Választás t mely sokszor a' tűrhető Monarchia, a' sok *Capitulatio* által, a' legszenvedhetetlenebb *Aristocratiá*vá leszsz! azombann, ritkán esik meg a' választás egyenetlenség és belső háborúk nélkül. — A *Patrimonialis* veszedelmes, mivel az Uralkodó a' maga Kedvesének hagyhatja az Országot, ha mindjárt az nem alkalmas volna is. — Legjobb az *Örökös Monarchia*; mind azért, hogy az Uralkodó vét magot, melynek maradéki szedjék gyümölyt; mind pedig azért, hogy előre tudóvann az Örökös, készíthetik az uralkodásra.

Minthogy a' Monarchiábann az egész uralkodó hatalom egy kézbenn van: ott minden gyorsan megy; a' Monarchának egy tekintete is több, mint az *Aristocratáknak* minden *Hirdetményei*; úgyhogy a' jó Monarcha egynehány esztendő alatt több hasznos változásokat tehet, mint azok Századok alatt. De bezzeg, ha olyannak kezébe talál esni ez a' nagy Hatalom, ki azzal visszaél!

II. C Z I K K E L Y.

Az Uralkodás Elegyes Formáji.

§. 18. Mind ezen tiszta Formájainak az Uralkodásnak vagynak bizonyos fogyatkozásai: kérdés, hogy lehessen ezeknek eleit venni? Oszródjanak fel az Uralkodójussok; elegyítődjenek össze az Uralkodásformáji, hogy így az egyik mérsékelje a' másikat.

A. Aristocrátia + Democratia.

Itt van egy Fő Tanács, de a' mely a' Népet bizonyos közönséges dolgokban tartozik megkérdeni, kinek legalább van egy *Veto*-ja, mint volt Spártában, Rómának a' 2-dik periodusában, Schaffhausenben. — De ez az Uralkodásformája is bajos; mert vagy a' ravasz Aristocráták békötik a' Nép szemét; vagy a' felzendült Nép nyakára ül az Aristocrátáknak; azomban, itt a' dolgok folyamata lassú; itt az irigység; az egymás ellen való tordsalkodás, otthon vagynak.

B. Monarchia + Aristocrátia.

Az Aristocráták, kivált ha Választó az Ország, a' sok Capitulatio által min-

dég több több just vesznek magoknak; csak a' magok Privilegiumaikra néznek; a' Köznép számba se vevődik: azzal együtt szenvednek a' szántásvetés, mesterségek, kereskedés is.

C. Monarchia + Democratia.

Ez az Uralkodásformája volt a' Nemzetek költözésekor a' Barbarus népek közt; e' volt Würtembergben is, hol t. i. nem volt örökös Nemesség, — Itt egy részről bajos a' felzendült néppel bánni; más részről a' nép tudatlansága miá annak jussai könnyen szenvedhetnek.

D. (Örökös) Monarchia + (Örökös) Aristocratia + Democratia.

Van itt: a) Monarcha, körülvéve külső fénnel, mely tekintetet szerez, kinél magánál van a' Végrehajtóhatalom, hogy minden sebessenn menjen; a' többi Felsőjussai pedig bizonyos Testekkel meg vagynak osztva.

b) Örökös Aristocraták; kiknek birtokaik lévén, pallérozottak is, Hazájokat is szeretik. Hogy pedig ezek a' Monarchá-

árczával ne hűzalkodjanak, és a Köznépet lábokkal ne tapodják: legyen jelen

c) A' Köznép, Követei által.

Ez az Uralkodás Formája van Angliában, Rómában is az 1. periódusban e' volt néminémüképpenn. „*Optime constitutam Rempublicam, quae ex tribus generibus illis, Regali, Optimum, et Populari, modice confusa sit.*“ Cicero.

II. SZAKASZ.

AZ URALKODÓ POMPÁJA 'S FÉNNYE.

§. 19. Az Uralkodónak tekintet kell, melyre sokat tesz a' külső fény, pompa. Ide tartoznak: az Uralkodónak *Titulussa*, *Tzímere*, *Udvári Tisztjei*, az *Udvári Ceremonia*, és a' *Vitézi Rendek*.

A' *Titulussa*, részszerént bizonyos Tartományoknak birtokára mutat, részszerént praetensiojira, részszerént pedig régi jussaira; p. o. a' Magyar Országi Király Titulussában a' Rex Hierosolymitanus, az utólsóra mutat. — A' *Tzímere* nézve éppenn ezt lehet mondani, különbenn is az nem egyéb, a' Titulussának symbolice való előadásánál. — Az *Udvári pompában*, *ceremóniában*, azt nézi a' *Statisticus*, van-e a' pompában rend, illendőség, és gazdálkodás. — A' *Vitézi Rendeknek* Eredeteket, Rendtartásaikat vizsgálja a' *Statisticus*.

HARMADIK RÉSZ.

AZ IGAZGATÁS.

§. 20. A' tzél, melyre az Ország Polgá-
ri egyesültek, a' *Bátorság* és *Bóldogság*. Azért adták magokat Ufalkodó
alá, hogy az őket úgy igazgassa, hogy
bátorságban, bóldogságban élhessenek,
A' kérdés tehát itt ez: mennyiben érik
el tzéljokat valamely Orzágnak Lakosi?
vagy is, hogy igazgatódnak? más szó-
val: mitsoda rendelkezet tesz, az Ural-
kodó a' Köztzélhoz, t. i. a' Polgárok
bátorságához és bóldogságához képest?

L S Z A K A S Z.

A' POLGÁROK BÁTORSÁGA.

§. 21. A' Polgárok bátorsága abban áll, hogy életek, javok, betsületek minden veszedelemtől ment legyen. Veszedelemet hozhatnak pedig a' Polgárokra, vagy a' Természet, vagy a' Belső ellenség — a' rossz Polgártársak, — vagy a' Külső ellenség. Kérdés tehát, mitsoda Rendelések vagynak valamely Statusbann ezek ellen téve?

I. C Z I K K E L Y.

A' Természet tsapásai ellen való Rendelések.

§. 22. Természeti Tsapások a' Nyavalyák, a' Szükség drágaság, a' Tűz, Víz.

A' A' Nyavalyáknak elejét kell venni, hogy ki ne üssenek; ha kiütöttek, gyó-

gyógyítani kell, és minthogy ragadó nyavalyák is vagynak, azoknak terjedésének gátot kell vetni.

Elejét lehet venni azzal sok nyavalyának ha az egészségnek ártalmas eledelekkel és italokkal való élés megakadályoztatik. Nem kell tehát megengedni, hogy beteg marha vágódjon, következésképpenn hogy a' vágó elmerődjön míg meg nem vizsgáltatik. Nem kell megengedni, hogy éretlen gyümölcs árulódjon, hogy a' gabona éretlen korába learattassék 's a' t. Az italokra nézve gondoskodni kell, hogy tiszta ivó víz legyen; annál fogva, hogy a' hol folyó vizből isznak, ne legyen szabad abba minden tsúnyságot belébotstani; a' többi italok, nevezetesen a' bor megvesztegetését pedig kemény büntetés alatt meg kell tiltani. Sok nyavalyának elejét lehet venni a' Levegő tisztánn való tartásával is. Megromlik pedig a' levegő, a' nagy állótókból és motsárokból való gőzölgések által. Ezért az állótókat ki kell száraztatni, és a' folyóvizeket melyeknek kiöntésiből lesznek a' motsárok, árkokba kell szorítani. Különösen a' Városokban és Falukban megromlik a' levegő a' benne lévő temetőhelyek 's a' Templomokban való temetkezés által, a' mit tehát

nem kell megengedni; továbbá némely bűdös mesterségek által, melyek műhelyeinek tehát nem belől, hanem kívül kell lenni; végre az Utszák tisztátalansága miatt, melyeket azért tisztánn kell tartani.

Ha kiütött a' nyavalya gyógyítani kell. Szükség erre nézve, hogy az orvosi Tudomány jól tanítódjék, hogy így legyenek tanult, és tapasztalt Orvosok, és Patikáriusok elegenn. Nagy a' kár a' melyet a' tudatlan Orvos tesz: még is sok helyeken hóhérokra, vén aszszonyokra bízódik a' gyógyítás. Sokkal kevesebb embere nélkül kellene el lenni az olyan országnak, hol mértföldekre esnek a' betegek az orvostól, ha több orvosi volnának. Szükség továbbá hogy a' szegény sorsúak számára Ispotályok állíttassanak. Jó-e valamely Ispotály meg lehet tudni az Ispotálybeli halottak listáiból. Az Edimburgi Ispotálybann 25 közül egy hal meg, a' Rómaibann 11 közül egy, a' Párisi Hotel Dieu-benn 9 közül kettő. De mindjárt hozzá lehet vetni a' fekvéséből, és a' benne lévő betegekkel való bánásból is. A' hol az Ispotály nem a' szabad levegőn van, a' hol a' betegek hetenn, nyoltzann fekszenek egy nyoszolyában, mint az említett Hotel Dieu-

Dieu-benn, soknak kell ott lenni a' halálnak.

Ha ragadó a' nyavalya, annak terjedését akadályoztatni kell. A' ragadó nyavalyák közt igen nevezetesek a' Pestis és a' Himlő.

a) Hogy a' Pestis más Országokról bé ne hozódjon Cordont kell húzni, azaz a' szélekre strásákat kell állítani, kik a' gyanús helyekről jött személyeket, és portékákat mind addig bé ne botsássák, míg a' tisztulás idejét, Contumaciát Quarantaint az arra rendelt helyenn el nem töltik. Ha pedig bent mutatja magát a' Pestis: az ilyen pestises helyeket bé kell rekeszteni, hogy az Ország többi részeivel semmi közösülések ne legyen, és eleséget kell számokra vinni.

b) Egy nyavalya sem vesztegetett el annyi embert, mint a' Himlő. Minden hatodik meghal benne. Izlandiában 1707-be 20000 ember lett áldozatjává. Hát még hány embert foszt meg szépségétől, egészségétől, épségétől. Igen jóltéző találmány tehát az emberi nemzetre, a' Himlő béoltása. A' természeti himlő béoltása után, mintegy 300 közzül egy ha meghal. Az Ánglus orvos Jenner által, a' közelebb mult század végénn esmeretessá lett Tehénhimlő (*Variolae Vaccinae*) bé-

oltása (vaccinatio) utána pedig egy sem hal meg.

B. Irtózással emlékeznek még most is némely Német Tartományok az 1771, és 1772-dikbeli *Szükségre, drágaságra*, a' mikor tsak Saxoniában 150 ezer ember veszett el éhel. Ennek elhárítására Életmagazinumokat szoktak felállítani. Ezeket ugyan némelyek károsnak tartják, minthogy a' Lakosokat gondatlanságra, dologtalanságra szoktatják, annál fogva az Industriát hátráltatják, a' kereskedést is akadályoztatják, jobbnak tartván a' szükség elhárítására, a' gabonával való szabad kereskedést.

C. A' *Tűzet*, ha lehet el kell távoztatni; ha támad akadályoztatni kell terjedését, ha megszűnik a' kárvallottakomni kell segíteni.

Hogy tűz ne támadjon, a' házakfeleleinek nem könnyenn éghető matériák-ból kell tsinálódni, a' kéményeknek nem fából és sárból, hanem téglából kell lenni, és gyakran megseprődni; a' Városban, vagy Faluban bent semmiféle könnyenn éghető dolgokat; mint szén, szalmát, fát ne legyen szabad tartani; a' nagy tűzzel járó mesterségeket kívül kell folytatni; a' mezítelen gyertyával való járásnak, a' kinnvaló pipázásnak, s a' t. tilalmasnak kell lenni.

Ha tűz támad első dolog is az, hogy az a' lakosoknak mentül elébb hírül adódjon. Erre nézve vígyázóknak kell lenni, a' kik a' tüzet vagy lövéssel, vagy a' harangok félreverésével, vagy dobolás által hírül adják, s annak hol létét, nappal zászlóval, éjtszaka égő lámpással jelentsék. E' meglévén, a' Lakosoknak a' tűznél meg kell jelenni; melyre nézve, szükség, hogy minden Útszákából és Czehkből legyenek tűzoltásra rendeltetett személyek, kik a' tűzoltó eszközökkel ott teremjenek, és kiki a' maga kötelességét jó rendel tegye. A' tűz akadályoztatására jó az Útszákat szélesenn hagyni, Városokonn tűzfalakat építeni, Falukonn a' házakat fákkal körülültetni.

Hogy a' tűz által megkárosodtaknak károk megtéríttessék, némely helyekenn a' van szokásbann, hogy a' kárvallottak kihírdetődnek az adákozás végett: de a' miből kitsíny a' haszon. Másutt a' lakosok társaságba álnak, és megbetsültévén házaikat, kiki esztendőnként fizet a' köz cassába bizonyos summát, a' háza betsü árához képest; hogy így megévénn háza, annak árra a' Cassából kifizetődjön. Másutt ismét a' társaságba állott lakosok nem fizetnek esztendőnként, hanem, ha valamelyiknek háza

megég,

megég, annak árrát, magok közt a' szerént felosztják, a' mint kinek kinek háza többre vagy kevesebbre van betsülve. Némely helyekenn vagynak assecuráló társaságok is, melyek a' tűz által okozott kárt, bizonyos procento, esztendőnként való fizetéséért magokra vállalják.

D. Hogy a' *Víz* ki ne öntsön, szükség, hogy a' folyóvizeknek, melyeknek árka nem elég mély és széles, vagy nagyon tsavargós, száraz időbenn jó árkok készitődjenek, azok gyakrann tisztitassanak; a' hol még is félni lehetne, töltések gátak tsinálódjanak. Tavasszal, mikor a' jég zajlik, vigyázni kell, hogy meg ne tolúljon.

Ha tsak ugyan kiöntött a' víz, hirtelen hírül kell adni a' lakosoknak, hogy magokat, s jószágaikat megmenthessék. A' békerítettéknek élelméről gondoskodni, a' veszedelembenn lévőket szabadítani kell. Erre nézve elegendő tsónakoknak s arra rendeltetett embereknek kell lenni:

Minékutánna megszűnik a' víz árja: a' vízbefúlt állatokat meg kell égetni, vagy elásni, hogy a' levegőt meg ne vesztegezzék; a' megállott vizeknek folyamatot kell tsinálni, hogy veszedelmes gőzölgéseket ne okozzanak, a' kútakat ki kell tisztítani; a' kárt fel kell jegyezni
's meg-

's megbetsúlni, és a' kárvallottakat fel-
segélleni.

Kérdés már, mitsoda rendelések,
vagynak valamely Országban téve a'
Természet tsapási, a' Nyavalyák, Szük-
ség, drágaság, Tűz, és Víz ellen?

II. C Z I K K E L Y.

A' rossz Polgártársak ellen való Rendelések.

§. 23. A' rossz Polgártársak ellen
őltalmazza a' Polgárt az *Igazság kiszol-
gáltatása*: Kérdés, hogy szolgáltatódik
ki az Igazság? Itt vígyázni kell:

A. A' *Törvényekre*; t. i. van-é Sy-
stemába szedett Törvény — Törvény-
könyv; vagy a' hány ház, annyi szokás?
mint van p. o. a' Büntető törvényekre
nézve Magyar Országonn a' dolog. A'
Nemzet characteréhez vagynak-é a' Törvé-
nyek alkalmaztatva? a' Spártai Törvények
soha sem lehettek volna Athenának törvé-
nyei. Világosok-é a' Törvények? azt
mondja Quinctilianus „*sermo legislatoris
et doctis sit probabilis, et planus impert-
tis; non ut intelligere possint, sed ne
omnino possint non intelligere.*“ Szabad-é
a' Bíráknak azokat magyarázni, vagy szok-
nak

nak szoros értelme mellett kell maradniok, mint Angliában, és Magyar Országgonn az alsóbb Törvényszékeknek? Különösönn a' Criminalis Törvényekben, van-e proportio a' vétek és büntetés közt? p. o. Angliában kitsín a' büntetése a' hamis esküvésnek, ezért könnyenn lehet hamis tanúkat kapni; Rómában ez előtt a' Tolvajt halállal büntették, a' gyilkost gályára küldötték. A' Törvényhozásban remek a' Prussiai Codex.

B. Vigyázni kell a' Törvényszékekre: t. i. hogy függetiek azok egymástól? ki teszi a' Birákat, az Uralkodó-e, vagy pénzenn is lehet venni a' Birói hivatalt, mint hajdann Frantzia Országban? van-e illendő fizetése a' Biráknak?

C. Azt is gondolóra kell venni, milyen a' Perek folyamata, lassú-e? mint Magyar Országgonn a' sok exceptiók, és sok Feriák miá; költséges-e; kell-e hát Prokátornak fizetni, vagynak-e sportulak? 's a' t.

III. C Z I K K E L Y.

A' Külső Ellenség ellen való Rendelések.

§. 24. A' Külső Ellenség ellen általmazza az Országot

I. A'

I. A' *Hadierő*, mely *Szárazonn*
és *Vízenn* való.

A. A' *Szárazonn* való *Hadierőt* a'
mi illeti: tudni kell annak

a) A' *Számát*. Régen minden sza-
bad ember. katona volt: már ma állandó
Katonaság (*Miles perpetuus*) van, mely
XIV-dik Lajosólta kapott lábra. Száz
Polgár közzül Montesquieu szerént le-
het egy Katona; de némely Országok-
bann kevesebb közzül van. Ha nagyonn
sok a' katona a' lakosok számához kép-
pest: az industria valja kárát.

b) A' *Felosztását*. — Felosztódik
Gyalogokra, *Lovasokra*, és *Artilleris-
tákra* vagy *Pattantyúsokra*, kik ismét
rendszerént *Regementekre*; a' gyalog Re-
gementek ismét *Bataillonokra* (1000 em-
ber), *Companiákra*, a' Lovas Regemen-
tek pedig *Eskadronokra* vagynak fel-
osztva. Több Regementek tesznek egy
Brigadát. Tudni kell továbbá a' Rege-
mentek számát és nagyságát; hogy p. o.
Muszka Országnak 4000, Angliának 500
emberből álló Regementjei vagynak. —
Az olyan Országnak több Cavalleriára
van szüksége, mely tsupa térség, mint
a' mely hegyes völgyes. Jó ha negyed-
része az Armadának Lovas. — A' költsé-
get a' mi illeti: egy Gyalog 25; egy Hu-
szár

szár és Dragonyos 85—90 Tallérba, egy Kürrasier 100 Tallérba kerül; vagy a' mint újjabbann vetették a' Frantziák, egy Infanteristának a' készülete 125 Livrába, egy Húszaré 557 Livrába került. — Az Artilleria elosztatik *Tábori Artilleriára* és *Ostromló Artilleriára*. Minden Bataillonnak van két 4—8 fontos ágyúja; azonkívül minden Corpusnál van még egynehány nagyobb ágyú, melyek hatanként 's többenn is batteriákba helyeztetődnek, egy egy Corpus operatiojának segítségére. Mintegy 40 esztendő óta módibann van a' *Lovas Artilleria*, melynek II-dik Friederich a' találója.

c) Tudni kell, kikből áll az Armada, Hazafiakból-é, vagy Külföldiekből. A' Hazafi pro aris et focis hartzol. Carthagó veszedelmének nagy oka vólt az, hogy tsupánn 'Sóldos katonái vóltak.

d) Mind Reguláris Katonákból áll-é a' sereg, vagy Paraszt Katonaság is van közte? A' Paraszt sok pénzt megkíméll, de a' szántás vetés vallja kárát.

e) Van-é Fenyíték a' Seregnél? A' Rómaiak, Friederich, a' magok jó fenyíték alatt lévő seregekkel tsudákat tselekedtek. Mihelyt oda lett a' fenyíték a' Római seregnél, oda lett a' Birodalom is.

f) Gya-

f) Gyakorlott-é a' Sereg? Mennél gyakorlottabb valamely Sereg a' fordulásokban, mozgásokban, annál többet ér.

g) Vagynak-é tanult Tisztjei? és ezeknek formálására vagynak-é *Cadette Oskolák*?

h) Van-é hűség a' Katonákban? Van-é az Invalidusokra tekintet? Van-é jutalom?

i) Van-é az Országban elég Ló a' Cavalleria számára?

k) Felvan-é a' Sereg úgy készülve, hogy minden szempillantásban indulhasson? Van-é elég fegyver? van-é eleség?

l) Hogy pótolódnak ki a' Regementek? Verbunk, Fogdosás, (Statutio) vagy Conscriptio által?

m) Vagynak-é Várak? hol vannak? könnyű-é azokat eleséggel tartani?

B. A' Tengeren való Hadierő.

§. 25. Szükséges az olyan Nemzeteknek, melyeknek az Országok vagy Sziget, vagy a' Tengerre nyúlik; melyek Tengeren kereskednek, és a' melyeknek a' Tengeren túl lévő Új ülései (*Colonia*) vannak.

A' Hadakozó Hajók különböző nagyságúak; nagyságokat a' rajtok lévő ágyúszá-

mától mérik. A' legnagyobbak 84=120, néha több ágyúok is. Ezekenn az ágyúk három emeletenn (*contignatio*) vagynak, a' honnan *Három emeletűeknek* is hívódnak. (*Dreydecker*). A' Középszerük 50—84 ágyúok: ezekenn az ágyúk két emeletenn vagynak. Az első, és ezen második rendbéli Hajókat együt *Lineahajóknak* nevezik; minthogy csak ezeket lehet *lineába* — hadirendbe állítani. A' harmadik rendűek 20—50 ágyúok, melyek is *Fregátoknak* neveződnek. Ezenn alól vagynak a' *Corvettek*, *Cutterek* 's a' t.

A' Hajóhoz tartozó emberek, Hájós legények 's Katonák számát a' mi illeti: a' Frantziák 60 ágyús Hajóhoz 560 embert számlálnak; Az Anglusok minden ágyúhoz egy emberrel kevesebbet tesznek, úgyhogy ő nállok 60 ágyús Hajóhoz csak 500 ember kívántatik. — A' Hajó építés igen sokba kerül. Büsching úgy vetette, hogy Sveciábann egy 70 ágyús Hajónak építése 153114 Tallérbann, egy 60 ágyúsénak építése 97345 tallérbann kerül, emberek, ágyúk, haditár nélkül, melyek ismét alkalmasint annyibann kerülnek, mint a' hajónak építése. A' tartása is igen sokra megy egy Hadi Hajónak. Egy 60 ágyús Spanyol Hajónak a' tartását Hat hónapi útjábann 23125 tallérra vetették.

Hogy már valamely Némzetnek Tengeri Hadierjét meglehessen ítélni: ezekre kell figyelmeznii: Hány Hajója van; milyen nagyságú, mennyi? Az Angliai Hajós Sereg, a múlt Század végénn állott 800 kisebb nagyobb hadakozó hajókból; melyek közt 197 Lineahajó, és 252 Fregatte volt; és 130000 emberrel voltak megrakva. — Milyen Hajós Legényei vagynak? Angliának a' legjobb Hajós Legényei vagynak; minthogy elébb három esztendőt kell eltölteni a' Kereskedő's Halász Hajókonn a' Legénynek, hogy a' Hadakozó Hajóhoz bevévődjön. — Vagynak-e jó Kikötőhelyei, t. i. olyanok, melyekben olyan mély víz van, hogy a' nagy hadakozó hajókat is felbírja? Némely helyekenn a' Természet maga tsinál Kikötőhelyeket, másutt a' mesterség. Dániának igen jó Kikötőhelyet tsinált a' Tenger Koppenhágánál, Sveciának Karlskronánál; Muszka Országának Kronstadtot részszerént a' természet, részszerént a' mesterség készítette; Prussióának ellensége ebbenn a' részenn a' Tenger; azért nem is lesz soha igazi Tengeri hatalmasság. — Hogy feküsznek Kikötőhelyei? Ugyan az a' szél, mely a' hajót Londonba hajtja, Milfordhavenből kifelé viszi; és így ha egyikből valamely

E 2

szóllal

széllel ki nem mehet, kimehet ugyan azzal a' másikból. Később szabadúlnak-e meg Kikötőhelyei a' jégtől? A' Hollandiai Kikötőhelyeket még zárva tartja a' jég, mikor már az Angliaiakból a' Hajók mehetnek.

§. 26. II. *Óltalmazák* az Országot a' Külső Ellenség ellen, a' más Nemzetekkel kötött *Szövetségek* (*Foedus*). Hollandiát az Angliai Királynéval Ersébettel való Szövetség szabadította meg a' Spanyoloktól. Az ilyen Szövetség, vagy tsak *Óltalmazó Szövetség* (*Defensivum Foedus*) mikor t. i. tsak úgy tartozik egyik fél segíteni a' másikat, ha az megtámadtatik; már vagy egész erejével, vagy tsak bizonyos számú Katonasággal, vagy pedig pénzel (*subsidium*). Vagy pedig egyszersmind *Óltalmazó és megtámadó Szövetségek* (*Foedus defensivum et offensivum*); mikor t. i. az egyiket, akár ő izenjen hadat, akár neki izenjenek, a' másik szövetséges társ tartozik segíteni.

II. S Z A K A S Z.

A' POLGÁROK BÓLDOGSÁGA.

§. 27. Ez abbann áll, ha az Ország 1. *Népes*, 2. *Gazdag*, 3. *Megvullagosodott*.

I. C Z I K K E L Y.

A' Népeesség.

§. 28. Azonn kell igyekezni az Uralkodónak, hogy a' Nép ne tsak ne fogyjon, hanem szaporodjon is. Kérdés tehát:

A. Mitsoda Rendelések vagynak arra nézve téve, hogy a' Népnek száma ne fogyjon?

Megfogy a' Nép száma:

a) *A' Nyavalyák és Szükség drágaság* által; melyek ellen mitsoda rendeléseknek kelljen lenni, oda feljebb megmondódott.

b) *Szerentsétlenség* által. Ilyen szerentsétlenség a' *Gyermeknek megnyomá-*

sa. Sveciában 650-re tették esztendőnként a' megnyomott gyermekek számát. Ennek eltávoztatására jó az az Olasz Országban talált machina az *Arcuccio*, melynek a' Stocholmi Orvosi Collegium model-jeit készítette, és az Országban kiosztatta. Ilyen továbbá a' *vízbefülés*. Londonban a' *Félholták felelevenítésére összeállott Királyi óltalom alatt lévő Társaság* 1774-től fogva 1790-ig 2015 jutalmakat osztott ki.

c) A' sok *Hadakozás* által. Nem számlálván a' sok pusztítást, melyet a' szerentsétlenül folytatott háború okoz; ha legszerentsésebbenn foly is a' háború, még is rettenetes ember kárban kerül. Ugy vetették ugyan is fel, hogy ha szinte nagy ütközetek nintsenek is, körül belől minden ötödik meghal a' táborba szállott katonaság közzül a' strapatzia és betegségek miá. A' Török háborúban 1789-ben 250000 katona közzül 23000 holt meg betegségben. Hátha még nagy ütközetek is vagynak; mennyi ember vész el azokban! Pruszszia a' Hét esztendő háborúban 50000 embert vesztett. Ide járul az is, hogy a' háború alatt a' Házások, annál fogva a' Szülöttek száma megkissebbedik; a' ki születik is tsak allyasítja a' nemzetet, a' színe szemelőd-
vén

vénn ki a' legénységnek katonának, és tsak az allyasa szaporítvánn. Jó volna minden Hódoltatónak megemlékezni arról, a' mit mond *Fenelon* „a' ditsőséget „szomjúhozó Hódoltató szintúgy meg„rontja. a' maga győzedelmes Nemzetét, mint a' meggyőzöttetett Nemzete„ket.“ — Továbbá

d) A' gyalázattól való félelem, a' szülőnek igyetlensége, és a' bánat eleitőlfogva sok gyermeket megfosztott életétől. Elejét veszik ennek a' *Szülőházak* (*Accouchement*). Ha az ilyen házakbann a' szülő, már szülése előtt lakást, tápláltatást talál; ha szülése után ott maradhat mind addig, míg magáról 's gyermekéről gondoskodhatik; ha ott a' dolognak tikokbann tartása a' legelső törvény: úgy az ilyen házak megbetsülhetetlen jótétemények; ilyen a' Bétsi. Szokták ugyan mondani, hogy sűrű az ilyen helyekenn a' halál: de a' Koppenhágai szülőházbann 1789-benn 769 szülő közzül tsak négy holt meg, és így 192 közzül egy; a' mi ritka ugyan, de nem exemplum sine exemplo. Ezenkívül

e) A' szegénység, az erköltsök vesztettsége, megtompítja az Anyai érzést, 's a' magokkal jól tehetetlen kisdedek elvetődnek. Az ilyeneknek tartására 's ne-

velésére valók a' *Talált gyermek Háza* (*Findelhaus*). Az igaz, hogy az ilyen házakbann sűrű a' halál, úgyhogy első esztendő's korábann két annyi gyermek hal itt meg, mint a' kiket szüleik nevelnek; hijábann! az Anyai szívet, dajkálkodást nem lehet aranyonn megvenni! az erköltsök veszettsége is ilyen helyt nagy: de legalább a' tziel szent; azombann jó rendtartás által sokat lehet segíteni a' bajonn. Végre

f) Sok szomorú példa mutatja, hogy a' Vallásért való üldözés mennyire fogyasztja a' Lakosok számát! p. o. XIV-dik Lajos alatt 50000 Hugonotta költözött ki Frantzia Országból. Király szava: „a' vak buzgóság olyan tyrannus, ki megfosztja az Országokat lakossaitól; a' tünelem ellenbenn olyan édes anya, ki azokat apolgatja, 's virágoztatja.”

§. 29. *B.* Mítsođa Rendelések vagnak téve, hogy a' Nép száma szaporodjon is? Szaporodik a' Népnek száma:

a) Ha a' *Házassodás divatjábann van*, Házassodnak pedig mindjárt, ha soha jutalmat nem adnak is a' házassúlónak, mint p. o. Rómábann a' kinek öt gyermeke vólt, minden szolgálattól ment vólt; és ha soha adót nem vetnek is a'

nő.

nőtelenre, mint Rómábann Augustus alatt; tsak legyen mit enni inni, bövség legyen az országbann; és tsak akadályok ne legyenek a' házasodásbann: milyenek, ha a' házasulóknak adót kell fizetni, mint Dániábann; ha törvény, hogy a' Legény 25 esztendős koráig még nem házasodhatik, a' Leány 20 esztendős koráig Férjhez nem mehet, mint hajdann a' Wertheimi Grófságbann,

b) Ha külföldről Új lakosok Szállók (*Coloni*) szállítódnak; mint tselekedett Mária Theresia, és II-dik Katalin; tsak hogy az ilyenekbenn ritkán van áldás, mind azért, hogy igen sok költségbenn kerülnek; mind azért, hogy a' jó ember a' dolgos szántóvető Mesterember nem könnyenn hadja oda hazáját, és többnyire tsak a' Nép-sepredékje vándorol ki, kik mihelyt magokra szorúlnak, vagy köldülésre vetemednek, vagy megszöknek; mind pedig azért, hogy nehezen szoknak hozzá az új hazának Climájához, és addig nagy részént kihalnak.

II. CZIKKELY,

A' Gazdagság.

§. 30. Meggazdagszik az Ország a' Földmivelés, Mesterségek, és Kereskedés által.

I. *A' Földmivclés.* Széles értelem-
benn áll a' Természet mind három Or-
szágának mivclésében. Itt most keskeny
értclcmbenn vevődik, értődvénn azonn
a' Plánták természetése — Szántás, Ve-
tés, és Barmok tenyésztetése — Barom-
tartás. Virágzik a' Földmivclés vala-
mely Országban, ha az a' Természet
mind két Országának annyi hasznát tud-
ja venni, a' mennyit tsak lehet, és így
ha a' mennyire lehet minden félet, so-
kat, és szépet természet és tenyésztet.
Erre nézve szükség

1. Hogy a' Természetnek mind két
Országá szorgalmatosan mivclődjön. Kö-
veikczéscképpenn

A. A' mi a' Szántástvetést illeti,
szükség

a) Hogy mivcletlen ne heverjenek
a' földek

A' mivcletlen földek vagy olyanok,
melyek még alkalmatlanok a' mivclésre;
melyeket tehát előbb elkell készíteni.
Ilyenek, a' Homoksziklák, melyeket meg-
fognánn a' homokot hasznavehető föl-
dekké lehet tenni: p. o. a' Berlini Va-
daskert olyan helyen van, mely ez előtt
tsak száz esztendővel is legsivatagabb
Homok volt. Ilyenek a' Motsárok; Álló-
tavak, melyek egéségtelenek is, azon-
bann

bann ha kiszárastódnak, a' legjobb Szántóföldek lesznek belőlök. Ilyenek a' nagy Erdők; ritka hely van ugyan már ma, hol az Erdőket kikellene irtani, sőt inkább legtöbb helyt azoknak plántálásáról kell gondolkozni. Ha mindazáltal valahol a' szükségtelen Erdőket Szántóföldekké kellene fordítani, elébb jól meg kell vizsgálni a' földeket, minthogy az ilyenek sokszor terméketlen Szántóföldek lennének.

Vagy olyanok a' miveletlen földek, hogy mindjárt alkalmasok volnának a' mivélésre.

Hogy az ilyen földek miveletlen hevernek, annak többnyire az az oka, hogy kevés a' Földmivelő. Ennek ismet vagy az az oka, hogy kevés a' Lakosa az Országban, a' miről már oda felyebb szó volt: vagy hogy a' Földmivélok száma nints egyarányúságban a' többi Rendekkel. Megkevesedik a' Földmivélok száma a' sok Városi tselédek által, ha t. i. valamely Országban pompának tartódik sok tselédeket tartani, mint p. o. Spanyol Országban; a' minek eltávoztatására javasolják az azoktól fizetendő adót; de mivel félő, hogy az Urak még jobban fognak rajta kapni ha többbe kerül, a' szegénység, ellenben nem fog tselé-

tseledet kapni, jobb törvény által meghatározni a rangok szerént az Uraságok tseledinek számát. Megkevesedik továbbá a földmivelők száma, ha nagyon sokat visznek közzülök katonának, mint-hogy azok többnyire földmivelőkből telnek ki; a' minn némely Országokba úgy akarnak segíteni, hogy a' katonaságot bizonyos időre haza bocsátják, hogy az alatt othonn földjeiket műveljék.

Oka még annak hogy a' hasznavehető földek műveletlen hevernek, sok helyekenn az is, hogy *Legelőket (Pascura)* tartanak, melyeket jobb (ha a' földmivelők száma engedi) felosztani, és a' marhát jászlonn tartani.

Oka továbbá az, hogy a' széna termesztést a' természetre bízván, nagy darab földeket kéntelenek *Kaszállónak* hagyni.

Oka végre az *Ugar*: nem pihenésre, hanem trágyázásra van szüksége a' földnek.

b) Hogy a' Földek szorgalmatosan művelődjenek.

Hogy szorgalmatosan munkálhassa földjét a' Földmivelő: el kell hárítani mind azokat az akadályokat, melyek őtet abbann meggátolnák. Ilyen akadály az, ha nagyok a' Helységek; a' nagy Helységnek

ségnek nagy Határját lévén, annál fogva messze lévén a' Földmivelőnek a' Földjei, a' jövessel menéssel eltelik az idő. Ilyen akadály az is, ha az *Úr dolgának* szeri száma nintsen; mert így az Úr dolgára a' legalkalmasabb időbenn fog hajtogatódni; a' miá a' magáéra vagy telyességgel nem e' vagy későbbén ér.

Hogy pedig akarja is szorgalmatosan munkálni a' földjét a' Földmivelő, lehet őtet arra kényszeríteni is adót vetvén a' földjére, mely a' restét jobban nyomja, mint a' szorgalmatost; sőt ha két három esztendeig miveletlen hagyná földét, azt el is vévén, és másnak adván. De még jobb egyfelől éleszteni a' Földmivelőt Jutalmak által — pénzbeli summákat, emlékeztető pénzeket adván azoknak, kik valami újjat, szépet, vagy sokat természetnek; másfelől eltávoztatni mindent, a' mi a' Földmivelőt elkedvetlenítené. Elkedvetlenedik a' Földmivelő.

Ha a' törvény által eléggé nem védelmeztetik.

Ha birtoka nem állandó, úgyhogy a' legszebben megjavított földjétől is fosztódhatik — *kibetsülődhetik*.

Ha olyan nagy az adaja, hogy azonn felül alig marad annyija, hogy belőle ten-

tengődhessen. Kivált ha nem a földre, hanem a termésre vetődik az adó.

Ha munkájának hasznát nem látja, nem adhatván el-terméseit illendő áron. Oltson kéntelen vesztegetni a Földmivelő terméseit.

Ha egyszerre kéntelen minden terméseit eladni. Ezért nem jó az, hogy a földmivelő a maga egészsz adaját egyszerre tartozzon lefizetni.

Ha a Földmivelők számához képesten nintsen elég vevő; nem jó tehát az, ha valamely Országban csak egy két igen nagy Városba szorúl össze a sok Nemes, a sok Mesterember, sokkal jobb, ha szerteszélyel az Országban sok kisebb Városok vagynak, mivel így minden részében lakik az Orzágnak a Constimens. Az Orosz Birodalomban If-dik Katalin alatt több épült 100 Városnál. — Nem jó ha a Földmivelő nem viheti szabadon terméseit az Orzágnak egyik részéből a másikba; mint volt ez Colbert alatt Frantzia Országban.

Ha nem szabad kivinni terméseit. Meg kell tehát engedni a terméseknek kivitelét, mind áddig, míg azoknak illendő árra van; és csak akkor kell azt megtiltani, mikor már a terméseknek úgy felhágott az árra, hogy a Napszámos,

a' Mesterember drágábbért dolgozik, és így mikor szükség van az Országban. Így volt ez Angliában 1689 óta.

B. A' mi a' *Baromtartást*, t. i. Ló, Szarvasmarha, Juh, Kétske, Sertés, Aprómarha, Méh, Selyembogár; *Haltartást* és a' *Vadászatot* *Halászatot*, *Madarászatot* illeti, ennek virágzására, és így arra hogy sokat, és szépet producáljanak, felette sokat tesz, ha a' *productumoknak* szabad kivitel engedődik; ellenben a' *külföldieknek* behozása akadályoztatik: a' Nagy Friedrich a' *Sachseniai* tojásra, mellyért Berlinnek esztendőnként 12000 forintot kellett fizetni, harmintzadot vetvénn, az aprómarha tenyésztetést Berlin körül nagyon lábra kapatta. Sokat tesznek a' *Jutalmak*: *Austriában* 1754-benn 50 forint *Jutalom* adódott annak, a' ki 500 *Eperfát* plántált. Különösen arra, hogy szép *Barmot* neveljenek sokat tesz, ha az *Uralkodó* más Országokból is elhozatja a' szép fajtát, és azt az Országban elszaporítja, mint tselekedett *II-dik Jósef* a' *Ló* és *Juh* tartásra nézve.

2. Hogy a' *Földmivelés* virágozzon, szükség hogy a' *Termesztések* és *Tenyésztetések*, mind külön-külön, mind egygyütt egyarányúságban legyenek; külön-

külömbenn káros lehet valaminek termesztése vagy tenyésztetése, bár hasznosnak látszik is lenni. Sok helyt a' jó szántóföldeket rossz szőlőskertekké változtatták. Mielta Angliában a' Lótartás kelletinél nagyobb divatjába van, azóta a' sok szántóföldet kaszállókká változtatódván, nem visznek ki életet eladni.

Hogy pedig meglehessen tudni, megvan-e a' termesztések, és tenyésztetések közt a' szükséges proportio, mind a' manufacturáknak, és fábrikáknak, mind a' földmivelésnek minden esztendőben Tabelláit kell készíttetni, melyekből magtessék, hogy egy felől a' manufacturák, és fábrikák mitsoda productumokat, mennyit, honnan dolgoznak fel; más felől mitsoda productum, 's mennyi természetődik, 's tenyésztődik, és mennyi a' mivel, mennyi a' miveletlen föld, és mitsodás.

3. Szükség, hogy a' Földmivelő érte a' maga mesterségét.

Erre nézve tanítani kellene a' Földmivelők gyermekeit a' földmivelésre tartozó dolgokra. Jó volna őket vándoroltatni, mint a' Mesterlegényeket. Jó volna a' Kalendáriumokhoz földmivelésre tartozó találmányokat ragasztani. Végre minden Országban Oeconomiai Társaságok.

sàgoknak kellene felállítatni, melyek Theoreticusokból és tehetős Mezeigazdàkból állvann, újjakat találnának, a' régieket jobbítanák, találmánnyaikkal próbát tennének, s így azokat hazafi-jaik közt terjesztenék.

II. *A' Mesterségek*, a' mint oda feljebb mondódott, vagy tsak kitsinybenn folytatódna, mint a' mesteremberek mihelyeikbenn; vagy nagygyára, mint a' Manufacturákban Fabrikákban.

Hogy a' mesterségek virágozzanak valamely Országban, Manufacturákat Fabrikákat kell felállítani. Kérdés: milyeneket és hol?

Ollyanokat, melyek olyan termésekből dolgoznak, melyek magában az Országban teremnek; különbenn az idegenek fogják azon terméseket kivinni, és elkészítve nagy áron vissza adni. Ollyanokat, melyeknek olyan matériálakra van szükségek, melyeket könnyű az Országban természeteni; különbenn mihelyt az a' Nemzet, melytől most a' terméseket veszik, vagy maga állít olyan Fabrikát Manufacturát, vagy felhagy azoknak természetésével: el kell romlani a' Fabrikának és Manufacturának. Ollyanokat továbbá, melyeknek műveire sok embernek légyen szüksége.

Végre olyanokat, melyek körül sok ember talál dolgot: milyenek a' Posztó-manufacturák, melyekben minden szövőszék 6 embert tart el.

A' helyét a' Fábriának Manufacturának, mindeniknek a' maga természetéhez képeest kell kiválasztani, p. o. a' Posztó-manufacturának olyan hely kell, hol sűrűn vagynak a' helységek, és sanyarúann élnek az emberek: hogy így oltsónn lehessen fonatni: különben drága lesz a' műv. Továbbá olyan helyre kell azokat tenni, hogy a' matériálékat ne kellessen megszíról nagy költséggel hozatni, a' mi nagyon drágítaná a' művet; és hogy a' kész művet könnyenn lehessen elszállítani — hajókázható folyóvizek mellé.

Mivel pedig a' Fábriák Manufacturák felállítása igen sokbann kerül: segíteni kell az Orzágnak a' Fábrikást szándékábann, vagy kész pénzel, de tsak apródonként; vagy, a' mi még jobb, a' szükséges eszközökkel, 's matériálékkal.

Hogy már a' Fábriák Manufacturák fenn állhassanak és jó folyamatbann lehessenek: szükség hogy azoknak művei elkeljenek. Melyre nézve

1. Azoknak műveinek, jóknak, szépeknek, és oltsóknak kell lenni.

A.

A. *Jók* lesznek a' művek

a) Ha van miből jót tsinálni, ha jók a' matériálék: melyek ha az Országban teremnek, azonn kell lenni, hogy azok minél jobbá tevődjenek; ha külföldiek, onnan kell azokat hozni, hol legjobbat lehet szerezni.

b) Ha a' jóból tudnak is jót tsinálni; és így ha a' Mesteremberek jól értik a' magók mesterségét. Melyre nézve szükség, hogy minekutánna valaki az inas esztendőt a' mesterség mellett (nem pedig más alávaló foglalatosságokban) eltölti — felszabadúl; minekutánna vándorlásából is, a' mire nem tsak kényszeríteni, hanem segíteni is kellene a' Mesterlegényeket, megtér: próbáját adja mesterségének; — remekeljen; melyből megtessen érti-é a' mesterségét. Ezért állítódtak a' Czéhek; t. i. hogy tsak az olyanoknak engedődjön meg a' mesterség folytatása; kik azt jól kitanúlták; és ha a' Czéhek tsak eddig mennek, nem pedig, hogy, meghatározván valamely helyenn a' Mesteremberek számát, monopolizálnák, a' remekelő Legényeket megkoppasztják, valósággal hasznosok.

c) Ha úgy dolgoznak, a' mint tsak tudják. Ezért vi'sgálat alá kell vetni a'

Manufacturák Fábrikák műveit, — *Vi's-gáló-székeknek* kell lenni, melyek a' kiadott normativum szerént, szorossann meg vi'sgálják a' művet: mint szokták Angliábann, hol minden vég posztót, három helyenn vi'sgálnak meg.

B. *Szépeknek* is kell lenni a' Manufacturák műveinek. Ezeket azoknak kedves formája teszi széppé. Ezért szükség hogy a' Fábrikákban és Manufacturákban legyenek a' Szépmesterségekhez tudó emberek, kik formákat adjanak. Még pedig minthogy a' *szép*, az emberek uralkodó gustusától — a' Móditól függ: a' művek a' módihoz legyenek alkalmaztatva. Egy időben a' Frantziák és Hollandusok, nagyon megrontatták azzal az Anglusok Lévántai kereskedését, hogy vékony színes posztókat hordottak oda, melyek annál fogva jobban tetszettek mint az Anglusok erős jó posztója. De

C. Mind a' mellett hogy jók, és szépek a' művek, *óltsóknak* is kell azoknak lenni. Óltsó a' műv, mely éppenn olyan jó mint egy másik, még is kisebb az árra mint a' másinak. E' szerént azon kell igyekezni a' Fábrikásoknak, hogy kisebb áron adhassák műveiket, mint a' külföldi Fábrikások, de azombann még is ne veszessenek; és így nem tsak

költsé-

költségek megfordúljon, hanem még nyereségek is legyen. Már mennél kevesebb költségben kerül a' műv: illendő nyereség mellett is annál oltsóbban adhatják azt. A' művekre tejendő költség a' következőkből áll.

a) A' Fábrika Manufactúra épületjének és a' műszereknek Interességéből, melyet mivel az épület és eszközök kopnak a' rendes Interesnél feljebb kell tenni. Már mennél pompásabbak az ilyen épület és eszközök: annál drágábbnak kell lenni a' művnek.

b) A' matériáléknak árrából, és annak interesséből; mely valamint kisebb vagy nagyobb: a' szerént oltsóbb vagy drágább leszsz, a' műv is. Ha magában az Országban teremnek a' matériálék; hogy azokat oltsón vehesse a' Fábrikás, némely helyeken átáljában megtiltják azoknak kivitelét. De egy az, hogy nem igazság a' Fábrikás kedvéért, a' Földmivelőt, ki szintolyan polgárja az Orzágnak, megrontani; más az, hogy ez által a' tilalom által a' természet — a' Földmivelés alászáll: ellenbenn ha nyereséget reményl a' Földmivelő, mindég többet többet igyekezik természeteni, következésképpenn oltsóbbak lesznek a' termések. De még is a' se jó vol-

na hogy átaljába szabad legyen kivinni a' terméseket: mert így megeshetne, hogy a' Fábrikásoknak felette drágánn kellene megvásárolni a' matériálékat, melyből a' lenne, hogy, nem adhatvánn olyan óltsónn műveiket, mint más Nemzetek, hasra esnének. Akkor tehát jó a' termések kivitelét megtiltani, vagy legalább nehezebbé tenni, mikor azoknak árra annyira fel kezd menni, hogy úgy a' Fábrikák nem vetélkednének a' külföldi Fábrikákkal.

Ha pedig külföldről hozódnak a' matériálék: ha lehet tsere által kell azokat megszerezni.

c) A' munka béréből és annak érdekéből; mely mennél nagyobb, annál drágábbnak kell lenni a' művnek. Hogy tehát nagy ne legyen a' munkának bére, azonn kell lenni, hogy a' munkások bére nagy ne legyen. Erre nem sokat tesz a' munkások bérének meghatározása; mert maga a' Fábrikás titkonn többet fog adni, tsak hogy munkást kaphasson. Hanem mivel annál többet kíván a' munkás, mennél drágábbann él: jobb volna a' Fábrikákat, és Manufakturákat kis Városokba és Falukba tenni, mint az Anyavárosokba. Mivel továbbá mennél kevesebbem vagynak a' dolgozó

ző Legények annál többet kívánnak; azonn kell lenni, hogy legyen elég Mesterlegény; és így mindent, a' mi a' mesterségtől elidegenítené, vagy elvonná az ifjakat, el kell hárítani.

Továbbá hogy nagy ne legyen a' munkának bére: Machinákkal kell élni, melyek sok kézt, sok fizetést megkímélnek. Birminghamban Angliában annyi Machina van, hogy ha azok nem volnának 50000 emberrel több munkás kellene.

d) A' matériálék bevásárlására, a' műv eladására, Correspondentiára, számadásra kiadandó summákból.

2. Hogy a' Fabrikáknak Manufakturáknak művei elkeljének, némely helyekenn a' külföldi ugyan azon nemű portékákra nagy harmintzadot szoktak vetni, de az nem mindég tanácsos: mert megeshetik, hogy ha a' másik Nemzet visszaadja a' költsönt, nagyobb leszsz a' kár a' haszonnál. Azombann nem is igen érődik el általa a' tziel; mert a' pompázók még inkább szokták venni a' drágább külföldi portékákat; és mennél nagyobb leszsz a' harmintzad, annál több leszsz a' belopott portéka — Contrebande; így hogy ezen utolsó okokból még jobb

3. Átaljában megtiltani a' külső Országai portékák béhozását; tsak hogy abban is jól gondolóra kell venni, nem többet fog-e a' tilalom ártani, mint használni, ha a' másik Nemzet éppenn azt tselekeszi a' miénkkel, a' mit mi az övével.

4. Sokat tesz arra hogy a' Fábrikák Manufacturák művei elkeljenek, az is, ha az Uralkodó udvarában, külső Országit nem viselnek; a' nagyok az Udvar után fognak menni; ezek után pedig a' többek.

5. Hasznos végre az is, ha, mivel kivált az új Fábrikás nem adhatja hosszú időre hitelbe a' művét, magának is szüksége lévén a' pénzre, Depositoriumot állit a' Nemzet, melybe a' műveket kész pénzen beszédvén, úgy adja ki hitelbe a' Kalmároknak.

III. *A' Kereskedés*, a' mint említettött, vagy Belső, vagy Külső. A' külső kereskedés gazdagítja meg az Országot: de tsak úgy ám, ha helyesenn folytatódik; külbömbenn pedig elszégyenyíti azt.

Hogy valamely Nemzet helyesenn folytassa a' külső kereskedést, szükség:

1. Hogy a' terméseket nem készíttelen, hanem elkészítve vigye ki; p. o.

a' Spanyol gyapjút készíttetlen hordják ki. Erre nézve Fábrikákat Manufacturákat kell felállítani. Ellenbenn

2. Hogy a' szükséges idegen terméket készíttetlen hozza be, és maga készíttse el. Ezért a' készíttetlen idegen termékekre vetendő harmintzadnak kitsinynek kell lenni; és annál nagyobboknak kell lenni a' harmintzadnak, mennél több munka van a' termésenn, mint p. o. Austriábann egy mása pamuktól, ha meg van gerebelve 6 — ha meg van fonva 10 — ha meg is van festve 12 forint a' harmintzad.

3. Hogy a' mit másunnan hoz, azért ne pénzt, hanem művet, még pedig ha lehet egészen kész művet adjon tserébe. Ezt kereskedésbeli egyezések által lehet elérni. p. o. Az Anglusok 1703-bann olyan kereskedésbeli egyezésre léptek a' Portugallusokkal, hogy az Anglusoknak szabad legyen bévinni Portugalliába minden gyapjúféle műveket, melyekért osztánn bort hoznak vissza.

4. Hogy semmi olyan művet bé ne hozzon, mely a' hazai természeteknek s készíttményeknek hátráltatására lenne. Az ilyen műveket tehát vagy meg kell tiltani, vagy rájuk nagy harmintzadot vetni.

5. Hogy active folytassa a kereskedést. Erre való az Anglusoknak 1660-ban megállítódott Navigationsacta-ja, mely szerént más nemzetek hajóinak nem szabad Angliába egyéb terméseket vinni, hanem csak hazájokbelit; és osztánn viszsza mentekbenn nem szabad Anglus portékákkal megrakodniok.

6. Hogy ha lehet Közkereskedést (Zwischenhandel) is folytasson. A' Török megengedi a' közkereskedést: az Anglus, a' mint említődék, nem, a' maga Navigationsactája szerént.

A' Kereskedést előmozdítják:

1. A' *Posták*, melyeknek lelke a' rend és pontosság.

2. A' *Tsináltútak* és *Tsatornák*, melyek által a' portékát sebessebbenn és kevesebb költséggel lehet az Országnak egyik részéből a' másikba szállítani, p. o. Frantzia Országban a' Languedoe-i Tsatorna, mely Toulousenál kezdődvénn, a' Garonnet 's az által az Atlanticum tengert a' Középtengerrel egybeköti, mennyire megrövidíti 's megkönnyíti az út!

3. A' *Kereskedésbeli Tractáták*.

4. Az *Újjülések* — *Coloniák*. Az Anyaország az újjülései terméseit felszedi, a' maga terméseit 's műveit pedig azoknak adja.

5. *A' Kereskedő Compániák.* Egy egy embernek vagy nints annyija, a' mennyi egy nagy kereskedésre kívántatik; vagy, ha van is, nem meri egyszerre mindenét kotzkára tenni. Társaságba állanak tehát több Kereskedők, magoknak Igazgatót választanak, és a' kereskedésre megkívántató summát Actiák szerént öszvetézik, A' nyereségenn osztánn az Actiák szerént osztóznak; mely mennél nagyobb, annál nagyobb lesz az Actiáknak betse. Így támadt 1602-benn Hollandiában a' Napkeletiindiai Compánia, melynek Fundusa $6\frac{1}{2}$ millio forint volt. Ilyen az Angliai Napkeleti Indiai Compánia is, mely az Indiai Fél-szigetenn háromannyi földet foglalt el, mint Nagy Brittainia, melyből eszten-dőnként 3,600,000 font Sterlinget vett be, hanem 1784 benn azoknak a' tartományoknak igazgatásától elesett. Az ilyen Társaságokat az Uralkodónak nem tsak helybenn kell hagyni, hanem még Privilegiumokkal (Octroi) elő is kell segélleni.

6. *Az Assecurálótársaságok,* melyek az assecurált portékának árrától fizetendő procentoért — praeminmért mágokra vállalják, hogy ha a' hajót valami szerentsétlenség érné, az azonn lévő portékának árrát megfizetik.

Ezek.

Ezek szerint meg lehet ítélni, vagy-
nak-é valamely országban jó rendelkezések
a' Földmivelés, Mesterségek, és Keres-
kedés virágoztatására, annál fogva a' Nem-
zetnek meggazdagítására.

III. C Z I K K E L Y.

A Megvilágosodás.

§. 31. Megvilágosodott a' Nemzet,
ha kiki a' Nemzetben tud annyit, a'
mennyre hivataljához, állapotjához ké-
pest szüksége van. Más tehát a' Megvi-
lágosodás a' Földmivelőre, más a' Mes-
teremberre, más a' Tudósra nézve. Mi-
tsoda Rendelések vagynak téye vala-
mely Országban a' Megvilágosodásra?
Vagynak-é Oskolák, hol a' Földmive-
lő, a' vallásonn, olvasásonn, írásonn,
számvetésenn kívül, a' földmivelésre tar-
tozó dolgokat, nevezetesen egy kis rö-
vid Természet-esméretét, és még némely
könnyebb kézimesterségeket is, melyeket
üres óráiban követthessen, tanulhasson?
Vagynak-é Oskolák, hol a' Mesterember,
az olvasásonn, írásonn, számvetésenn,
vallásonn kívül, Rajzolás, Geographiát,
Természet-tudományt, Mechanicát,
Technoz.

Technológiát, és némely élönyelveket tanulhasson? Vagynak-é tudós Oskolák: Gymnasiumok, Lyceumok, Academiák, Universitások, melyekben a' Tudósok formáltassanak? És hogy az Oskoláknak meglegyen a' haszna: a' mi Nationalis Oskolákat illeti, mivel azokban olyan dolgok tanítódnak, melyeket minden Polgárnak tudni kell; vagynak-é arra nézve rendelkezések, hogy a' szülék gyermekeiket oskolába jártassák? mint p. o. Austriában senkit mesterségre fel nem vesznek, senkit öszve nem esketnek, ha tsak bizonyságlevele nints arról, hogy járt oskolába.

Továbbá, minthogy a' könyvek olvasása is igen hasznos eszköz a' megvilágosodásra, melyet azért egészehn megakadályoztatni felette káros vólna, de azomban átáljában megengedni sem vólna tanátsos, minthogy lehetnek tévelygést, babonát terjesztő, erköltsöket megvesztegető, lázzasztó könyvek: kérdés milyen határok közzé van szorítva valamely Országban a' Gondolkodás, Írás, Nyomtatásbeli szabadság? Kell Gondolkodásbeli szabadság (libertas), de nem kell zabolátlanság (licentia).

III. SZAKASZ.

AZ ORSZÁG JÖVEDELME.

§. 32. Az eddig előadott Rendelésekre Költség kívántatik. Kérdés: mennyi az Országnak *Jövedelme?* és honnan van?

Mennyi legyen a *Jövedelme* valamely Országnak: ahhoz hozzá lehet vetni a Nép számából is; azt tévénn fel, hogy a hol több az adó, ott minden Lélek egyre másra fizet három tallért; a hol pedig kevesebb az adó: két Tallért — ezzel osztánn a nép számát sokszorozváln; p. o. az Ausztriai Birodalombann van mintegy 20 millió Lélek, minden Lélekre 3 Tallért tévénn, kijön mintegy 100 millió Forint; a mennyire szokták tenni *Jövedelmét*. De legbizonyosabbann meg lehet tudni az Ország *Jövedelmét*, ha tudhatni minden kútfejeit *Jövedelmének*, és hogy mindenikből mennyit vesz bé. —

§. 33. Mitsoda kútfejből meríti tehát *Jövedelmét?*

Rész-

Részszerént *az Országnak magának*, részszerént *a' Polgároknek Javaiból*.

A. Az Ország Javaí állanak: a) Fekvő Jóságokból (Domain, Domaniúm). Ilyenek p. o. Magyar Országonn a' Korona és Kamara Jóságai. b) Regalékból, azaz, bizonyos hasznos Felségjussaiból; milyenek a' Bánya, Pénzverés, Só, Harmintzad, Posta, Lottéria - regalék.

B. A' Polgárok Javaiból vészi az Ország a' jövedelmét, az Adó (Tributum, Contributio) által. Az Adónak külömbkülömbféle nemei vagynak. Melyik jó, melyik nem, Smith ezen négy regula szerént ítéli meg: 1. Kinekinek tehetségéhez képest kelljen fizetni. 2. Az Adónak meghatározottnak kell lenni, és annak mind summáját, mind beszédésének idejét tudni kelljen az Adózónak. 3. Az Adót akkor kell szedni, mikor legalkalmasabb a' beszédése az Adófizetőre nézve. 4. Az Adónak olyannak kell lenni, hogy a' mennyit fizet az Adózó, annyi menjen bé a' Cassába.* Az Adónak sok külömbkülömbféle nemeit ezen háromra lehet vinni:

---

* Smith's von Nationalreichthümera, II. Rész. 534. oldal.

a) *A' Birtoktól való Adó.* Ide tartoznak:

α. *A' Földre vetett Adó,* (*Grundsteuer*), melyet a' physiocraticum Systema barátjai az Oeconomisták nagyon és egyedül ajánlanak. Nem is ártalmas ez, ha állandóul meg van határozva; mert mennél jobban megjavítja a' földmivelő a' földjét, annál kevésbé érzi meg.

β. *A' Belső fundustól,* nevezetesen a' *Házaktól való Adó.*

γ. *A' Tehettségől való Adó,* (*Vermögenssteuer*). Ez jó volna: tsak hogy ha tsak találomra vetődik fel kinek kinek tehetsége, igazságtalan lehet; ha pedig Lelkiesméretére bízódik az Adózónak, tehetségének feladása: tsak hamis lelkű embereket tsinál.

δ. *A' Főtől való Adó,* mely, mint-hogy azt minden egyformán fizeti, a' szegény és számos familiájú embert terheli.

ε. *A' Taxák,* milyenek a' *Stempelés,* *Registrálás* 's a' t. taxáji; melyekben arra kell vigyázni, hogy az adást vevést nehezzé ne tegyék. —

b) *A' Consumtiótól való Adó* (*Accise, Licent*). T. i. bajos megtudni, kinek kinek mennyi a' tehetsége, jövedelme; bajos annál fogva kire kire tehetsé-

tségéhez képest vetni az adót. Azombann az alkalmasint igaz, hogy a' költségeinek kinek kinek jövedelméhez képest van. Fizessen tehát kiki ahoz képest, a' mint költ; és így mikor költ; és a' mennyit költ, akkor, és ahozképeest fizessen. E' szerént az Adó minden áru portékától fizet bizonyos summat, a' mit ő osztánna a' Vevővel, a' Consumensel fizet meg. Jó rész a' néme az adónak. Ugyanis, ezt minden, még az idegen is, ha keresztül megy az Országomon, fizeti; kiki tehetségéhez képest fizeti, kitőlkitől magától függvén, mennyit consumáljon; akkor szedődik, mikor van pénze az Adózónak, annát fogva restantiák nintsenek; és apródonként szedődik. Azt szokták ugyan, ez ellen mondan, hogy a' szegényt nyomja; a' munkás bérét szaporítja; annál fogva drágaságot csinál; és hogy sok személyeket kíván a' beszédese, kiknek fizetésére nagyobb részént felmegy. De, tsak né a' legszükségesebb dolgokra p. o. elemekre vetődjön, kivált nagy mértékben, hanem a' luxus portékaira: nem terheli nagyon a' szegényt; nagy drágaságot sem csinál; kicsiny drágaság pedig nem árt, sőt inkább éleszti az Industriát. A' beszédők száma is nagyitva van; Angliában fel-

Statist. I. Dar. G vetet.

vetették, hogy a Tisztek fizetésére 5 $\frac{1}{2}$ procent megyföld.

c) Az Élelemtől Keresettől való Adó.

a. Ez alá tartoznak a Terméstől és Művektől való adó, mint Spanyol Országban az *Alcavala*, és némely Országokban a *Dézma*.

β. A munkára megkívántató eszközöktől való Adó, milyen volt Frantzia Országban a *Taille*, Magyar Országban a *Dicari*.

γ. A szekérrel és gyalog szérben való ingyen szolgálat.

II. Ez az Adó hátrátatja az Industriát.

§. 34. Hány ízben szedődik bé az Adó? egyszerre, vagy több ízben? Jobb ha több ízben; mert ha egyszerre szedődik, mindenét elvesztegeti az adófizető, még sem tud annyit összevétszínálni, a mennyi kellene. Prússiában 12-dönként, Sachsoniában 8-dönként szedik be.

§. 35. Valamint a magános embernek úgy az Uralkodónak is lazonn kell igyekezni, hogy költséget mérsékelje jövedelméhez. De vagynak olyan rendkívül való idők, hogy a rendes jövedelem nem elég; p. o. ha Háborút kell folytatni, akkor, ha van *Kints* rakás

sonn; mely bár ha sokat kivesz is a' forgo pénz massájából: annyi tsak ugyan igaz, hogy sem a' Rómaiak Hannibál ellen, sem II. Friedrich ki nem állhatták volna a' Háborút, előre gyűjtött kints nélkül. Ha nintsen kints letéve; az ilyen rendkívül való esetekben

1. A' régi Adókat szaporítják; de hát ha eddig is nehezenn fizethette a' nép az adót?

2. Új nemeit veszik elő az Adónak; de hát ha a' régi is sok volt.

3. Pénzt vesznek fel, oly feltétellel, hogy még egy egy Creditor, vagy a' Creditorok öszveséggel élnek, az Interest kijár, halálok utáni a' Capitális oda marad — *Haláltaxa* (*Leibrenten* és *Tontinen*).

4. Költsön vesznek fel pénzt. — Az még magábann, hogy adósságot vesz fel az Ország, tsak az elégeen túl ne menjen, nem tsak az hogy nem veszedelmes, hanem bizonycs tekintetbenn jó is. Ugyanis, ez által nagyobb leszsz a' pénz forgása; megakadályoztatódik a' pénznek az Országból való kiadása; más Országokból ellenbenn béhozódvánn a' pénz, azonn az Ország nyér — az Anglusok 10 procentumot nyernek azonn a' pénzenn, melyet az Ország 4 procen-

tumra vesz fel a' külföldiektől; azombann kétszeresen kötelezi az Uralkodó azokat a' Hazafiakat az Ország óltalmára, kiknek az Ország tartozik; ezért tanátsolta Burnet Püspök III. Wilhelmnek, hogy pénzt vegyen fel. Hanem, mikor annyira nő az adósság, hogy az interesét sem tudja fizetni az Ország, nem lévén az *adósságok fundálva*, azaz, nem lévén azoknak interessének kifizetésére bizonyos jövedelem assignálva, nem hogy a' Capitálist tudná szállítani, nem lévén *Szállító Cassa (Sinkingfond)*, vagy ha van is, nem arra a' végre fordítódván: már akkor vagy a' Nemzet teszi semmivé az Adósságot, vagy az Adósság teszi semmivé a' Nemzetet.

T Ó L D A L É K.

STATISTICA HISTORIAJA.

§. 36. A' Statistica megvölt materiáléjára nézve, mióta csak História és Utazások (*Itinerarium*) vagynak. A' Historicusok 's Utazók belészűtték munkájikba a' Statisticára tartozó dolgokat. Némelyek a' Régiek között különös munkákban is írtak Statisticára tartozó dolgokat, mint Xenophon, és Aristoteles. A' 16. Század vége felé, némely Veneztiai Követeknek, azokról az Országokról, melyekben követségben voltak, tett Jegyzései közönséggé tevődvén, feléledt a' Statistica. A' 17. Század végén, Universitábeli Tudományá tevődött, *Conring* által Helmstädtben. Ezt követék *Oldenburger* Genevai Professor, *Thesaurus Rerum publicarum*, cum
 G 3 Her-

Hermannii Conringii Tractatu de Rebus publicis, 1075. *Lose Jenábann, Introductio generalis in notitiam rerum publicarum Orbis universi* 1676. *Becmann Oderai Frankfurtbann, Historia Orbis terrarum Geographica et Civilis* 1073. — nevü munkájibann. A' 18. Száz elejénn írta *Otto Trajectumbann* a' maga munkáját: *Notitia rerum Publicarum Europae. Trajecti*, 1726. mely már jobb az előtte valókénál. — Olyan formábann pedig, mint a' mint most van a' *Statistica*, kezdte azt tanítani Göttingábann *Achenwall a)*, a' ki tehát Attya ennek a' Tudománynak, melyet azután *Schlötzer b)*, *Toze c)*, *Büsching d)*, *Lueder e)*, *Sprengel f)*, *Meusel g)*, *Mannert*

---

a) G. Achenwall's Staatsverfassung der heutigen vornehmsten europäischen Reiche und Völker, Götting. 1790.

b) A. L. v. Schlötzer Theorie der Statistik, Götting. 1804.

c) M. C. Toze Einleitung zur allg. und besond. Staatskunde. Büzow. 1779.

d) A. F. Büschings Vorbereitung zur europäischen Länder und Staatenkunde. Hamburg. 1802.

e) Lueder's Einleitung in die Staatskunde, nebst einer Statistik der vornehmsten europäischen Reiche. Leipzig. 1792.

f) M. C. Sprengel's Grundriss der Staatenkunde der vornehmsten europ. Reiche; Halle. 1793.

g)

Mannert h), 's a' t. igazgattak, bővítettek. *Statisticai Tabellái* vagynak *Randelnek i)* és *Hasselnek k)*. A' *Literatúráját* megírta *Meusel l)*.

g) J. G. Meusel's *Lehrbuch der Statistik*, Leipzig. 1794.

h) K. Mannert's *Statistik der europ. Staaten*. Bamberg. 1805.

i) A. F. Randel's *Annalen der Staatskräfte von Europa*. Berlin. 1792.

k) G. Hassel's *Statistischer Umriss der sämtlichen europ. Staaten*. Braunschweig. 1805.

l) J. G. Meusel's *Literatur der Statistik*. Leipzig. 1790.

Ugyan annak: *Nachtrag zu der Literatur der Statistik*. Leipzig. 1793—1797.

**MAGYAR ORSZÁG
STATISZTIKÁJA.**

THE GREAT
SACRIFICE

ELSŐ RÉSZ.

MAGYAR ORSZAGNAK EREJE.

I. SZAKASZ.

FÖLDJE.

A. *Fekvése.*

§. 1. Magyar Ország, Tóth Országgal (*Slavonia*), és Horváth Országának (*Croatia*) a' Szávánn innen eső Réssével, (a' Szávánn túl eső Részé Dalmáziával együtt az 1809-diki 14-dik Októberi Schönbrunni Békesség által, Frantzia Országának lévén engedőve), fekszik az Északi Szelességnek 44-dik és 50-dik, a' Napkeleti hosszúságnak 33 — és 44-dik grádusi közt.

B.

B. Határai.

§. 2. *Eszakról* a' Carpathus, mely elválasztja Bukovinától és Gallitziától, Silézia, és Morva Ország. *Napnyúgotról* Austria, és Stiria. *Délről* a' Száva, és Duna. *Napkeletről* Erdély és Oláh Országok. — Van tehát Magyar Ország a' pallérozott Németek, és a' bárdolatlan Törökök közt, a' világosság és sebétség országa közt,

C. Nagysága.

§. 3. Magyar Ország nints felmérve: onnan van a' sok varians lectio, nagyságának meghatározásában.

A' Lipszky Átlássa szerént tesz Magyar Ország, a' Temesvári Bánátonn kívül

A' Temesvári Bánát, a'	3489
Határszélivel (<i>Confinium</i>)	539
Tóth Ország Határszélivel	295
Horyáth Ország a' Határszélivel	467
	<hr/>
	4790
Vesztett	300
Maradt,	<hr/>
	4490 □ mföld

D.

D. Földjének Tulajdonsági:

§. 4. Északról, és Északi Napkeletről körülkeríti, és némely ágaival beléi is nyúlik a' *Carpathus*, és szűköny adja az áldást Árvának, Liptónak, Turótnak, Szepesnek, Sárosnak, Ungvárnak, Beregnek, Máramarosnak. E' közt a' Hegykarika közt esik az a' nagy térség, melynek diagonalissai Észéktől Husztig, és Újpalánkától Váczig nyúlnak; és a' mely egy helyt fekete földjéből tsekély munka után önti az áldást a' könnyenn élő Kúpnak: más helyt folyó homokos püsztainn minden zöldséget megtagad.

Folyóvizei igen számosann vagynak, melyek részszerént hajózhatók, részszerént arra alkalmasokká tevéddetnének. Legnagyobb a' *Duna*, melybe folynak minden folyóvizei, az egy *Poprádot* kivévénn, mely Szepes Vármegyévéig folyvann, és a' *Dunawetzel* egyesülvénn, a' *Vistulába* foly.

Tavai: a' *Balaton*, melynek szélessége 1—2 mértföld; hossza 10 mértföld; és a' 2 mértföld szélességű, és 4 hosszúságú *Fertő*. Ezekenn kívül a' *Duna*, a' *Sár vize*, a' *Dráva*, a' *Tisza*, a' *Maros*, a' *Temes*, a' *Körös*, száma nélkül

kül való sok Réteket, Motsárokat tsinálnak; melyek ha kiszáraztódának, legalább is egy millió embernek adniának kenyeret, és még annyit mentenének meg a Scorbutustól. 's' a' t.

E. *Climája.*

§. 5. Magyar Országnak nem tsak egyféle Climája van. Árva nem igeit terem egyebet Zabnál, és Krumplinál. Máramarosbann sokszor betakarja a' hó a' Tavasz vetést. Ellenbenn milyen tikasztó a' hévség a' nagy térségeken! Milyen friss a' levegő Lúgos tájekann! Milyen sok különböző neme a' plántáknak, és az állatoknak! — Hogy Magyar Országnak Climája átáljábann egéségtelen, *Magyar Ország az Idegeneknek temetőhelye* volna, nem lehet mondani: mert ha felteszszük is, hogy igaz volna az, hogy itt sok idegenek elhálnának: annak fészszérint a' Clima változtatása az oka; 's' a' magára való nem vigyázás, de a' mi mindenféle Climákkal köz, rész szerint pedig és főképpenn a' mértékletlenség.

II. SZAKASZ.

NÉPE.

§. 6. A' Nép száma tudva van, a' *Megszámlálásnál* (*Conscriptio*) fogva: T. i. II. JOSEF megszámláltatta a' Lakosokat 1785-ben; mely Megszámlálás, a' két következő esztendőkbenn igazított. Ezen Megszámlálás többnek találta a' Lakosokat 7 Milliónál. JOSEF halálával megszűnt ez a' Katonai Megszámlálás: 1802-dikbenn, az Országgyűlésen, új Megszámlálás határozott; de úgy, hogy a' Nemes Embernek ne legyen Rubricája, és a' Polgári Tisztseg vigye véghez; mely az 1809-diki Dietara el is készült. E szerint:

A' Lakosok száma, a' Nemesekenn, a' Reguláris Katonaságonn, s a' Határszéliekenn kívül: 7555920

Melyhez hozzátevénn a' Világi Nemeseknek az 1785-diki Megszámlálás szerént való szá-

mat 825804
Mint

Mint szintén a Pápok számát	15600
És a Reguláris Katonaságot	64000

Volt a Nép száma 1805-ben	7961414
---------------------------	---------

Vagy is inkább, mivel a Nemesség is 1785. óta szaporodott: kerek számmal 8 millió, a Határszélieken kívül, melyeket, azaz, 1787 f89 Leleket; ha az előbbeni számhoz tesszük, volt a Lakosok száma átjában - - - - - 8727189

Vesztett - - - - - 400000

Máradt - - - - - 8327189

A Nép számát már elosztván a Föld nagyságával, azaz, 4490-nel, kijön a Népeisége, t. i. egy □ mértföldre átjában véve esik 1854 Lélek.

§. 7. Magyar Ország Lakosi különbözök:

i. Nyelvekre nézve.

a) Magyarok. Nem lehet bizonyosan meghatározni, mennyinn vagynak, és mitsoda proportióban a többi Népekhez; minthogy soha a Lakosok nyelvek szerint fel nem számlálódtak. — Annyi bizonyos, hogy többenn vagynak mind

mind a' Németeknél, mind az Oláhoknál. Tsupánn a' Tótokra nézve lehetne kérdés. Az 1787-diki Megszámlálás szerint, laktak a' Királyi Városokonn kívül Magyarok, 3668 Városokbann, és Falukbann, Tótok 5789-benn. De a' Magyarok lakhelyei nagyobbak; azombann a' Tótok fogytak Croatia nagy részének elvesztésével.

b) *Tótok*, kikhez tartoznak a' Rusniások, Rátzok, Horvátok, Dalmaták, 's a' t. Ez igen szapora nép, és a' hová beférkezik, elfojtja a' többi népeket; p. o. Gömör Vármegyének felső részét még a' XIV-dik Százabann mind tsupa Németek lakták: most tsak Dobsinánn és Rosnyónn van még valami nyomok.

c) *Németek*, kik leginkább a' XII-dik Századbann jöttek Magyar Ország-ra, és a' Carpathus allját megülvénn, béhozták a' Bányamivelést, 's a' városi Industriát, élesztették a' Kereskedést, és formálták a' Nemzetnek Közép Classisát, mely se úr, se szolga — a' *Szabad Polgárokat*. A' múlt Századbann is sok Szállók (*Colonus*) jöttek Svéviából, Bavariából, kik közönségesenn Sváboknak hívódnak. Laknak az említett megszámlálás szerint, a' Királyi Városokonn kívül 921 Városokbann és Falukbann.

d) *Oláhok*. Ez a' hihetően Római fajta, kevéssel béérő, annál fogva dologtalan, túró, de boszszuálló, babonás nép, lakik 1024 Falubann.

e) *Macedóniaiak* vagy *Görögök*. Szerteszéllyel laknak az Országbann, kereskedést űznek. Az ő kezekenn megy keresztül mind az, a' mit Török Országból hoznak, mind a' mit oda visznek. Ezekhez tartoznak a' *Czinczárok*, kik eredetekre nézve Oláhok; hanem hajdanában Macedóniába költözvénn, a' Görögöknek szokásit, nyelvét bevették, 's velek egy Vallásonn vagynak.

f) *Örmények*, kik a' XVII-dik Százntólsó felébennt jöttek Erdélybe, és onnan szállingóztak által Magyar Országgra. Szerteszéllyel a' pusztákonn laknak, mint Árendások, és Kúpetzek. A' Római Catholica Vallást követik.

g) Ezekenn kívül vagynak még a' Bátskábann *Frantzia*, a' Bánátbann *Olasz Újülések (Colonia)*.

h) Tóth Ország tsúttsábann két Falu *Clementinusok*, kik Albániából szakadvánn, Clement Vezérjek alatt, 1737-benn, Serviánn keresztül Magyar Országgra jöttek.

i) *Zsidók*; kik 1785-benn 75089-önn voltak; 1805-benn pedig már 127816-nak

nak találtattak, mely igen nagy szaporaság. Ennek a' szaporodásnak ugyan, az 1808-diki Diaeta néminémüképpenn gátat vetett, a' katonáskodásra szorítván őket. Nem szántanak, nem vetnek, élelmek az árendálás, a' házanként való kereskedés, a' tsálás, lopás.

k) Szintilyen ostorai az Országnek a' 40 ezer *Czigányok*. Élelmek a' hegedű, üllő, szerentse mondás, lopás. Ezeket a' Természet fijait, még eddig, sem az éhség, sem a' közönséges megútáltatás, sem a' más Népekkel való társalkodás, sem azoknak a' Népeknek Vallása, kik közt laknak, és a' kiknek Vallását minden hosszszas gondolkodás nélkül követik, sem a' Mária Therézia és II-dik JÓSEF alatt tett Rendelések, el nem változtathatták.

2. *Vallásokra nézve.*

§. 8. Az 1805-diki Megszámlálás szerint, tettek, a' Határszéliekenn, Nemesekenn, és Papokonn kívül:

a) Római-Catholicusok, ide értödvénn az Unitusok is (de fogytak Croatiával) -	4'670,621
b) Reformátusok - - -	1'007,405
c) Lutheránusok - - -	627,839
d) Ó Hitűek - - - -	1'121,610

H. 2

3. La

3. *Lakásokra nézve:*

§. 9. Az 1805-diki Megszámlálás szerínt találtattak:

A. Az 50 Királyi Városokbann - - - - - 398,210-enn
 Ehez hozzá tévénn a' bennek lakó Nemesek számát, tévénn mindenikre általán fogva 50 Familiát, és így átaljábann 12,500-at, és ugyan annyira tévénn a' Pápok, Tanítók, Pensionált Tisztek 's a' t. számát, azaz 12,500-ra, mind öszve találtattak kerek számmal - - - 425,000-enn

E' szerént, úgy vagynak a' Királyi Városok Lakosi, a' Nép számát a' Háttárszéliekenn kívül 8 millióra tévénn, a' többekhez, mint 1 : 19. De tegyük fel, hogy a' 691 Városok Lakosi közt ugyan annyinn vagynak, kik Mesterségeket űznek, és így 425,000: lesz a' proportio a' Városiak és a' Falusiak közt, mint van 1 : 9-hez. Ez mégis kevés; Frantzia Országbaann a' proportio e' vólt 1789 előtt: a' mint van 2 : 9. Prassiábann mint 1 : 3. Kivált, ha meggondoljuk, hogy a' Királyi Városokbann fele sem él a' Lakosoknak mesterségből; hol többnyire a' Mesteremberek szántnak vetnek;

mely nyilvánvaló bizonyysága annak, hogy még Magyar Ország a' városi Industriára nézve nagyon hátra van. — A' Királyi Városokat 4 Classisra lehet elosztani.

a) Vagynak azok, melyeknek 20 ezertől 30 ezerig van a' Lakosok. p. o. Debreczen, Buda, Pest, Po'sony, Szeged, Theresianopolis.

b) Melyeknek 10 ezertől 20 ezerig van Lakosok.

c) Melyeknek 5 ezertől 10-ig van Lakosok.

d) Azok, melyeknek Lakosi 5 ezerennel alól vagynak.

B. Az említett Megszámlálás szerint, Város volt 691.

C. Falu volt 11,068.

Elment Horváth Országgal és Dalmáziával Királyi Város 4, Város 16, Falu 1789.

4. Hivatalokra nézve.

A. P A P O K.

§. 10. a) *Romano-Catholicusok*: 3 Érsek. 17 Megyés (*Dioecesanus*), és 16 Tituláris Püspökök. 22 Birtokos, és 124 Tituláris Abbás. 41 Birtokos, és 70 Tituláris Praepost. 23 Káptalan. 207 Valóságos, és 67 Tiszteletből való Kánonok.

nok. 5158 Lelki Pásztor. Az 1802-benn helyre állított Benedectinusok, Praemonstratensisek, és Cisterciták Rendebenn 145. A' többi 147 Klastromokban, u. m. 25 Piárista, 81 Franciscanus, 11 Minorita, 11 Capucinus, 11 Misericordiánus, 1 Augustinianus, 1 Carmelita, 3 Servita, 3 Dominicanus Klastromokban 2445. 11 Apátza Klastromokban 355. Ezekenn kívül Exjesuiták, Univeritásnál, Academiáknál, Seminariumoknál, Házaknál lévő Tanítók, Invalidusok, 450. A' Seminaristák 1000-enn, Mind öszve kerek számmal 10000.

b) *Görög-Catholicusok (Graeci Ritus Uniti)* 3 Dioecesisbenn, ú. m. a' Munkátsibann, N. Váradibann, és Kőrösibenn, melyek közzül a' két elsőnek Káptalanja van 1000

c) *Reformátusok*, 4 Superintendentiákban, ú. m.

α) A' Tiszántúl való Superintendentiákban 514 Anya Ekklesiákban 536

Ide tartoznak a' Közép-Szólnoki, és Szilágyi 92 Ekklesiákban lévő 92

β) A' Tiszánn innen való Superintendentiákban 349 Anya Ekklesiákban 356

γ) A' Dunán innen lévő Superintendentiábann 229 Ekklé'siábann - - - - - 231

δ) A' Dunán túl lévő Superintendentiábann 259 Ekklé'siábann 261

1351 Ekklé'siákban lévő Prédikátorok - - - - - 1384

d) *Lutheránusok*, 4 Districtusokban, vagy Superintendentiákban;

a) A' Bánya Városi Districtusbann 144 Ekklé'siábann - - - 150

β) A' Tiszán innen's túl va-Distr. 109 Ekklé'siábann - - - 123

γ) A' Dunán innen való Districtusbann 78 Ekklé'siábann - - - 85

δ) A' Dunán túl való Districtusbann 120 Ekklé'siábann - - - 125

451 Ekklé'siábann - - - - - 483

e) *Ó Hitűek (Graeci Ritus Nonuniti)*. 1 Érsek, 6 Püspök, 2101 Lelki Pásztor; 26 Klastromban 233 Barát.

Mind öszve - - - - - 2341

f) *Rabbi* - - - - - 50

A' Papok mind öszve sem mennek többre 15,600-nál; mely summát ha a' Lakosok számával egybevetünk: úgy találjuk, hogy a' Proportio e' lesz: a' mint van 1 : 563, a' mi nem sok. Rómában úgy van, mint 1 : 35.

B. TANÍTÓK, 's OSKOLÁKHOZ
TARTOZÓK.

a) A' Romano-Catholicusok Oskolájibann, ú. m. Az *Universitásbann* 62, Az 5 *Districtuális Academiákbann*, az *Egri Lyceumbann*, és a' *Szombathelyi 's Szegedi Philosophiai Oskolákbann* 94. 61 *Deák Oskolákbann*, nevezetesen 55 *Gymnasiumbann*, és 6 *Grammaticalis Oskolákbann* 405. 9 *Normalis Oskolábann* (*Scholae Primariae, seu Normales Vernaculae*), és 84 nagyobb *Vernaculákbann*. (*Scholae Capitates Vernaculae*) 311. A' *Falusi Nationalis Oskolákbann* 2689. Mind ösze 3561.

b) A' Lutheránusok Oskolájibann - - - - - 629

c) A' Reformátusok Oskolájibann - - - - - 1600

d) Az Ó Hitűek Oskolájibann 1226

e) Az Unitusoknál - - - 382

f) A' 'Sidóknál - - - 100

7498

Ezekhez ha hozzá adjuk a' *Selymetzi Bányász Academiábann*, a' *Keszthelyi Georgiconbann*, a' *Váti Siketnémák Oskolájábann* lévöket, és a' Házaknál Tanítókat: kerek számmal lehet tenni az Oskolákhoz tartozó Személyek számát - - - - - 8000-re.

C. TISZTVISELŐK.

a) A' Dicasteriumoknál	-	3,400
b) A' Vármegyéknél	-	5,527
c) A' Királyi Városokbann	-	4,234
d) A' Püspöki, és Privilegiált Városokbann	- - - -	4,234
e) Az Uraságok Tisztjei, a' mennyi Falu	- - - -	11,058
f) A' Fiscalisok, és Prokuratorok	- - - -	2,000

Mind öszve - - - - - 30,463

Ehez ha hozzáadjuk az Uraságok tselédeit, az 1805-diki Megszámlálás szerint - - - - - 110,085

lesz - - - - - 140,548

D. KERESKEDŐK, FABRIKÁSOK, MESTEREMBEREK.

Mesteremberek voltak

1777-benn - - - - - 30,921

a' Falusi Mesteremberekenn kívül; mely summába' már a' *Fabrikások* is belé vagynak foglalva.

Bányászok lehetnek mintegy - - - - - 30,000
t. i. a' Temesvári Bánátbann mintegy 13,000, a' Selymetzi Bányák körül mintegy 10,000.

E. FÖLDMIVELŐK - - - 1'426,579

F. KÓLDÚSOR.

Ha minden Fálura tsak hat Köldúst teszünk is: lesz a' Köldússok száma 70860

G. KATONÁK.

12 Magyar Gyalog Regimentek,
10 Huszár Regem, Mind öszve 64,000

5. *Privilegiumaikra nézve.*

§. 11. a) Nemesek, vagy Parasztok, Nemesek a' Cleru-
sonn kívül, az 1785-diki Meg-
számlálás szerént - - - - - 325,894
A proportio tehát e' vólt: a'
mint van 1:21.

b) Királyi Városok Lakosí 398,210

c) Jászok, Kúnok - - - 114,143

d) A' 6 Hajdú Városok - 22,294

III. S Z A K A S Z.

MŰVEI. (*PRODUCTA*)

I. C Z I K K E L Y.

Természeti Művei.

A. Állatok.

§. 12. a) *Ló.* A Magyar Lónak nem is a' legszebb a' fajtája, de nem is fordítanak annak nemesítésére annyi gondot, a' mennyit kellene. II. JO'SEF ugyan sokat tett ebbenn, 1785-benn, a' *Mezőhegyesi Ménes* felállításával, Német s Török Országból hozatván Ménlovakat. Ez a' Ménes 1795-benn 10000 darabból állott, melyek közt 1000 Anya-kantzák, és 50 nagy Ménlovak voltak. Ennek filiája a' *Bábolnai Ménes* Komárom Vármegyében. Nem is elég az Országnek a' maga Lova; úgy hogy 1802-benn, 129,889 forintot vólt kénytelen adni Lóért.

b) *Juh,* és *Ketske.* 1784-benn megtöltödván az Austriai Tartományokban az

az idegen Posztónak béhozása; annál fogva felmenvénn a' gyapjúnak árra: szaporodott Magyar Országonn is a' Juhok száma. Feltévén, hogy egy Juhról esztendőnn által 3 font gyapjú jön le, 's tudvänn, hogy 1802-benn 12 millió font gyapjú vivődött ki az Országból, és feltévén, hogy ugyan annyi dolgozódott fel benn az Országbann: 8 millióra üt a' Juhok száma. Az említett esztendőbenn kihajtódtak 536,340 Juh, Ketske; 170,068 Bárány; és kivivődött 4410 pokrótz. A' Gyapjúból bevett az Ország 4'999060 forintot, de fizetett is Posztóért, 's más gyapjú portékákéért 4'668,068 forintot. — Nemesítődni kezdettek a' Juhok 1773 óta, a' mikor Mercopailba 325 Spanyol Juhok telepítődtek meg. Ezenn ma mennyire igyekezzenek, mutatja az, hogy egy ilyen megnemesített Kos 1806-bann, Holitsönn, 3641 forintonn költ el.

c) *Szarvasmarha.* Magyar Ország Pusztáinn, a' Tisza 's Duna mellyékénn, szép és sok szarvasmarha nő. 1802-benn kihajtódtott 158,600, melyért 5'736,887 forint jött bé; melyből ha levonjuk is azt a' 412,407 forintot, melyet némely felső Vármegyék fizettek a' Lengyeleknek, Móldvaiaknak: még is szépen marad.

d) *Sertés.* 1777—1786-ig, általában vévén, esztendőnként vett Magyar Ország Sertést a' Serviaiaiktól 's Bosniaiaktól 53,1973 forintig; kihajtott pedig 895,357 forint árút. Maga az Ország igen megemészt Esztendőt által 2 millió sertést.

e) *Aprómarha.* Nem lehet pennára venni, mennyi fogy el benn az Országban. Kivittek 1802-benn 112,335 forint árút. Nagyobb része annak a' tollnak, mellyel a' Prágai Sidók oly nagy kereskedést űznek, Magyar Országról való.

f) *Hal, és Amphibiúmok.* Nagyon sok elfogy magában benn az Országban. Ki is vittek 1802-benn 24,181 forint árút; de hoztak is be 70,747 forintig.

g) *Selyembogár.* II. JÓSEF nagyon igyekezett a' Selyembogár tenyésztetésnek előmozdításán: Olasz Országból ahoz értő emberek hozódtak, házak építődtek, eperjék ültetődtek, 's a' t. Lehet tenni esztendőnként a' selyem mennyiségét 200 mázsára.

h) *Méh.* Azonn kívül, a' mi Méz, Viasz, Méhser az Országban elfogy, bévesz az Ország esztendőnként Mézből, Viaszból, 300,000 forintot.

B. Ásványok. (Minera).

§. 13. a) *Arany, Ezüst.* Gazdagabb Arany és Ezüst Bányái vagynak a két Magyar Hazának, mint akármely más Európai Országnak. Born, és Ferber úgy vetették 1786- és 1787-ben, hogy az Alsó Magyar Országi Bányák adnak esztendőnként 1200—1300 Márk aranyat; a Felső Magyar Országiak 300—400, együtt 1500—1700 márk Aranyat, vagy is $8\frac{1}{2}$ mását. Ezüstöt pedig 87000 márkot, vagy 435 mását. Már egy Arany Márkból 366, egy Ezüst márkból 24 forint verődvénn: adott Magyar Ország az említett esztendőkben mind-egyikben 2'710200 forintot érő Aranyat, Ezüstöt. Ide járúl az az 1000 Aranyat érő Aranypor is, melyet a Bánátában némely folyóvizekből mosniak.

b) *Réz, Ón, Vas.* Sibéria és America után leggazdagabb Magyar Ország Réz dolgában. Sibéria 80,000, Magyar Ország 40000 mását ad. Másáját csak 100 forintra tévénn is, ér 4 millió forintot. — Ón kikerül 12—13 ezer mázsa. — Vasat mennyit tsinálnak, nem lehet meghatározni. 1802-ben Vasért, és Vas portékaért bėjött 173,234 forint; de kiment 778,309.

c)

c) *Só.* Sós-kútai, és Kő-sója elfogyhatatlanok. *Sóváróny*, Sáros Vármegyében, főznek mintegy 120,000 má'sát. Más Sós-kútakat abba hagynak, mint-hogy elég Kő-só van Máramarosbann. Elfogy benn az Országbann, az 1802-diki, *Diaetánn* való előadás szerént, 1'299,887 má'sa *Só*.

d) *Minerális Vizek*, száma nélkül valók. Meleg Források vagynak Budánn, Váradonn 's a' t. Hideg Forrásai, a' Lubló-i, Bártfai, Balaton-Füredi *Savanyúvizek*; a' Szomolnok-i *Rezes víz*.

e) *Szüksó (Soda, Natrum)*, mellyel Debreczeni, esztendőnként 7000 's több má'sa szappant készít, és a' melyet a' drága hamu'sír helyett sokféle mesterségekbenn ajánlanak, egész mértföldeket elfog a' Magyar Ország síkjainn.

f) *Glauber Sója (Sal mirabile Glauberi)*, terem Buda mellett, 's másutt is.

g) *Salétrom.* Magyar Ország el lehet a' Napkeleti Indiai Salétrom nélkül; a' már-hajró trágyás földek adnak eget Mo'sony, Fejér, és főképpenn Szabolts Vármegyében. 1802-benn kivittek Austriába 6784 má'sát, Gallitziába 276 má'sát.

h)

h) *Timsó*. Ez előtt 30 esztendővel állítódott fel Parádonn a' Mátra töviben az első *Timsófőző*; azóta van több is. Még 1802-benn 1752 mását hoztak bé Magyar Országra; és tsak 427 mását vittek ki.

i) A' többi sok Ásványai közt, említést érdemel még az *Opál*, mely tsak Magyar Orzágonn terem, nevezetesen a' Kassa és Eperjes közt fekvő Czerwenitzában.

C. Plánták.

§. 14. Szintolyan nagy kintsé Magyar Orzágnak a' Plántái, mint az arany és ezüst Bányái: kivált ha nagyobb gondot fordítana reájok. Terem:

a) *Gabonája*: t. i. Búzája, Róssa, Árpája, Zabja, Kölesse. Mindöszve mennyi terem, tsak hozzávetésképpenn tudhatni. Két extremumot vévén fel, t. i. a' sovány *Ungvár* Vármegyét, és a' kövér *Szerem* Vármegyét: ezek együtt tesznek 103 □ mértföldet, és teremnek 1'263,000 Po'sonyi mérőt. Már e' lesz a' proportio, a' mint van 103 □ mértföld 1'263,000 : 4490 mintegy 55'100,000 mérő Gabonához.

b) *Ku-*

b) *Kukorítza.* Sehol Európában annyit nem vetnek; még Olasz Országban sem; mint Magyar Országban. Csak magában Szerém Vármegyében 24,000 köblös földet vetnek bé vele; mely, minden köblös földre 30 mérőt tévénn; 720,000 mérőt terem.

c) *Riskása,* természetdik a' Bánátban. 1794-benn a' termés volt 10,000 mérő:

d) *Széna.* Még többnyire a' természetre bízza a' Magyar a' Széna természetét; kevés helyen tudják, mire való a' Lóhere. 1802-benn kivittek 17,000 szekér szénát, és 2,500 szekér szalmát.

e) *Kerti-vetemény* van ugyan, de nem elég az Országának.

f) *Gyümölts.* Csaknem mindenféle Gyümöltsfát megterem a' Magyar föld; még sints sem különös jó, sem elég gyümöltsé: úgy hogy, esztendőnként 70,000 font aszalt, és még több friss gyümöltsöt vesz szomszédjaitól. A' Szilvafát leginkább természetik; melynek gyümöltséből főzik a' híres Szilvapálinkát, esztendőnként mintegy 40,000 akót; melyből 1802-benn 12,414 akót vittek ki.

g) *Bor.* Valamilyen híres Magyar Ország az Aranyáról; szintolyan híres a' Boráról. Aurelius Victor azt beszéli,

Statist. F. Dar:

I

hogy

hogy a' 3-dik Száz vége felé Próbus Tsászár tiltetett legelőször Pannóniában, nevezetesen Sirmium körül szőlőt. Még is maradt a' Sirmiumi Bornak a' betse, egész a' Mohátsi veszedelemig. Azolta a' Tokajé (t. i. a' régi Tokaji Várhoz tartozó Uradalomé, mely 4—5 □ mértföldet tesz — Hegyallja) a' ditsősség; a' hová való Ordinariumot (az aszszú szőlő bort és másást későbbent a' 17-dik Száz közepénn kezdtek tsinálni) vinum nobilissimumnak hívták, és Északra nagy kereskedést űztek vele. A' 18-dik Száz végénn volt a' Hegyalján 80 ezer kapa szőlő. A' Tokaji aszszúszőlő borral vetélkedik mintegy 20 esztendő óta a' Ménesi veres bor Arad Vármegyében. Ezek utánn teszik a' Sopronyi és Rusti borokat. Buda és Eger bővölködik veres borral. A' Hegyköz jó fejer asztali bort ad. Mennyi bort terem Magyar Ország esztendőnként? Ha felteszük, hogy 2 millió ember iszik bort, és mindenik napjában tsak egy itzét iszik is: esztendőt által elfogy 11 406,250 akó; melynek árát 3 forintjával számlálván, tesz 34'218,750 forintot; melyből ha elveszszük is annak a' bornak az árát, melyet Austriából hoznak — 1802-ben 30,000 akót hoztak bé — de azomban

bann meggondoljuk, mennyit visznek ki, mennyi fordítódik etzetté, és egett borrá, mennyi romlik el 's a' t. látnivaló, hogy az esztendei borbéli termést lehet tenni 40 millió forintra.

h) *Erdő.* A' Hegyek, melyek az Országot körül fogják, egyszersmind tsaknem szakadatlan Erdők. Tsak hogy már is fogyni kezdenek az Erdők; és a' fának nem léte a' maradéknak az industriában nagy akadályára lesz.

i) *Kereskedésbéli Plánták.* *Kender* terem a' déli részekenn. *Len* kivált Szepes Vármegyében. Mezőhegyes körül vadúl nő az *Isatis tinctoria*, némely helyekenn pedig már termesztik is, mint Fejér és Nyitra Vármegyékenn. *Kerti Sáfránnya* van, de jóféle Sáfrányt másuttan hoz; mint szintén *Komlót* is, bár ha azokat a' Magyar föld megtermené. A' *Pamuttal* Péts körül tett próba azt mutatja, hogy abból az Ország idővel igen sokat vehetne be. *Dohánnya* van sok is, jó is, úgy hogy a' Dünkircheni Fabrikások, a' Magyar Dohányt szintolyan jónak találták, mint a' Virginiait. 1802-benn felszedett az Appaltó 170,338 mását; Privatus Kereskedők kiküldöttek 17,000 mását. Benn az Országban is igen sok elfogy; mert ha a'

4 millió Férjfiak között csak minden 8-dikra teszünk is egy Hónapra egy fontot: felpípáznak esztendő által 6 millió fontot.

II. C Z I K K E L Y.

Mesterséges Művei.

§. 15. A' legszükségesebb 's legközönségesebb Mesterségek csak folynak, a' mint folynak, a' műhelyekben; melyek tehát valami kevés részét a' természeti műveknek feldolgozzák. De számos Manufakturáról 's Fabrikákról, még csak gondolkodni sem lehet, olyan helyen, hol a' Földművelés a' legkedvesebb élet neme, hol a' Városoknak száma a' Falukhoz képest kitsiny, hol jobbaknak tartják a' szomszéd mesterséges műveit, mint a' magokéit.

A. Plántákból való matériákból dolgozó Manufakturák, és Fabrikák.

a) *Vásznat, Gyóltstot*, házi szükségére készítenek mindenütt az Országban, a' hol Kendert Lent vetnek. Legtöbbet készítenek a' Szepességben, hol esztendőn-

dönként mintegy 6 millió rőf vékonyabb vastagabb gyóltz jön le a szövőszékéről.

b) *Papirosmalom* mind öszve 40 van, melyek sem elég, sem jó papirost nem készítenek. Feltevénn, hogy mindenik, esztendőnt által 10 ezer forint árút tsinál is, az mind öszve is tsak 400 ezer forintra megy.

c) *Pamut Manufactura* van kettő. Egyik a' Sasvári (*Sassin*) Karton manufactura, mely esztendőnként 60 ezer darabot készít. Másik a' Rasp Manufacturája Sopronybann.

d) *Czúkor-raffineria* egy kínlódik Sopronybann.

e) *Ro'sólis Fabrika* van egynéhány, melyek közt leghíresebb a' Gróf Forgách Újlaki Fabrikája Nyitra Vármegyébenn.

f) *Olaj Fabrika* van Po'sonybann, Kis-Szántónn Váradhoz nem meszsze, és Pestenn, mely leghíresebb.

g) Óltzó is, jó is a' Magyar Fekete és Sárga *Tobák*; mely, minthogy benn is, kivált a' Németeknél nagyonn kellő, sok *Tobák Fabrikások*at tart Po'sonybann, Pestenn, Miskóltzonn, Kássánn, s a' t.

B. *Allati Matériákból dolgozó Manufacturák,*

a) *Posztó* készül valami, mind a' Mesteremberek műhelyeibenn, mint *Modorbann*, *Nagy-Szombatbann*, *Sopronybann*; mind egy két *Fabrikábann*, mint *Munkátsonn*, *Pósonybann*, *Kassánn*, és főképpenn *Gátsonn*. Ezen utólsóbann 15 szék *Posztót* sző mintegy 300 véget; 6 Szék pedig egyéb *Gyapjúfelét*, mintegy 250 darabot,

b) *Selymet* feldolgoznak mintegy 200 mását, részszerént a' *Várad*, *Pósonyi*, és *O-Budai Szövőszékek*; részszerént pedig a' *Pesti 4 Manufacturák*; melyek közt legnevezetesebb a' *Valero Tamás és Örökösi Firmája* alatt lévő; mely is 100 Székre sző, 3—4-száz embert tart, és némely esztendőbenn 150-ezer forintot hozott forgásba. De mind e' mellett is esztendőnként másfél millió forint megy ki selyem portékákért az Országból.

c) *Bőr Manufacturák* nintsenek; hanem vagynak *Pósonybann*, *Pétsenn*, *Pestenn*, nagygyára dolgozó *Tímárok*, *Vargák*,

C. *As-*

C. *Asványokból dolgozó Fabrikák.*

a) *Aranyból, Ezüsből* tsak Ötvösök dolgoznak; a' *Gazdagoknak* ezüst készületeik mind Bétsi Fabrikákból valók.

b) *Rézből* dolgozó Fabrika van egy kettő. Egy van nevezetesen Tsiklowában Krascho Vármegyében; más Vas Vármegyében Luebersdorfbann.

c) *Vas Fabrika* van Hradékbenn a' Kamara Jóságában, hol Vas edények 's Fegyverek készülnek; de azért Stiria és Béts tart késsel, villával.

d) *Üveg Huta* van 25; de azért a' Cseh üveg forog az asztalokon.

e) *Cserép edényt* sokat készítenek, Bihar, Nógrád, Komárom, Po'sony Vármegyékben. Budánn, Kassánn, Pápánn, Tatánn 's a' t. vagynak Portzellan Fabrikák is. Debreczen esztendőnként készít mintegy tizenegy millió tserép Pípat.

(IV. SZAKASZ.)**KERESKEDÉSE.****I. CZIKKELY,***Pénze, és Mértéke.***A. Pénze.**

§. 16. Magyar Országnak egy mind a' Pengő, mind a' Papiros pénze az Austriáéval.

a) *Pengő Pénz.* A' régiek esmeretesei; melyekre nézve tehát elég legyen megjegyezni, hogy a' 3 Márjásból álló, vagy Vonás Forint, az 1807-diki 22-dik Articulusszerént megszűnt. Az új Réz pénzeket pedig a' mi illeti: van

a) *Kreutzáros,* 1800-dik esztendőből; melyből 128—129 megy egy font-ra; és a' melynek betse a' réz pénz alábbszállításakor is meghagyódott. Ismét 1812. esztendőből.

β) 2 *Kreutzárosok*, melyek lettek az 1800-diki Garasokból.

γ) *Garasok*, melyek részszerént a' régi 15 *Kreutzárosokból* lettek, részszerént 1812-benn verődtek.

δ) 2 *Garasok*, melyek a' régi 30 *Kreutzárosokból* állanak.

b) *Papiros Pénz.* 1762-benn jöttek ki legelőször a' Bétsi Bancotzédulák 12 millió forintig. Ezek helyett II. JÓSEF 1785-benn újjakat adott ki, és 8 millióval szaporította. 1796-bann újra kiadódtak, és megszorítottak. 1800-bann ismét újjak jöttek ki, azok közt az 1 és 2 forintos Bancotzédulák. 1807-benn újra kijöttek a' 25, 50, 100-asok. 1808-bann újonnan kiadódtak az 5, 10, és 500 forintosok.

1792-benn volt az egész Austriai Monarchiában mintegy 100 millió forint pengő pénz. A' Bankó Czédulák száma tízszer annyinál több volt: 1811-benn Martius 15-dikénn megszűntek, és betseknek $\frac{1}{3}$ részében a' *Váltó Czédulákkal* bétsérélődtek. 1813-bann 16-dik Aprisibenn készültek az *Anticipáló czédulák* 45 millió forintig.

B. Mértéke.

§. 17. a) *Hosszúság mértéke* a' Bétsi Öl, mely tesz 6 lábat, minden láb 12 zollt (újjat). 4000 Bétsi öl tesz egy *Austriai Posta Mértföldet*. A' Marok, mely szerént szokták a' Lovakat mérni = 4 zoll'. A' Bétsi Rőf nintsen egészen 2½ láb, A' Sing úgy van a' Bétsi rőfhöz, mint 4 : 5.

b) *Lapok mértéke.* ¹ Az Urbárium szerént 1600 □ öl tesz egy höld vagy is egy köblös földet, melynél fogva szokták felvetni a' Szántóföldeket.

c) *Öböl (Cubus) Mértékek:*

a. *Szár az Mérték.* 1807-benn a' 22-dik *Articulus* szerént, a' Po'sonyi Mérő vevődött fel közönséges mértékül, melynek tsak 64 ittzésnek kell lenni. E' szerént egy véka 32 ittze.

β. *Hig Mérték.* 1807-benn a' Po'sonyi 64 ittzés Akó vevődött fel mértékül.

d) *Nehéz Mérték,* a' Bétsi Má'sa, Font, 's a' t. A' Török Oka, mely 2¼ fontot tesz.

II. C Z I K K E L Y.

Maga a' Kereskedése.

A. Belső Kereskedés.

§. 18. Magyar Ország Északi és Déli Réseinek különböző Climája, különböző Termései, szükségessé tették, 's élesztették a' Belső Kereskedést. A' Bánya Városok nem szántnak, nem vetnek; Kassánn túl nem terem Bor; Gömörönn túl nem terem Dohány. Ellenbenn, a' Kún és Jász síkokonn nem terem vas, kő, só, fa, 's a' t. Tsak az a' baj, hogy minden vizek a' Poprádonn kívül a' Dunába szakadvánn, tsak a' lefelé való kereskedés eshetik vízenn, a' felfelé való vitelnek pedig szárazonn kell esni: mivel p. o. a' Tiszánn Szegedenn feljül nem lehet felfelé szállítani portékákat, alacsony és lapályos partjai miatt; a' Vágonn pedig telyességgel nem lehet víz ellenébe vinni. Canálisok sintsenek, a' Béga Tsatornáján kívül a' Bánátbann, mely 16 Német mértföld hosszúságú; és a' Ferentz Tsatornáján kívül, melyet 1793-bann kezdett egy privilégiált Társaság, és 1801-benn végezett, és a' mely 13½ mértföldet tévénn, megy a' Dunától Monostorszegnél, Bács Vármegyénn keresztül, a' Tiszába Földvárnál; a' leg-

nagyobb terhes Duna-Hajókat is meg-
bírja; és a két három héti kerülő útból,
két három napi útat tsinált. A száraz-
zonn való vitel pedig bajos, és sokszor
lehetetlen, kevés tsinált utak lévén. Bár
sokann követnék Kis-Rhédei Gróf Rhé-
dei Lajos Ő Nagysága példáját, kinek kö-
szönheti Bihar Vármegye a maga töltött
útait! Az ilyen a szép Monumentum!

B. Külső Kereskedés.

§. 19. 1802-benn a Harmintzadok
Tabelláj szerént, kivivődtek Magyar
Országból a többi Austriai Tartomá-
nyokba:

a) Marha	8'483,493 ft. árú
b) Gabona	2'816,338 — —
c) Eledel (vad-hús, hal, sajt, gyümölcs)	413,255 — —
d) Méz, és Viasz	203,865
e) Materialista Por- tékák	719,032
f) Dohány	1'143,189
g) Italok	2'486,305
h) Bányákból való művek	637,491
i) Fa Eszközök	96,687
k) Tserép Edények	16,060
l) Könyvnyomtatás- hoz való	32,371

m) Kis boltos portékák	255,440
n) Ruha	100,178
o) Gyapjú, és gyapjú portékák	5,039,557
p) Pamut portékák	85,032
q) Kender, Len, és Vászón	171,900
r) Fonal	63,874
s) Selyém, és selyem portékák	161,789
t) Prém, és bőr	1,245,243
u) Toll, gubats, lószőr, 's a t.	327,143
x) Aprólékos mesterséges művek	16,718
Mind öszvé	24,515,078 ft. árú
Béhozódtak ellenbenn Magyar Országára:	
a) Marha	682,171
b) Mezei Termések	266,554
c) Enni való	290,802
d) Méz, Viasz	3,275
e) Materialista portékák	2,790,280
f) Itatok	219,989
g) Dohány	2,993
h) Bányákból való művek	1,299,235
i) Fa eszközök	349,885
k) Tserép edény	170,683

l) Könyvnyomtatás- hoz valók	117,241
m) Kis boltos portékák	264,440
n) Ruha	224,899
o) Gyapjú portékák	4,668,068
p) Pamut portékák	1,611,564
q) Vászón	2,692,265
r) Fonal	230,583
s) Selyem portékák	1,223,901
t) Prém, és bőr	918,314
u) Kova, köszörűkő 's a t.	114,602
x) Aprólékos mester- séges művek	248,367

Mind öszve - - - 18,390,122 ft. árú

Magyar Ország Külső Kereskedése virágzásának, nagy akadályja geographiai fekvése. Északra, hol elkelnének művei, tsak szárazonn szállíthatja; dél felé, hová vízenn vihetne, nem kellenek. Akadályja az is, hogy a' többi Austriai Tartományok a' Kereskedésbenn több kedvezéssel élnek. De mind a' mellett is, hogy passive kereskedik, tsakugyan nyér Magyar Ország a' Kereskedésbenn esztendőnként 6 millió forintot. Mennyivel többet nyerne, ha maga készítené el terméseit, és maga vinné ki!

MÁSODIK RÉSZ.

MAGYAR ORSZÁG POLGARI RENDI. (CONSTITUTIO)

I. SZAKASZ.

SARKALATOS TÖRVÉNNYEI.

§. 20. Magyar Ország Örökös, még pedig határok közzé szorított Monarchia. Sarkalatos Törvényei (*Leges Fundamentales*), melyekenn t. i. áll a Constitutio, vagy is a melyek meghatározzák az Uralkodó és Alattvalók Jussait, a következők:

A. A' II. András Arany Bullája 1222-dik Esztendőről, így neveztetvén a' rajta függő Arany Petséttől „*Quoniam Libertas tam Nobilium Regni; quam etiam aliorum, instituta a S. Stephano Rege, per aliquorum Regum po-*
„*ter-*

tentiam — — fuerat in quamplurimis
 partibus diminuta: multoties ipsi No-
 biles Nostri Serenitatem Nostram, et
 Praedecessorum Nostrorum, Regum
 suorum, aures precibus — — pulsa-
 verunt super reformatione Regni No-
 stri. Nos igitur — — — concedimus
 tam eis, quam aliis hominibus Regni
 Nostri Libertatem a Sancto Rege con-
 cessam; ac alia ad Statum Regni No-
 stri Reformandum pertinentia salubri-
 ter ordinamus.“ s a t. — Erre a' Ki-
 rály megesketődik; hanem a' 31-dik Art:
 2-dik §-sá „Quodsi vero Nos, vel ali-
 quis Successorum Nostrorum, aliquo
 unquam tempore huic Dispositioni No-
 strae contraire voluerit: liberam ha-
 beant harum autoritate, *sine Nota*
alicujus Infidelitatis, tam Episcopi,
 quam alii Jobbagiones ac Nobiles Re-
 gni — — — resistendi et contradi-
 cendi Nobis, et Nostris Successoribus,
 in perpetuum facultatem,“ az 1687-
 diki Diaetánn kihagyódott.

B. *A' Nemeseeknek 3 Sarkalatos*
Privilegiumi. Verbötzi Tit: 9. 1-ae négyet
 számlál; de a' 4-dik, mely az említett
 Jus resistendi vólt, már nints meg. —
 Azon 3 Sarkalatos Privilegiumok ezek:

a) Quod

a) Quod Nobilis, nisi legitime citatus et convictus sit, non capiatur.

b) Quod soli Regi subsint.

c) Quod a Contributione exempti sint.

C. *A Bétsi és Lintzi Békességkötések.* Amaz 1606-bann Botskai Fejedelemmel, ez 1645-benn Rákótzai Györgyvel kötődött; és ezek legújabbann az 1791-diki Diaétánn is megesmertették Fundamentomós Törvényeknek. Ezekenn áll a' Protestánsoknak Vallásbeli Szabadsága:

D. *Az Austriai Ház Magyar Országhoz való Örökös Jussáról szóló Törvények.* 1687-benn adódott ez a' Jus a' Férjfiaknak, 1723-bann pedig, a' VI. Károly Pragmatica Sanctiojának elfogadása által, az Aszszonyokra is kiterjesztődött:

E. *A Koronázási Diploma, és a' Koronázási Esküvés.*

II. SZAKASZ.

AZ ÖRÖKÖS URALKODÁS RENDI. (*SUCCESSIO*)

§. 21. FERENTZ Császár egyszersmind Magyar Országi Király:

1. *Születésénél fogva.*

A' *Pragmatica Sanctio* szerint Örökös Jussa van az Austriai Ház mind két Ágának Magyar Országhoz, a' Férjfiak után az Aszszonyoknak: még pedig lineák, és elsőszülöttség szerint.

2. *Megkoronáztatásánál fogva.*

Az Austriai Uralkodó Fejedelm, születése által ugyan egyszersmind Magyar Országi Király: mindazonáltal a' Koronázás el nem maradhat, külömbenn semmiféle Actáinak nintsen ereje, mint a' II. JÓSEFének, hanemha azokat az ő törvényesen megkoronázott Örökösse megerősítette. Még pedig az 1791-diki Törvény 3-dik *Articulusa* szerint, a'
Koro-

Koronázásnak legalább 6 Hónap alatt Uralkodásának kezdetétől fogva meg kell esni.

A' Koronázás így megy végbe: A' Koronázást megelőző naponn, a' Király, nevét aláírván, a' nagy Királyi petséttel megerősíti a' Koronázás Diplomáját, s az Ország Cancellariusá által, a' Rendeknek általadatja. Ebbenn fogadja az új Király:

a) Hogy az Országnak Jussait, Privilegiumait, Törvényeit, Szokásit, a' szerént, a' mint azoknak értelmét a' Király és a' Rendek a' Diaetánn meghatározzák, megtartja, és másokkal megtartatja.

b) A' Koronát az Országból ki nem viszi.

c) A' mi hajdani Birtoka a' Magyar Koronának visszavevődik, azt azzal egyesíti.

d) Hogy a' VI. Károly, I. Jósef, és I. Leopold Férjfi és Aszszony maradéki kihálván: a' Választásra való juss a' Rendeknek visszamegy.

e) Hogy minden Örököse, Uralkodása kezdetétől fogva 6 Hónap alatt, a' Koronázáskori Diaetánn tartozzon ezen Diplomát elfogadni, és arra magát esküvéssel kötelezni.

Következendő naponn van a' Koronázás. A' Király Magyar ruhában megjelenik a' Templomban az Oltár előtt, és megesküszik az Evangeliumra. Ez meglévén, a' Sz. István ruhájába felöltöztetődik; a' Sz. István Koronája, az Esztergomi Érsek és a' Palatinus által fejébe tevődik, a' többi Clenodiumaival az Országnak felékesítődik, és a' Thronusra ültetődik. Innen megy a' Király gyalog egy másik közel lévő Templomba; a' honnan osztánn lóhátonn kísérik a' Királyt egy felemelt padlázatra, a' hol az újra megesküszik. Innen kalapéroz a' Király egy nem messze lévő dombra, hol a' Sz. István Kardjával négy felé vág. Végződik a' Czeremonia a' Királyi Vendégségenn, mely alkalmatossággal az Ország Báróji teszik a' szolgálatot.

§. 22. *A' Király Gyermeki kora (Minorennitas)*, nintsen semmi Törvény által meghatározva.

III. SZAKASZ.

A' KIRÁLYI POMPA, FÉNY.

A. Titulussa.

§. 23. Divina favente Clementia (Electus Imperator Austriae semper Augustus, ac) Hungariae, (Bohemiae) Croatiae, Slavoniae Rex Apostolicus, (Archidux Austriae, Dux Stiriae, Carinthiae, Marchio Moraviae, Magnus Princeps Transylvaniae), 's a' t.

B. Az Ország Clenodiumai:

a) *A Magyar Korona.* Egyik azt tartja, hogy Silvester Pápa küldötte Szent Istvánnak; másik Schwartzal úgy ítél, hogy Dukás Constantzinápolyi Görög Császár küldötte I. Geiza Királynak. Mások ismét középenn mennek, azt tartván, hogy a' mai Korona a' kettőből van öszveszerkeztetve, t. i. az alja Görög, a' felső része Római munka.

b) *Az Arany Alma.*

c) *Királyi Páltza.*

d) *Kard.*

K 3

e)

e) *Palást.* — Melyek mind megváltak Sz. István idejében, a' mint közönségesen tartják; bár ha az Aranyalmán az Andegávumi Házból való Királyok czimere van; és a' Palást, a' mint a' rajta lévő képek s irások mutatják, eleinte Misemondó-Pap ruha volt is.

C. Az Ország Czimere,

Ez egy hosszába két részre osztott Pajzs; melynek jobb oldala, egymást felváltó veres színnel, és ezüsttel 8 szakaszra osztódik; bal oldalán pedig, melynek veres a' fala, van egy zöld hármashalom, ezenn egy arany Korona, melyből nyúlik ki egy ezüst kettős Kereszt,

D. Az Ország Báróji.

Az Ország Bárójit a' Király teszi, kivévén a' Palatinust, és a' két Korona-Orzót, kiket a' Rendek választanak, a' Királytól candidált négy négy személyek közül.

a) *A. Nádor - Ispán — Palatinus —*

b) Tútora a' nevendék Királynak, és az alatt az Országnek Gubernátora. Elöljárója a' Diaetának, különösen a' Fő Rendek Táblájának. A' Koronázáskor ő viszi a' Király előtt a' Koronát. A' Királynak távol létében Helytartója, anélkül

nál fogva a' Helytartó Tanátsnak Praesese. Pest, Pilis, és Solt törvényesenn egyesült Vármegyéknek Fő Ispánja. Az Ország Archivumának Fő Gondviselője. Ajándékozhat 32 Sessióig, de tsak Nemes embernek. — β) Ő a' Közbenjáró a' Király és Rendek közt. Elölülője a' Septemvirális Táblának. A' Királyi Táblánál van az ő általa kinevezett Vice-Palatinusša, és Ítéző Mestere. A' Kúnoknak és Jászoknak Fő-Birája. Ő igazítja el a' Vármegyék közt a' Határok felett való villongást. — γ) Ő az Ország Fő-Kapitánya. — Ennek az igen régi és fontos Hivatalnak, esztendőnn túl nem szaban üressenn lenni,

b) *Az Ország Btrája (Judex Curiae Regiae)*. Ha a' Palatinusi Hivatal üressenn van: jobbadára minden dolgát ez viszi. A' Koronázáskor a' Királyi Pálczát viszi a' Király előtt,

c) *A' Horváth Országi Bcn.* A' Banalis Táblának Croátiábann Elölülője. Viszi a' Koronázáskor az Ország Almáját.

d) *A' Tárnok Mester (Tavernicus — Tavernicorum Regalium Magister)*. Régen ő vigyázott a' Királyi Kintstárra, a' mi ma a' Királyi Kamara Elölülőjének a' dolga. Az ő Székire (*Sedes Tavernicalis*) apellálnak azok a' Ki-

rályi Városok, melyek az ő Törvényszéke alatt vagynak.

e) *A Fő Pohárnok Mester (Pincernarum Regalium Magister)*. Viszi a Szent István Kardját a Koronázáskor.

f) *Fő Asztalnok Mester (Dapiferorum Regalium Magister)*.

g) *Fő Lovász Mester (Agasonum Regalium Magister)*. Az Ország Gyűlésénn szállásokról gondoskodik, és a Politzirára vigyáz.

h) *Fő Kamarás Mester (Cubiculariorum Reg. Mag.)*

i) *Fő Ajtónálló Mester (Janitorum Reg. Magist.)*. Gondoskodik az Ország Gyűlésénn a jó Rendről, és beszedi a voxokat.

k) *Fő Udvari Mester (Curiae Regiae Magister)*.

l) *A Magyar Testőrök (Gárda) Kapitánya (Capitaneus Turmae Praetorianae)*.

Az elsőbb négy Bárók olyan rendel következnek egymás utánn, a mint mondódt. A többek Hivataljok idejénél fogva következnek egymás utánn. Ezekhez szoktak közönségesenn számlálódní a *Posonyi Gróf (Comes Posoniensis)*, és a két *Koronaőrök* is.

**E. A' Magyar Gárda, vagy
Testőrző Sereg.**

A' Magyar Gárdát Mária Therézia állította fel 1760-bann költ Decretumá által. Áll 120 Nemes Ifjakkól, kiket a' Vármegyék Candidálnak. A' Gárdisták Hadnagyi Ranggal vagynak, a' Kapitányok pedig Ország Bárója. Tartásokra az 1764/5-diki Ország Gyűlése 100,000 forintot rendelt, melyet a' portzió fizetők adnak. II. JÓSEF felére leszállította, és a' tartásokra rendelt summának megmaradt részét, a' Magyar Országí Ló-tartásnak javítására fordította. Leopold egészen helyre állította.

F. Vitézi Rend.

A' *Szent István Vitézi Rendjét* is Mária Therézia állította 1764-benn. Ezzel a' Rendel akarta megjutalmaztatni a' Polgári érdemeket. 100 Vitézekre rendelődött (a' Papokonn kívül), úgymint 20 Nagy Keresztes Vitézekre, 30 Közép Keresztesekre (*Commendator*), és 50 Kis Keresztes Vitézekre. Nagy Mestere mindég maga a' Király; Cancellarius, a' Magyar Országí Cancellarius. Jövedelme nintsen, hanem tsak némely különös Jussai. Ebbe ugyan tsak Fő és ré-

gi Nemes Familiákból valók meketnek bé; úgy hogy a' Nagy Keresztesnek 4 grádusra kell felvinni a' maga Nemességét: mindezenáltal a' Király dispensálhat valakit ettől a' próbától. — Ezen Rendnél több nints. Az *Arany Sarkantyús Vitézek (Equites Aurati)*, kiket a' Király, Koronázáskor szokott tenni, illetveñ őket a' Szent István Kardjával; valamint a' *Királyi Udvarnokok (Aulae Regiae Familiares)* is, semmi Rendet nem formálnak, sem czímerek nints.

IV. SZAKASZ.

A' KIRÁLY JUSSAI.

§. 24. Némely Felség - Jussaival (*Jura Majestatica*) maga bír a' Király — *Magános Jussok (Reservata Jura)*, — Mások közösök a' Rendekkel.

I. CZIKKELY.

Magános Jussai.

A. Az Ekklé'siai Dolgokbann.

a) *A' Római Catholica Ekklé'siábann:*

§. 25. a) A' Király osztogat a' Patronatus Jussa szerént minden Beneficiumokat: Ő tesz Érsekeket, Püspököket, Abbásokat, Praepostokat. Mihelyt tehát valaki megtevődik Érseknek, Püspöknek, 's a' t. és a' Cancellária 's Helytartó Tanáts által publicáltatik: azonnal él a' Titulussal 's Jussokkal, és gyakorolja hatalmát.

talmát a' világiakbánn: tsupánn a' Lelkiekbenn való Jurisdictiont nem gyakorolhatja addig, míg Rómából a' Felszentelés (*Consecratio*) Decretuma el nem érkezik.

β) Az üres Fő-Papi Jóságoknak Jövedelme a' Királyé. A' Kereszménnyének is a' Praelatusoknak, ha Testamentomot nem tettek, $\frac{1}{3}$ része a' Királyi Fiscusé; Sőt ha a' meghóltnak tíz gráduzig atyafijai nem találkoznának: a' másik harmadrésze is. Ha pedig tettek Testamentomot, még pedig úgy, a' mint tartozták, t. i. hogy tehetségnek egy harmad részét, az Ekklesiának testálták: a' Királyi Fiscus $\frac{1}{3}$ részzel megelégszik. Jussa van a' Királynak új Püspökségeket fundálni, a' Klastromok számát kevesíteni.

γ) A' Nevelés, az Oskolák, az ő fő vigyázásá alatt vagynak. Tanítókat, Professorokat nevez; Stipendiumokat, Pensiókat osztogat.

δ) Ide tartozik a' *Jus placeti*; mely szerént a' Római Szent Székre való apelálást határok közzé szoríthatja; a' Püspököknek Esküvését, melyet azok a' Pápanak esküsznek, megvi'sgálhatja; a' Klastromoknak idegen Országokbann lévő Generalisokkal való egybeköttetését megtilthatja, mint II. JOSEF,

b) *Az Evangelica Ekkle'siában:*

Mégvan a' Királynak az a' Jussa; mellyel minden Fejedlem bír — a' *Fő-vizgázás Jussa* (*Jus Summae Inspectionis*).

c) *Az Ó Hitű Ekkle'siában:*

Szabad Vallásbeli gyakorlások van az Ó Hitűeknek mindenütt. 1792-benn, az ő Püspökeiknek a' Dietánn hely és vox engedődött. Az ő Papjaiknak Jósza-ga, ha Testamentom nélkül halnak is meg, nem a' Fiscusé; az üres Püspöki Székek Jövedelme sem az övé. Ki vagy-nak véve a' Catholicus Megyés Püspö-
köknek minden hatalma alól, és a' ma-gok semmi Pátriárkától nem függő. Kár-lovitzi Metropolitájok alatt vagynak, ki az Illyriai Nemzetnek 75 Követjei által, Királyi Commissarius jelenlétében vá-lasztatik. Ez alatt vagynak 7 Püspökök az Erdélyinn kívül, kiknek ha hájja esik; a' többek választanak; hanem a' Meg-erősítő Diplómát Bétsből kell várni a' Választottnak; ki is Királyi Commissa-sarius által esketődik fel.

B. A' Politicumokban.

§. 26. a) A' Király nemesít, vagy úgy, hogy csak Nemes Levelet ad (*Ar-males*)

malés — Armalista), vagy úgy hogy Jószágot is ad (*Donatio — Donatarius*). De csak Magyarokat, azaz, olyanokat, kik vagy született Magyarok, vagy már a régtől fogva való itt lakásnál fogva nationalizálódtak, tehet magától Nemesse. Idegeneket pedig ha nemesíteni — *Indigenatust* adni akar: a' Diaetának kell bejelenteni.

b) A' Király ad mindenféle Privilegiumokat, p. o. Titulusokat, Rangokat, Vásári Privilegiumot, Királyi Városi Privilegiumot; ezen titólsót mindazonáltal a' Diaetának bé kell jelenteni, hogy a' Diaetánni helye és szava lehessen a' Királyi Városnak.

c) Ő teszi a' Közönséges Hivatalbélieket, kivévénni a' Palatinust, és a' Korona Örzőket. Ő teszi a' Fő-Ispányokat, kik a' Felség nevében a' Vármege Hivataljaira candidálnak. A' Királyi Városokban a' Tisztválasztó Parancsolát (*Restauratorium*) érkezése után, némelykor Királyi Biztos (*Commissarius*) jelenlétében választott Tisztviselőket, a' Király erősíti meg Hivataljaikban.

d) Ő nála van az egész *Végrehajtó hatalom*. Innen van, hogy a' Fő Törvényszékek az ő nevében ítélnek. A' halálos Bűnösnek grátziát adhat.

e) A' Királyra száll a' Nemes embernek Donatio által nyert Jószága, ha magva szakad; sőt a' tulajdon keresménye is, ha Özvegyet nem hágy maga után, vagy Testamentomot nem tesz, valamint a' Pártosoké is.

f) Hadat indíthat, Békességet köthet, más Udvarokhoz Követeket küldhet.

II. C Z I K K E L Y.

Közös Jussok a' Király és Rendek között.

§. 27. Ezeket a' Jussokat az Ország Gyűlésénn gyakorolja a' Király. Diaetának kellene lenni a' Törvény szerint minden harmadik esztendőbenn; kivévénn, hogy a' Koronázási Diaeta 6 hónaponn, a' Palatinus választására való Diaeta pedig esztendőnn túl nem maradhat. Az Ország Gyűlése 1526-dikig többnyire az Ég alatt tartódott; rendszerént Pesthez közel, a' Rákos mezejénn, hol sokszor 80 ezer emberek, jobbadára Lovasok egybegyűltek. I. Ferdinánd Városba tette által; már az a' Királytól függ, melyik városbann gyűjtse össze az Országot, tsak hogy az Ország határánn belől.

Meg-

Meghívja a Király az Ország négy Rendét, ú. m. a) a Papságot; b) a Mágnásokat; c) a Nemeseket, azaz, a Vármegyéket; d) a Királyi Városokat; 1791 óta a Jász, Kún Districtusokat, és a Hajdú Városokat is, a Magyar Cancellárián költ Levele által (*Regales*): még pedig a Praelatusokat és Mágnásokat, különkülön levél által. A Főpapok és Mágnások tartoznak személyesen megjelenni; vagy ha nem mehetnének, magok helyt küldeni (*Absentium Ablegati*). A Káptalanok Követeiket küldenek; a Vármegyék is két két Deputatust küldenek, 6, 8, 12 forint Diurnummal. A Királyi Városok, a nagyobbak kettőt, a kisebbek egyet, 4 s kevesebb forint Diurnummal; a Jász és Kún Districtusok 2, mint szintén a Hajdú Városok is kettőt küldenek. A Regálisokbann sokszor a tárgya is ki van téve a lejendő Diaetának; hogy így a felett a Vármegyék a magok Generalis Gyűléseikenn, és a Királyi Városok 's a t. jó előre tanátskozhassanak, és Követeiknek Instructiót adhassanak.

A Regálisok elküldése után 3 hónapra, sokszor elébb is, béáll a Diaeta. Öszvegyűlnek a Rendek az Ország Házábann két szobábann — *Fő Rendek*
Táblá-

Táblája, és Státusok Táblája. — Amazt teszik a' Praelatusok, az Ország Bárói, a' Fő Ispányok, a' személyesen jelen lévő Grófok, és Bárók, a' Palatinus vagy az ötöt követő Ország Birája Elölülése alatt. Ezt teszik a' Követek (*Ablegati*), a' Personális Elölülése alatt (mint-hogy itt külömbennis jelen van a' Királyi Tábla); kinek még az Ülések előtt bémutatják Hitelező Leveleiket azok, kik ennél a' Táblánál ülnek. A' Király vagy személyesen megjelenik, vagy Biztosoakat küld. Ekkor közöltetnek a' Rendekkel a' Király Kívánságai (*Propositiones Regiae*), melyek elébb elvégezödvénn, akkor vevödnek fel az Ország kívánságai (*Gravamina*). Egyik Tábla közli a' másikkal vélekedését Deputatusi által. Némelykor pedig, hogy annál könnyebben megegyezzenek, együvé is mennek (*Mixta Sessio*). Együl egyig egyezö Voxok (*Unanimia Vota*) nem kívántatnak; és sokszor megesett, hogy a' mi benn három Status megegyezett, abbann a' 4-diknek is meg kellett egyezni, mint 1791-benn: „*Contradictionibus Dominorum Cleri, et alicujus partis Secularium Catholicorum non obstantibus, imo lisdem in perpetuum nullum vigorem habentibus.*“ A' mi egyszer mind

a' Statusok, mind a' Mágnások Tábláján keresztül ment, a' Királyhoz küldődik megerősítés végett, ki azt sokszor megerősíti, sokszor nem. Ha megerősíti: az osztánn Törvény — *Decretum Regni* — mely az egész Országban publicáltatik.

A' Diaetának nem kellene tovább tartani két hónapnál; de némelykor tovább is tart. — Az Udvar költségét a' Királyi Városok fizetik, kik közt az tehetségekhez képest a' Magyar Kamara által felosztódik. 1790/1-benn Pestre esett 3500 forint.

A' Diaeta tárgyai, a' Koronázásonn, a' Palatinus és Korona Őrzők választásán, az Indigenatus adásán, a' privilegiált Városoknak a' Diaetán hely és vox adásán kívül, főképpenn a' Törvényhozás, az Adónak (*Contributio*) meghatározása, és a' Subsidiium. A' Törvényhozásban való része 's jussa a' Magyar Országi Rendeknek, legújabbann az 1791. 12-dik Articulussa szerént, minden kétségenn kívül tevődött: „Leges „ferendi, abrogandi, interpretandi potestatem, in Regno hoc Hungariae, Partibusque adnexis, legitime Coronato „Principi, et Statibus ac Ordinibus Regni ad Comitia legitime confluentibus „communem esse, nec extra illa exerceri

„ceri posse, Sua Majestas Sacratissima
„ultra agnoscit.“

A Feudalis Constitutio szerént, szabadon bírja a Nemes ember a maga Jóságát; nem is lehet vetni reá semmiféle adót, és tsak a maga tetszése szerént ad az Ország szükségeire segittséget (*Subsidium*), vagy az Uralkodónak ajándékot; hanem Katonáskodni tartozik; mely Nemési Felkelésnek (*Insurrectio*) elrendelése is, bizonyos esetekben a Diaeta eleibe való. Valamint pedig a Jóságát szabadon bírja, szabadon bírja az azonn lakó Jobbágysait is, kikre tehát az ő megegyezése nélkül nem lehet adót vetni; és így az Adó meghatározása is Diaetára tartozik. 1715 óta folyvást fizeti a Városi Polgár és Paraszt a Contributiót az állandó Katonáság tartására.

HARMADIK RÉSZ.

MAGYAR ORSZÁG IGÁZGATÁSA.

---

§. 28. Elosztatik *Felső* és *Alsó* Magyar Országgra. Meridianust húzván Szepes Vármegyének Napnyúgoti szélénn lefelé a' Duna és Tisza közt, mely utóhára a' Tiszával egyesüljön; a' mi azon túl Napnyúgotra esik, Alsó Magyar Ország-nak; a' mi Napkeletre, Felsőnek mondatik. Mind Alsó, mind Felső Magyar Ország kétkét Districtust foglal magában; amaz a' Dunán túl való és Duna mellyéki, ez a' Tiszán túl való és Tisza mellyéki Districtusokat. Ezek alá a' Kerületek alá tartoznak ismét az 52 Vármegyék, ide értvén a' 3 Banátusi, 3 Croatai, és 3 Slavoniai Vármegyéket is. Ezek alá tartoznak még a' Vármegyékenn kívül, a' Jászság, és Kunság, melyek különös és semmi Vármegyé alá nem tartozó Districtusokat formálnak, és még a' Határszélek.

I. S Z A K A S Z.

A' CANCELLARIA.

§. 29. Igazgatja a' Király az Országot a' Cancellaria segítségével.

A' *Magyar Udvari Cancellaria* (*Excelsa Cancellaria Regia Hungarico Aulica*) van Bétsbenn. Áll a' Fő és Vice Cancellariusonn kívül 12 Tanátosból Referendaribusból, ú. m. 1 Catholicus és 1 Ó Hitű Püspökből, 2 Mágnásból, 8 Nemesből. Ezekhez hozzá adódvann a' Secretariusok, Concipisták, és a' több oda tartozók, mind öszve mintegy 140 Személyből.

Mint hogy valamit a' Király tselekszik, a' Cancellaria segítségével tselekszi: innen kelnek minden *Grationalék*, p. o. Donatiók, Nemes Levelek, Hívtalt adó Levelek. Itt adódnak Érsekségek, Püspökségek, Apáturságok, Canonokságok, Stipendiumok. Innen megy ki minden Rendelés az Igazgatásra nézve. Ez hiteles hely: hitelesenn lehet előtte tenni minden Contractusokat, Testamentumokat, Plenipotentiaribusokat, Próká-

torokat. Mindennek, a' mi' innen kél, a' Király írja alá a' nevét; kinek annál fogva, minden valami itt foly, elibe terjesztődik; (ezért hívódnak a' Cancellária Tanátsosi Referendariusoknak). Azért is ennél van a' Királyi Protocollum (*Libri Regü*), melyekben I. Ferdinánd idejétől fogva, minden nevezetes Acták — Donatiók, Parantsolatok 's a' t. megvagnak.

II. S Z A K A S Z,

AZ ORSZÁGNAK POLITICAI IGAZGATÁSA.

§. 30. A' Cancellária segítségével megtehát véghez először is az Országnek Politicai Igazgatása, melyet véghez visz a' Király

A' *Helytartó Tanáts* által, (*Excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum*), mely Budánn van; és a' szerént a' mint 1723-bann a' Diac-tánn felállított, áll 22 Tanátsosból, kiket a' Király, a' Praelátusok, Mágna-sok, és Nemesek között tesz. Elölülője a' Palatinus, ki tehát egyszersmind Helytartó is. Minden Végzéskor legalább 12 Tanáts

Tanátsosnak jelen kell lenni. A' Végzéseinek (*Intimatum*), az Elöljáró írja alá a' nevét, és a' Királyi petséttel megpétsételevénn, kibotsátja. Ez által már *Projectumokat* tétet a' Király; azokat (ha akarja) elfogadja, a' Cancellária által parantsolja, és ez által végrehajtatja. Nevezetesen ez gondoskodik az Országnak Politiájáról, ú. m. a' Polgárnak életéről, egészségéről, a' Földmivelés, Mesterségek, és Kereskedés előmozdításáról, a' Vallásról, az Oskolákról; az Adónak felosztásáról, beszédéséről; a' Quártélyos Katonaság felosztásáról, tartásáról; az Urbáriumi Jussokról és Kötelességekről.

A' Helytartó Tanáts alatt vagynak a' *Politicumok*ban: a) a' Vármegyék; b) a' Szabad Királyi Városok, és minden privilegiált *Districtsok*.

a) A' Vármegyék. Ezekbenn első Tiszt a' Fő-Ispán; ki igazgatja a' Vármegyét; és a' minden harmadik esztendőben előforduló Tisztválasztáskor (*Restauratio*) a' Tisztségekre candidál. Ez után vagynak: a' két Vice-Ispán, kik a' Fő Ispán vigyázása alatt viszik a' Vármegye dolgait; a' Notárius, a' *Generalis Perceptor*, az alatta lévő *Particularis Perceptorokkal*; a' Vármegye *Fiscalisai*. Ezenkívül, minden Vármegye Já

rásokra (*Processus*) lévén felosztva, vagynak minden Járásnak Szolgabírái, kik a' Vármegye Parantsolatját a' Falusi Tanátsoknak tudtára adják; a' Politiára vigyáznak, és némely esetekben a' Vármegye Esküttjeivel együtt Törvényt szolgáltatnak. A' Vármegye Státusait teszik az abbann lévő Praelatusok, Mágánások, Nemesek, és Királyi Városok; a' kik összevegyülnek, valahányszor őket a' Fő Ispán, vagy a' Vice-Ispán összevívja. Az ilyen Közönséges Gyűlésekben (*Generalis Congregatio*) folynak Politicumok, Oeconomicumok; itt választódnak Követek a' Diaetára; itt publicálódnak a' Helytartó Tanáts Parantsolati; itt készítődnék azok ellen, ha szükség, a' Repraesentatiók.

b) A' *Királyi Városok*; melyeknek van *Belső* és *Külső* Tanátsa. A' *Belső* Tanátsot (*Magistratus*) teszik a' Bíró, és Senatorok, kik a' Consullal együtt tizenkettenn vagynak; mely a' Törvényes dolgokat igazítja a' Hazai Törvények szerint, a' Politicumokat a' Helytartó Tanáts, az Oeconomicumokat a' Kamara parantsolati szerint. Némelykor a' Politiára és Gazdaságra tartozó dolgokban megkérdi a' *Külső* Tanátsot (*Electa Jurata Communitas*), mely 50

's 100 Polgárokból áll, kiknek Szószólólok a' *Fürmender*, és a' kik választják a' Bírót, Polgár Mestert, és a' Városi Tiszteket.

III. S Z A K A S Z.

AZ IGAZSÁG KISZOLGÁLTATÁSA.

§. 31. **Törvény Könyve** a' *Corpus Juris Hungarici*; melyet legelőször Mossótz Zachariás Nyitrai Püspök 1584-benn nyomtattatott ki; legújabbann pedig 1779-benn jött ki 2 Darabbann in folio. Ez magábann foglalja:

a) A' Verböczi István Munkáját: *Opus Tripartitum Juris Consuetudinarii Regni Hungariae*; mely 1514-benn készült. Ebbenn Personalis Verböczy István, nagyobb részént a' szokásból eredt — nem írott — Törvényeit adja elő az Országnek; azért nevezte azt így: *Opus Juris Consuetudinarii*. Még pedig 3 Részekbenn adja elő; melyek ismét Szakaszokra — Titulusokra osztódnak — ezeknek pedig 16 Prologusi Titulust bocsátott elébe. Nem tevődött ugyan Verböczinek ezen munkája semmi nyilvánvaló **Törvény** által **Törvény-Könyvvé**

ezt mindazáltal a' háromszáz esztendei vele való élés szentté tette; a' honnan erre mint Törvény-Könyvre útasítanak.

b) *Decreta et Articulos Regum et SS. et OO. Regni Hungariae*; vagy is, *Articulos Diaetales*, Szent István Királytól fogva a' mai időkig.

Hozzá ragasztódott még a' Törvény-Könyvhöz egyebekenn kívül a' *Praxis Criminalis* is, mely Alsó Austria számára készitődött, és III. Ferdinándtól oda be is vivődött. Ez ámbár soha bé nem vevődött Magyar Országonn Törvénynek: mindazonáltal minthogy nem volt jobb, és még maig sints Magyar Országnek *Criminalis Codex*e, némelyekben élnek vele. — Oda ragasztódtak továbbá: Kittonichnak 2 munkátskái is, egyik *Directio Methodica Processus Judiciarii Juris Consuetudinarii Regni Hungariae* — másik *Centuria Dubietatum*; a' *Jus Tavernicale*; a' *Regulamentum Militare* 1747-dik esztendőről.

Törvénszékek.

§. 32. A' Paraszt embernek első Törvénszéke (*Forum*) a' Földes Uráé — *Uri Szék* (*Sedes Dominalis*) — Mert a' Falusi Bírónak hatalma, csak némely Falusi Politiára tartozó kis vétkekre, és

a' Vármegye Parantsolatának végrehajtására terjed.

A' Nemes Embernek bizonyos dolgokban, p. o. a' Successióbann, adósságban 3000 forintig, 's a' t. első Bírója a' *Szolgabíró* (*Judex Nobilium, Judlium*), a' vele lévő Esküttel (*Jurasor*) együtt. Bizonyos esetekben pedig a' *Vice-Ispán*, p. o. ha az adósság 3000 forintonn feljül van. — Ezekről a' Székekről appellálnak a' *Vármegye Székire* (*Sedes Judiciaria, Sedria*). Ez ítélt mind azokban a' Perekben, melyek a' Vármegyebeliék közt, és a' Vármegyében fekvő Jóságok eránt támadnak, kivévén az olyan Processusokat, melyeket a' Törvény a' Királyi Táblának adott első Instantiában; és a' melyek a' Szent Szék, vagy a' Királyi 's Privilegiált Városok Magistratusa elébe tartoznak.

Ha több Vármegyében fekszenek a' Jóságok, melyek felett per támadt: úgy a' Per a' *Districtualis Táblákra*, melyek 1723 óta állanak, tartozik; a' milyen 4 van magában Magyar Országban a' 4 Districtusbann, ú. m. Nagy-Szombatban, Kőszegenn, Eperjesenn, és Debreczenben. Egy van pedig Croatiában: *Tabula Judiciaria Regnorum Croa-*

Croatiae et Slavoniae. Állanak az Elölülönn kívül egynéhány Világi Assessorokból, egy Notariusból, Protocollistából, Expeditorból, Cancellistákból, és egy Szegények Prókátorából. A Sententia hozásonn legalább is 3 Assessornak jelen kell lenni.

Mind a' Vármegyéről, mind a' 4 Districtualis Táblákról apellálnak a' *Királyi Táblára (Tabula Regia)*; mely azombann minden Status ellen való vétkekben, és mind azokbann a' Perekben, melyekben nem a' Factumnak a' Törvényre való alkalmaztatásáról, hanem a' Törvénynek értelméről; p. o. régi Leveleknek, Privilegiumoknak magyarázásáról van kérdés — első Törvénytészék. Áll ez a' Personalisonn (*Personalis Praesentiae Regiae in Judiciis Locumtenens*) mint Elölülönn kívül, két Praelatusból, két Tábla-Bárból, a' Vice-Palatinusból, a' Vice-Országbírájából, 4 Ítéző-Mesterből (*Protonotarii*), és 6 Világi Assessorokból, a' feleslegvalókon kívül. A' Bányákra tartozó Perekre (*Processus Montanistici*) nézve, van egy különös Referens Assessor. A' Fiscusnak (*Causarum Regalium Director, et S. Regni Hungariae Coronae Fiscalis*) is a'

van ott helye és voxa; kivévén, mikor a' Király, kinek képét viseli a' Fiscus a' Perekbenn, vagy a' Vádoló, vagy a' Vádbolatott. Ide tartoznak még: a' Protocollista, Archivarius, Expeditör'sa't. és 3 Szegények Prókátorai. Mikor Sententiát hoznak, legalább kilentznek közülök jelen kell lenni. — A' Croatiai Districtualis Tábláról pedig megy elébb az apellálás a' *Báni Táblára*, mely Croatia-bann és Slavoniá-bann éppenn az, a' mi Magyar Országonn a' Királyi Tábla.

A' Királyi Tábláról, és a' Báni Tábláról lehet még utóljára apellálni a' *Septemviralis Táblára*. Ennek ez a' neveze abból az időből való, mikor még csak 7 Tagjai voltak. Áll az Elölülönn — a' Palatinusonn kívül, 5 Praelatusból, 6 Mánásból, és 9 Nemesből. Kikhez járúl egy Referens a' Bányákra tartozó Perekbenn, és egy Protocollista. A' Sententia hozásbann tizenegynek jelen kell lenni. — A' Királyi és Septemviralis Táblák, együtt neveztetnek *Curia Regia*-nak, mely is van Pestenn.

A' Királyi Városok Polgárinak, mind Civilis mind Criminalis Perei, a' *Városi Magistratus* előtt folynak. Onnan, a' Criminalékat kivévén, apellálnak né-mely Királyi Városok Polgári a' *Tárnok*

nok Székre, melyet a' Tárnok Mester előlülése alatt, az esztendőnként öszvegyülő Követei formálnak ezeknek a' Királyi Városoknak. Innen apellálnak a' *Septemviralis Táblára*. Más Királyi Városok a' *Personalis Törvényszéke* alatt vagynak, ki nekik utolsó Birájok.

A' Jász és Kún *Districtusok* Törvényszékéről megy az apellálás a' *Palatinushoz*, ki azoknak legfelső Birája.

A' Hajdú Városok a' Királyi Táblára apellálják péreiket.

§. 33. A' Király legfőbb Bíró az Országban; annál fogva ő tesz a' *Palatinuson* kívül minden *Elölülőket* és *Assessorokat*, a' *Septemviralis*, Királyi, Báni, és *Districtualis Tábláknál*; az ő nevében, és az ő petsétje alatt kelnek a' *Sententiák* a' két Fő Törvényszéknél.

A' *Processusok* folyamatja lassú, mind a' sok de nem éppenn haszontalan *Exceptiók* és *Remediárok* miá; mind az *Innepek*, és más a' Törvény által rendelt *Törvényszűnések* miá; mind végre a' miá, hogy némely Törvényszékeken csak a' *Notariusok* referálják a' *Processusokat*, mint hajdan a' Királyi Táblán, hol ma az Ítelő Mesterekenn kívül négy *Referens Assessor* van; és még ma is a' *Districtualis Táblákon*.

Költsé-

Költségesek is a' Processusok, minthogy a' sportulákat a' Törvény megengedi; azombann a' Prokátor is csak szeretne meggezdagodni, szintúgy mint más. Halálós büntetés ma is dictálódik; de minekutánna appellálni szabad a' bűnösnek, és gratiát is szabad kérni, ritkán hajtódik végre.

IV. SZAKASZ.

A' HADI ERŐNEK ÁLLAPOTJA.

§. 34. Magyar Országnek Hadi Ereje áll, részszerént *Állandó (Regularis)* Katonaságból, részszerént *Nem-állandó* Katonaságból. Amazt teszik a' *Gyalog, Lovas, és Határszéli Regimentek*; ezt pedig a' *Nemes, Felkelő Sereg, (Insurrectio.)*

I. *Insurrectio.* A' Nemes Embernek eleitől fogva tiszte vólt a' Katonáskodás; még pedig a' birtokosabbak, Mágnások, Püspökök, nem csak magok mentek az Ellenségre, hanem vitték zászlóik alatt a' magok Vasallusaikat is (*Banderium*); és az Ország határainn belől magok tartoztak magokat tartani. Az *Insurrectio* vagy *Személyes (Personalis)*, mikor minden

minden Nemes, személy szerént tartozik felkelni, mint a' milyen 1808-bann határozott volt; vagy *Portalis*, mikor birtokaihoz képest még *Katonát* is tartozik állítani, mint 1805-benn. Az Ország *Portákra* (a' mi már ma nem udvart, hanem nagyobb földet jelent, úgy hogy az egész Ország, Croatiánn kívül, mely $135\frac{1}{2}$ portábann állítódjott meg $6210\frac{1}{2}$ Portát tesz) lévén felosztva: a *Diaeta* meghatározza, egy *Portától* hány *Katonát* kelljen állítani.

§. 35. II. A' *Regularis Katonaságot* teszik:

A. A' 12 *Gyalog*, és 10 *Lovas Regimentek*, melyek *Proprietariussaik*-tól neveztetnek. Békesség idején egy *Gyalog Regiment* áll 3920 emberből; együtt tehát tesznek a' *Gyalog Regimentek* 47,040 embert. Egy *Lovas Regiment* áll 1698 emberből, a' tíz *Regiment* öszveséggel 16,980 emberből. *Gyalog*, *Lovas*, együtt 64,000 kerek számmal. A' *Regimentek*, vagy *Statutio* által, a' *Diaetától* meghatározott módon, vagy *Verbunk* által szoktak kipótolódní; 1807 óta *Verbunk* által pótolódnak.

Az Országban fekvő *Katonaság* elrendelésére vigyáz a' *Fő (General) Commando*, *Budánn*, és ez alatt a' 3 *Fő*

Fő Hadi Commissariusságok. A' Katonaság számára teendő szolgálatokról pedig gondoskodik, a' *Provincialis Commissariusság Directora*, kinek a' Consiliumonn van helye, az alatta lévő 8 *Provincialis Commissariusokkal*. Ezeknek tehát kötelessége, a' Quartélyról, szállításokról gondoskodni. 's a' t.

B. A' Határszéli Katonaság. Magyar Országot a' Török 's a' Pestis ellen óltalmazza a' száz mértföldnél hosszabbann nyúló Cordon, mely áll azokból a' szabad emberekből, kik leginkább 1690. óta a' Szávánn 's Dunánn általjöttek, és a' szélekenn megtelepedtek. Ezek a' földmivelő Katonák, nem fizetnek Adót, nem szolgálnak Urat, nem adnak Dézmát: hanem szüntelen talponn vagynak, még pedig Békesség idejénn a' magok költségénn. Ki vagynak véve a' Vármegyék hatalma alól. Többire Ő Hitűek. 1802benn találtattak a' Határszélekenn 727,189 Lelkek. Ezelőtt 17 Gyalog Regimentekből, 1 Székely Huszár Regimentből, és 1 Bataillon Csájkásokból állottak, melyeknek Commendánsai az Obersterek; és neveik többnyire valamely régi Erősségtől vagy Vártól vevődtek. Több Regimentek

tesznek egy *General Commandó*t. Ilyen *General Commandó* ez előtt 5 volt, ú. m.

a) A' *Croáciai Báni General Commandó*, 2 *Regement*ből álló, a' *Horvát Országi Bán* alatt.

b) A' *Carlstadt*i és *Varasdi Generalatusok*bann lévő *General Commandó*. Amaz a' *Likái*, *Ottokai*, *Ogulini*, és *Sluini* *Regement*ekből áll: ez a' *Körösi* és *Szentgyörgyi* *Regement*ekből.

c) A' *Tóth Országi General Commandó*; mely alatt vagynak a' *Gradis-kai*, *Brod*i, és *Pétervári* *Regement*ek. Ez alá tartozik a' *Isajkások* *Corpusa* is, mely mintegy 1000 emberből áll, és a' melynek *Districtusa* 15 □ mértföldet tesz.

d) A' *Temesvári General Commandó*, két *Regement*ből álló.

e) Az *Erdélyi General Commandó*, mely két *Székely*, két *Oláh Gyalog* *Regement*et, és egy *Székely Lovas* *Regement*et foglal magába.

A' *Schönbrunni Békesség*benn általment a' *Frantziáknak* a' *Croáciai Báni Commandó*nak mind két *Regement*je, a' *Carlstadt*i *Generalatus* 4 *Regement*jeivel együtt. — Minden *General Commandó*k egyenesen a' *Bétsi Hadi Tanács* alatt vagynak.

V. SZAKASZ.

A VALLÁS ÉS A TUDOMÁNYOK
ÁLLAPOTJA.

I. Az Ekklesiák.

§. 36. a) A *Római Catholica Ekklesiát* igazgatják a 3 *Érsekek*: Esztergomi, ki Primássa az Országnak; Kalotsai, Egri, és az ezek alatt lévő 17 *Megyés Püspökök*; kik között az Esztergomi Érsek Suffraganeussai: a Pétsi, Veszprémi, Vátzi, Győri, Nyitrai, Szepesi, Zólyomi, Rósnói, Szombathelyi, és Fejérvári. A Kalotsai Érseké: a Váradai, Tsanádi, Zágrábi, Diakóvári, Szeremi. A Zengi a Frantziáknak esett. Az Egri Érseké a Kassai és Szathmár-Németi Püspökök. Minden Megyés Püspöknek van *Consistoriuma* (*Forum Spirituale*), mely előtt folynak minden Házasági Perek a Catholicusoknak, vagy ha tsak az egyik is a Házasságok között Catholicus. A hatis esküvés itt ítéledik meg, mint szintén a Testamentum külső tulajdonságai is. Innen apellálnak az Érsekhez, ettől a Primáshoz (*Forum Prælatiale*), ettől ismét különös Kirá-

lyi Engedelem mellett a' Pápához. A' mely Sententiát ezek a' Szent Székek hoznak, küldik a' Világi Törvényszékekhez végrehajtás végett.

b) Az *Unitusoknak* (kik a' Római Pápát megesmerik az Ekklé'sia Fejének, és csak abbann különböznek a' R. Catholicusoktól, hogy Papjaiknak szabad megházasodni; az Úr Vatsoráját két szín alatt szolgáltatják ki, és az Isteni tiszteletet magok nyelvén teszik) 3 *Püspökjei*, az Esztergomi Érseknek *Suffraganeussai*.

c) A' *Protestans Ekklé'siákat* 8 *Superintendens*, és ugyan annyi *Fő Curátorok* — *Inspectorok*, — különösen pedig a' Lutheránusokét még egy *Generalis Inspector* — igazgatják. Ezek alatt vagynak a' *Seniorok* — *Esperestek*, és *Coadjutor Curátorok*. A' *Superintendens Consistoriuma* áll a' *Superintendensből*, *Fő Curátorból*, *Generalis Notariusból*, *Esperestekből*; és *Coadjutor Curátorokból*.

d) Az *Ó Hitű Ekklé'siákat* igazgatja a' *Carlovitzi Metropolita*, az alatta lévő 6 *Püspökökkel*, ú. m. a' *Temesvári*, *Versetzi*, *Aradi Újnádéki*, *Budai*, *Pakrátzival* együtt. A' *Carlstadti* a' *Eranziáknak* esett. Esztendőnként tart a' *Me-*

tro-

tropolita *Apellatoriumot*, hol igazítónak él végképpenn a' Püspöki Székekről apellált dolgok; mely is áll a' Metropolitanán magán kívül. 2 Püspökből, 2 Protospresbyterből, 2 Archimandritából, és 2 Papból.

II. Az Oskolák.

§. 37. A. *A' Római Catholicusoknál vagnak:*

a) *A' Nationalis Oskolák*, minden Ekkléziábann egy, melyekben a' Valás, olvasás, írás, számvetés tanítódik.

b) *A' 9 Normalis Oskolák*, melyekben a' Nationalis Oskolákban tanítódni szokott dolgok bővebb előadásán kívül practice készitődnek a' jövendő Nationalis Oskolákbeli Tanítók; melyek tehát mintegy normául szolgálnak azoknak.

c) *A' 6 Grammaticai Oskolák.*

d) *Az 55 Gymnasiumok.*

e) *Az Egri Lyceum*, és a' Szombathelyi és Szegedi Philosophiai Oskolák.

f) *Az 5 Académiák*, Po'sonybann, Kassán, Nagy Váradonn, Gyórbenn, és Zágrábbann; melyekben a' Cursus 4 esztendeig tart: a' két első esztendőbenn a' Philosophiai, a' két hátúlsóbann a' Jusbeli, négy négy Tanítók alatt, kikhez járult még 1792-benn egy Ma-

gyar nyelv Tanító, és újjabbann egy Görög nyelv Tanító is, és 1795-benn egy Pater Exhortator is; és a' melyekre, mint szintén az egész Districtusbann lévő Oskolákra, a' Tudományoknak Districtualis Fő Igazgatója (*Supremus Studiorum Director*) vigyáz.

g) Az *Universitas*. A' Magyar Univerzitást fundálta Primás Pázmán Péter 1635-benn Nagy Szombatbann, százezer forintot advánn fundusúl; de a' melybenn eleinte csak a' Theologia és Philosophia tanítódott. Minekutánna pedig mások is nevelték fundusát, a' Jusbann is Cathedra állítódott fel. Mária Theresia 1770-benn újjászülte, advánn annak a' Földvári Apáturságot; és az Orvosi Kart (*Facultas Medica*) állítván benne; későbbenn pedig a' Jésuiták Jóságainak nagy részével megajándékozván. 1777-benn Budára tevődött által; honnan ismét II. JOSEF Pestre vitte. Mindenik Karnak van Decanussa. Az Univerzitás Magistratusának Elölülője, az esztendőnként más más karból választódni szokott *Rector Magnificus*. Az üres Cathedrák, vagy *Concursus* által töltődnek bé, vagy pedig az Academiák-ból való feljebbtétel által. 1809-benn volt a' Theologiábann, a' Törvénybenn

6, az Orvosi Tudománybann 12, a' Philosophiábann 13 Professor. Ezekenn kívül voltak az Adjunctusok, Nyelvtanítók 's a' t. Tanulók voltak az 1808-dik iskolai esztendőbenn 647. Az Oskolai Esztendő kezdődik November 1. napján. A' Cursus a' Theologiábann 4, az Orvosi Tudománybann 5, a' Jusbann 3, a' Philosophiábann 2 esztendeig tart. Van *Füves Kert*, melybenn mintegy 5000 Plánták vagynak; *Természet művei Gyűjteménye* (*Naturalien Cabinet*), *Anatomiai Theatrum*, *Ispóaly*, *Bábaház* (*Accouchement*); *Physicai Museum*, *Égvi'ssgáló Torony*; *Bibliotheca*, mely 50,000 darab Könyvel bír; és *Numismák Gyűjteménye*.

Az Oskolák és az Universitas Fundusa (*Fundus Studiorum*) 1791-benn öszveséggel béhozott 404,996 forintot. Az Oskolákra tett költség ment abbann az esztendőbenn 344,925 forintra. Magának az Universitasnak fundusa béhozott 125,995 forintot, melyből kiment 98,987 forint.

A' 14-dik Század óta, Magyar Országonn is, valamint egyébütt, sok Convictusok, Seminariumok, Collegiumok állítódtak fel, melyekbenn az Ifjak, szoross Papi vigyázat alatt ingyen tanítód-

tak, nevelődtek. II. JÓ'SEFnek valamint a' Klastromok nem tetszettek, úgy az ilyen Klastromi nevelés sem tetszett; azért is azokat 1784-ben cassálta, és a' Jövedelmeket 260, 200, és 160 forintból álló Stipendiumokká fordította.

A' Stipendiumok Fundusa 1791-ben béhozott 99,084 forintot, melyből kiosztódott 89,670 forint, 1796 óta némely Convictusok visszaállítottak, mint Zágrábbann, Kassánn, és N. Váradonn.

B. A' *Lutheránusoknak* főbb Oskolái vagynak *Pósonybann, Sopronybann, Késmárkonn, Eperjesenn, Lőtsénn.* Ezeknek vagynak Rectoraik, Conrectoraik, és Subrectoraik; kik a' felsőbb Tudományokat és a' régi Classica Literaturát tanítják; egy két Tanítójik a' Grammaticábann, és egy vagy két Tanítójik a' Nationalis Oskolábann. Késmárkonn 1805 óta van egy Hazai Törvény Professora is. A' felsőbb Tudományokat tanulók lehetnek öszveséggel 4 vagy 5 százzann.

II. JÓ'SEF bévallatta minden Fundatióikat, és az mindöszve is alig ment 400,000 forintra, melybenn már azok a' Legatumok is benne voltak, melyek némely Külső Országi Universitásokbann az ott tanuló Ifjak számára tevődtek.

Tsak

Tsak Po'sonybann van egy Convictus, melybenn 10 Ifjakra étel és lakás adódik, és a'melyet Jeszenák fundált tízezer forinttal 1773-bann; és tsak Soprony-bann vagynak egynéhány 25 30 forintos Stipendiumok,

C. *A' Reformatusoknak* vagynak

a) 3 *Collegiumai*: *Debrezenbenn, Ratakonn, Pápán.*

A' Debreczeni Collegiumbann a' Tudományok, az olvasásonn kezdvénn, egész fel a' Theologiáig tanítódnak. A' *felsőbb Tudományokat* tanítják 6 rendes Professorok, és 2 úgy nevezett Praesek, kik, a' tudományokat végzett, és már az alsóbb tudományok tanításábann is gyakorlott Collegiumbeli Ifjak közzül választódnak esztendőnként; kikhez járúl még egy Rajz — és egy Német és Frantzia Nyelvtanító is. Az *alsóbb tudományokat*, kezdvénn a' Rhetoricánn, lefelé, tanítják a' már a' tudományokon keresztül ment Tanulók közzül esztendőnként választódni szokott Tanítók a' Classium Inspector Professor vigyázása alatt. Az *Oskolai esztendő* kezdődik 1-*ső* Novemberbenn, és végződik 14-dik Septemberbenn. A' felsőbb tudományokban tart az *Oskolafutás* 6 esztendeig; mely idő alatt, a' két Praeses alatt a' Tu-

dományok Encyclopaediáját, és két két Professor alatt a Philosophiai Tudományokat, a Törvénytudományt, és a Theológiát megtanulják az Ifjak; mind a többeket 4, a Theológiát pedig 2 esztendő alatt végezvén. Van ezen Collegiumnak elegendő *Physikaikészülete*; és 15,000 darab Könyvnél szaporább *Bibliothecája*. A Tanulók felsőbbekre és alsóbbakra osztódnak. A *Felsőbbitanulók* vagynak 519; kik között 434-enn vagynak hosszú fekete ruhások — *Togatusok*; kik többnyire benn a Collegium épületében laknak, és 94-enn Pedagogiumokból, 149 a kegyes Jótéviség Fundatióiból, a többek a magok költségén élnek, kenyér minden benn lakó Togatusnak ingyen adódván, a Paedagogusokon kívül. A benn lakó Togatusok körül szolgálnak 131 szegény Tanulógyermek, kik az ő Gazdájiknak asztaláról élnek. Az *Alsóbbtanulók* 1311-enn vagynak.

Az Ifjúságnak erköltsére vigyáz közelebbről a Professorok közzül sorbann esztendőnként tevődi szokott *Rector*; az elsőb 13 Tanulókkal, kik erre a végre megesketednek — *Jurati* együtt; úgy mindazáltal, hogy minden nagyobb esetekben, valamint egyéb a Collegium igazgatására tartozó dolgokban is, a többi Professzoroknak is tanáttsával él.

A Collegium épületibenn benn lévő nagy Convictusonn kívül van még a *Keneseytől* 15 Nemes Ifjakra, kikre egy Togatus vígyáz (*Ephorus*) fundált *Convictus*.

Vagynak ezen Collegiumnak egynéhány *Stipendiumai* 15 forinttól 50-ig, melyenek a Bárd Bánfi, Halász, Töltési, Szombati, Klobusitzky, és Professor Hatvani István *Stipendiumai*. Ezen utolsónak fundusa 1000 forint, melynek esztendei interesséből 42 forint adódik annak a Tanulónak, ki a feltett Philosophiai, Historiai, vagy Theologiai kérdésről legjobb munkát készít; a hátra lévő 18 forint az Itélőbíráknak adódvánn.

A Pataki és Pápai Collegiumoknak az alkotmányra kevés külömbséggel az, a mi a Debreczenié.

b) Vagynak számos *Gymnasiumaik*, melyek közt nevezetesek a *N. Körösi, Szigeti, Losontzi, Miskóltzi, Ketskeméti*.

c) *Grammaticai Oskolájok* tsak nem minden nagyobb Helységben.

d) *Nemzeti Oskolájok* annyi van, a hány Ekklesiájok.

D. *Az Ó Hitűeknek* van egy *Gymnasiumok* Carlovitzbann. *Grammaticai Oskolájik* vannak Miskóltzonn és Wersche-

schetzenn, *Nationalis* Oskolájik számo-
sann vannak.

E. *Az Unitusoknak* van egy *Seminariumok* Ungváronn; *Nationalis Oskolájok* kevés van, úgy hogy 1808-bann, a' Munkátsi Dioecesisbenn 741 Ekklesiá-bann tsak 57 Nemzeti Oskola volt.

F. Sem egyik, sem másik Vallásbeli Felekezethez nem tartoznak:

a) A' *Vátszi Siketnémük Oskolája*; mely 1802-benn állott fel.

b) A' Gróf *Festetich Georgiconja* — *Gazdaoskolája*.

c) A' *Schelymetzi Bányász Academia*, melyet 1760-bann *Mária Theresia* állított fel. Ebbenn 4 Professorok tanítanak: egy a' *Chémiát*, másik a' *Mechanikát*, és a' *Bányász Törvényt*; harmadik a' *Kettős Számvetést* (*Scrittura doppia*); negyedik a' *Forestalis Tudományokat*. A' *Cursus* 3 esztendeig tart; ezt követi az esztendei *Praxis*. Tanulók, vagy is *Practicánsok* voltak 1810-benn 120. 1809 óta egy Professor által tanítódik a' *Logica*, *Metaphysica*, és *Physica* is.

d) Az 1808-diki 7. Czikkelybenn meghatározottat *Ludovicea* nevet viselő *Vátszi Katona Academia*; melynek fundamentoma még 1802-benn megvetődött *Tolnai Gróf Festetich György*, *Kis-*

Rhédei Gróf Rhédey Lajos, és *Paritzky Mihály* Urak hazafiúi buzgó adakozása által; és a' melyet Felsőleges Királyunk egy derék épülettel, Felsőleges Királynénk, kinek nevérol neveződik, ugyan azon végre 50,000 Forintal, a' Rendek 1 millió forint fundussal meggazdagítottak.

e). A' *Magyar Nemzeti Museum* Pestenn, melynek fundamentomát *Sárvári Felső vidéki Gróf Széchényi Ferentz* Ő Excellentiája vetette meg; az Ország-nak ajándékozván nagy munkával 's költséggel szerzett Bibliothecáját, és régi pénzekből, Familiák Czimereikből, Kézírásokból 's a' t. álló Gyűjteményét, és a' mely *Palatinus Jósef* Ő Császári Királyi Fő Hertzegsége bölts intézetei által, az igaz Hazafiak adományai által naponként nevedik.

A' Könyvírásbeli Mesterség, szint olyan lassann foly Magyar Országonn, mint egyébféle Mesterségek. 9—10 ezer Író teszi a' Német Tudós világot; Magyar Országonn alig van 200. Bibliopoliuma van 15: Német Országonn tsak nem harmincz annyi. Typographia van 36, melyek nem igen nyomtatnak fel többet esztendőnként 3000 Bál Papirosnál; Lipsia maga esztendőnként 4000 Bálnál többet nyomtat fel.

VI. ¹⁹⁰ S Z Á K A S Z.

AZ ORSZÁG JÖVEDELMÉNEK ÁLLAPOTJA.

§. 38. Az Austriai Monarchia Jövedelmét lehet tenni kerek számmal 100 millió forintra, melyből Magyar Országra $\frac{1}{3}$ részt szoktak tenni. A' Királynak rendes Jövedelme 3 kútfőből foly: 1. *Az Ország Fekvő Jöszágiból.* 2. *A' Regalékból.* 3. *Az Adóbból.*

1. *Az Ország Fekvő Jöszági.*

a) *Korona Jöszágai*, melyeket a' Királynak nem szabad elidegeníteni.

b) *Kamara Jöszágai*, melyek magvaszakadás (*defectus*) és Pártosság (*Nota*) által visszaesett Jöszágok. Ezeket a' Király ajándékozhatja érdemes Hazafiaknak, sőt tartozik is ajándékozni. Az Ország fekvő Jöszágai' tiszta jövedelmét tették legújabbann 1'200,000 forintra.

2. *Az Uralkodói némely Jussok (Regalia) Hasznai.*

a) *A' Sóból.* Az 1802-dikbeli Diaetánn tevődött a' *Só consumptio* 1'299,000 má'sára.

b) *Az Értz Bányákból* való tiszta Jövedelem volt 1783 bann 1'096,899 forint.

c) *A' Harmintzad* béhozott 1807-benn 1'011,613 forintot tisztánn.

d) *A' 'Sídók Tolerantialis Taxája* 1806-bann 120,000 forintot tett.

e)

e) Az úgy nevezett *Fiscalitások* és *Caudicitások* 1811-benn mentek 306,434 forintra 40 xr-ra.

f) A' *Királyi Városok*, és a' 16 *Szepe-si Városok Censusa* vólt 1810-benn 83,015 forint 35 xr.

g) A' *Subsidium Ecclesiasticum* 1809-benn vólt 121,634 ft. 59 xr.

h) A' *Posta*, a' *Luttri*, a' két *Költsönözö Házak*, mit hoznak bé, nem lehet meghatározni.

3. Az Adó — *Portio* (*Contributio*).

1802-benn, a' *Diaetánn*, 5 millióra határoztaott. Azonñ kívül van az a' 200,000 forint, melyet 1807-benn ajánlott a' *Diaeta*, esztendőnként, a' verbuválásra. Ez az adó *Porták* szerint osztódik fel a' *Vármegyékre* és *Királyi Városokra*, minden portát 814 forintjával, 51 xr-jával számlálvann. De nem tsak az Adó neve alatt ad az Ország, a' *Katonaság* tartására; hanem a' *Deperdita* neve alatt is. T. i. az 1751-benn meghatározott *Regulamentum* szerint tartja ma is az Ország a' *Quartélyost*: 1 *Portio* 2 fontnyi kenyér 2 xr-bann, 1 *portio* 6 fontnyi zab 4 xr-bann, 1 *portio* 8 fontnyi széna 2 xr-bann számlálódvann. Melyből látnivaló, hogy a' *Jurisdicciók* óltsóbbann adják a' *Katonának* a' szükséges dolgokat, mint a' mennyiben magoknak van.; mely kárt a' *Contribuens* tartozik a' *Domestica Cassába* megfizetni. Ide járúl a' tsaknem ingyenn való *Forspont*, az ingyenn való kvártélyházak is. Ezt a' veszteséget 1772-benn 3 millió forintra tették. II. JÓSEF 500,000 forintot kívánt ezen *Deperdita* helyett; de a' JÓSEF halálával

lálával ez is megszűnénn, a' régi jött vissza.

Az Adónn és a' Bányákból való Jövedelmenn kívül, minden más Királyi Jövedelmekre, a' Budánn lévő *Királyi Udvari Kamara* vigyáz, mely Elölülőből, Vice-Elölülőből, 3 Mágna, és 11 Nemes Tanácsosokból áll. A' Bányákra vigyáz a' Schelymetzi Kamaragrófság, a' Szomolnoki, Nagy-Bányai, Banatusi Bánya-Inspectoróság; melyek nagyobb részént egyenesenn a' Bétsi Kamara alatt vagynak. Az Adóra a' Helytartó Tanátsnak van gondja.

Ebből a' Jövedelemből a' Költséget, t. i. a' Kamara Tisztjeinek, a' Politicai és Törvényes Dicasteriumoknál lévőknek fizetését, a' Katonaság tartására menő Summát, és az Acriariumnak egyéb költségeit kivévén: alig marad valami.

Az alatt, míg a' Munka Sajtó alatt volt, megesevén Európában a' nagy változás: a' Frantziákkal kötött Békesség szerént, Magyar Ország-
nak Frantzia Hatalom alatt volt része Felséges Urunk birtokába visszajött,

23 MA 70
